

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

Stiftsbog
og landemode-akt

for Lolland-Falsters stift

2000

Stiftsbog og landemode-akt

for Lolland-Falsters stift

2000

Redaktionsudvalg:

TORBEN JØRGENSEN · HOLGER JEPSEN

JUTTA BOJSEN-MØLLER · METTE TRANKJÆR

TORBEN MØLLENBACH (red.)

*Det særlige landemodestof er redigeret af
stiftskontorchef HELLE SAMSON HELLER*

Indhold – Administrative meddelelser

<i>Af- og tilgang i stiftets gejstlighed</i>	73
<i>Landemodet</i>	75
<i>Love, bekendtgørelser og cirkulærer m.v.</i>	77
<i>Uddrag af Kirkeministeriets skrivelser og afgørelser til biskopper, provster, menighedsråd m.v.</i>	80
<i>Uddrag af Kirkeministeriets skrivelser og afgørelser til stiftsøvrigheden</i>	83
<i>Landskirkeskatten i Lolland-Falsters stift 2001</i>	87
<i>Kapitelstakst</i>	88
<i>Legat til fordel for enker og børn af præster i Lolland-Falsters stift</i>	89
<i>Regnskab for Lolland-Falsters stiftsfond</i>	90
<i>Tilskud fra menighedsrådene</i>	91
<i>Bevilgede lån</i>	92
<i>Regnskab for Lolland-Falsters kirkelige legatfond</i>	94
<i>Adresser og oversigter</i>	95
<i>Provstier i Lolland-Falsters Stift</i>	98

Indhold – Artikler

Syng en ny sang for Herren <i>Af provst Holger Villadsen</i>	5
Tilbage til folkekirken <i>Af Niels Brunse</i>	9
Niels Hemmingsen - Lollands Lys <i>Af sognepræst Anita Hansen Engdal</i>	17
Johann Sebastian Bachs kirkemusik - dengang og nu <i>Af forskningslektor lic. theol. Peter Thyssen</i>	29
Domprovst Immanuel Felter <i>Erindringer fortalt til Mette Trankjær og Jette Walther Birk</i>	39
Hjem til Betlehem? <i>Af Andreas Bandak</i>	49
Uddrag af tale ved Landemodet 1999 <i>Af biskop Holger Jepsen</i>	66
Kurt Erling Johansson <i>Af biskop Holger Jepsen</i>	72

©: *Forfatterne*

Grafisk tilrettelægning: Thora Fisker

Tryk: Lollands-Postens Bogtrykkeri, Maribo, 2000

ISBN 87-985781-6-2

Syng en ny sang for Herren

I anledning af forslag til ny salmebog

Af provst Holger Villadsen

***Syng en ny sang for Herren,
syng for Herren, hele jorden!
Syng for Herren, pris hans navn,
forkynd hans frelse dag efter dag!***

Som bekendt er der i dette år kommet et forslag til ny salmebog i Den danske Folkekirke. Forslaget er udkommet i form af en betænkning fra den salmebogskommission, som blev nedsat af Kirkeministeren i 1993.

I tilknytning til dette forslag til ny salmebog har jeg valgt at lade temaet for denne indledende artikel i stiftsbogen være en verslinje fra salme 96 i Det Gamle Testamente: »Syng en ny sang for Herren«. Hvis nogen efter endt læsning af artiklen skulle synes, at de har hørt det før, skyldes det, at der er tale om en bearbejdet version af min prædiken ved årets landemode i Maribo.

I dansk sammenhæng er ordet »salme« lidt tvetydigt. I første omgang tænker de fleste nok på en salme fra salmebogen, men ordet anvendes også om sangene i Salmernes Bog i Det Gamle Testamente. Og oprindeligt bruges ordet »salme« faktisk om de gammeltestamentlige salmer, og først derefter om de moderne salmer. Og det kunne derfor være naturligt at begynde med en gammeltestamentlig salme.

I den gammeltestamentlige salme 96 tales der om, at naturen synger lovsange til Gud. Det gør himlen, det gør jorden, det gør marken, det gør skovens træer:

Himlen skal glæde sig, jorden juble,
havet med alt, hvad det rummer, skal larme,
marken med alt, hvad den bærer, skal juble,
alle skovens træer skal råbe af fryd.

Denne idé med, at naturen lovsynger Gud, bliver taget op i én af de nye salmer, som findes i forslaget til en ny salmebog, nemlig den svenske sommersalme »Det dufter lysegrønt af græs«. Den findes som 704 i forslaget i en dansk gendigtning af Johannes Johansen, hvor et af versene lyder:

Hør fugletungers tusindfyd
fra morgen og til aften!
De kappes om at give lyd,
der priser skaberkraften.
Hvert kim og kryb
i jordens dyb
en livsfryd i sig mærker
så høj som himlens lærker.

Når naturen på den måde synger lovsange til Gud, så manglede det da bare, at ikke også vi skulle gøre det – vi har da meget mere grund til det – og meget bedre muligheder for det.

Naturen lovsynger Gud, fordi den ikke kan lade være. Men sådan er det ikke med os. Vi kan godt vælge at lade være – og mange vælger rent faktisk at lade være – af den ene eller anden grund. Måske kan man ikke se, hvad det skal gøre godt for. Hvad nytte er det til? Hvorfor skal vi gøre det?

Jeg forestiller mig, at Gud holder af musik. Men begrundelsen for at synge lovsange skal ikke være, at Gud ikke kan klare sig uden. Vi skal synge sange til Gud, fordi det gør noget ved os selv, og fordi vi ikke kan lade være – fordi det er et naturligt svar på det, vi modtager fra ham.

Det hører til det at være menighed, at vi synger sammen. En menighed, der ikke vil være med til at synge, er ikke nogen menighed. Troen kan ikke lade være med at gøre et forsøg på at udtrykke sig i sang. Troen er en sag for hver enkelt, men i salmerne prøver vi i fællesskab at synge et svar og en lovsang.

Den ældste officielle danske salmebog er Hans Thomissøns salmebog fra 1569. Heri er der en fortale af Martin Luther, som prøver at sige noget om, hvorfor vi synger salmer. Han siger:

»Gud har jo gjort vort hjerte, sind og mod lystigt og glad på grund af sin elskede Søn, som han gav for os for at befri os fra synden, døden og djævelen. Derfor kan enhver, som tror på det, ikke andet end synge og tale om det med lyst og glæde, for at andre også skal høre det og tage imod det. Og den, som ikke vil synge om det eller tale om det, – det er et tegn på, at han ikke tror på det«.

Det er så baggrunden for, siger Luther videre, at han har taget sig for, sammen med nogle andre, at digte nogle åndelige viser. De, der kan gøre det bedre, har hermed en god begyndelse, som de kan tage udgangspunkt i.

Luther regner altså ikke med, at de vers, han får strikket sammen, er det sidste og endegyldige svar i den sag. Men det holder ham ikke tilbage. Han gør et forsøg, så godt han nu kan finde ud af det – og så må andre efter ham gøre et forsøg på at gøre det bedre.

Vi er i almindelighed enige om, at forsøget på at bringe evangeliet videre i prædikenen hele tiden skal fornyes. Der er utvivlsomt store teologer og prædikanter i fortiden, der sagt det meget bedre, end vi kan finde ud af det – det gælder både indhold og form. Men derfor er vi alligevel forpligtiget på at få det sagt på en ny måde – med vore egne ord, så godt vi kan finde ud af det.

Noget lignende gælder salmerne i gudstjenesten. Vi kan ikke bare stille os tilfreds med de gamle sange, men må gøre et forsøg på at lade troens svar komme til udtryk i nye sange.

Nu er det anderledes med salmer end med prædikener. For salmer er noget vi synger sammen – og derfor kræver de en fælles indøvelse og en fælles kunnen. Salmetekster kan læses fra en bog eller et sangblad, men melodier skal læres og indøves – og der er praktiske grænser for, hvor meget vi kan overkomme at indlære i en tilpas bred kreds.

Derfor holder vi normalt ikke gudstjenester med lutter nye salmer, men nøjes med at indføre en ny salme i ny og næ. Og derfor sender vi ikke nye salmebøger på markedet hvert år. Men traditionen skal løbende fornyes, og derfor er der brug for nogen, der forsøger at digte en ny sang, og derfor er der brug for nye salmebøger for at give plads også til vores tids salmesang. Det er udtryk for degeneration, hvis vi tror, at vi på det område kan nøjes med, hvad der blev digtet i forrige århundrede.

»Syng Herren en ny sang« – sådan sang David, eller hvem det nu var, for flere tusinde år siden.

Syng en ny sang for Herren,
syng for Herren, hele jorden!
Syng for Herren, pris hans navn,
forkynd hans frelse dag efter dag!
Fortæl om hans herlighed blandt folkene,
om hans undere blandt alle folkeslag!
For Herren er stor og højt lovprist,
han er frygtindgydende for alle guder.
For alle folkenes guder er intet værd,

men Herren skabte himlen.
Højhed og pragt er foran ham,
styrke og herlighed i hans helligdom.

Før Davids tid havde Moses og israeliterne f.eks. sunget en sang, da de var kommet frelst igennem havet, mens deres forfølgere, egypterne, var omkommet i vandmasserne. Den sang kan vi læse i 2. Mosebog kap. 15. Men israelitterne kunne ikke nøjes med de gamle sange, der skulle nye til – og det kom der. Tilsvarende gjaldt – og gælder – de kristne menigheder.

De første kristne fortsatte med at bruge de gamle sange fra Det Gamle Testamente, men der var også brug for nye sange, som handlede om det nye, der var sket med Jesus Kristus. Et af de ældste eksempler på en ny kristen sang finder vi i Filipperbrevshymnen. Flettet ind i brevet til filipperne videregiver Paulus en sang, som har været brugt i nogle af de ældste kristne menigheder:

I skal have det sind over for hinanden,
som var i Kristus Jesus,
han, som havde Guds skikkelse,
regnede det ikke for et rov
at være lige med Gud,
men gav afkald på det,
tog en tjeners skikkelse på
og blev mennesker lig;
og da han var trådt frem som et menneske,
ydmygede han sig
og blev lydige indtil døden,
ja, døden på et kors.
Derfor har Gud højt ophøjet ham
og skænket ham navnet over alle navne,
for at i Jesu navn
hvert knæ skal bøje sig,
i himlen og på jorden og under jorden,
og hver tunge bekende:
Jesus Kristus er Herre,
til Gud Faders ære.

Hovedsagen i enhver kristen sang er den bekendelse, som Filipperbrevshymnen slutter med: Jesus Kristus er Herre. Det var hovedsagen i den første kristne sang, og det er den sang, som vi skal fortsætte med vore sange – med vore nye sange, som vi synger for Herren.

Tilbage til folkekirken

Af Niels Brunse

For nogle år siden meldte jeg mig ind i den danske folkekirke igen efter at have været udmeldt i 28 år. Det affødte en del højst forskellige reaktioner blandt venner og bekendte - lige fra utvetydig glæde til hovedrystende fordømmelse. Det overraskede mig egentlig ikke, at forskellene var der, men det overraskede mig, at så mange følte sig foranlediget til overhovedet at reagere. Religiøsitet og kirketilhørsforhold er åbenbart et følsomt emne i disse år - et område, hvor den personlige usikkerhed har et spillerum, og hvor de enkle svar virker forældede og forgrovede.

Kristendommens lange historie rummer ellers nok af eksempler på bigotteri og undertrykkelse, som kalder på ethvert fornuftigt menneskes afstandtagen. Korstog, kætterbål, jødeforfølgelser, heksebrændinger. Og det nytter ikke noget at give katolicismen skylden for disse sværmeriske overdrivelser; den sidste såkaldte heks, der blev brændt i Danmark, måtte lade livet i 1693, mere end halvandet århundrede efter reformationen og sikkert under gode lutheranske borgeres bifald.

Den slags viden og den slags overvejelser indgik allerede i en normal dansk skoleuddannelse, da jeg gik i gymnasiet sidst i tresserne. Jeg blev student i det år der har lagt navn til en hel generation, 1968, og året efter meldte jeg mig ud af den folkekirke, jeg ellers var blevet både døbt og

konfirmeret i. Som de fleste unge mennesker havde jeg tumlet med de store spørgsmål i tilværelsen: hvor kommer vi fra, hvor går vi hen, hvorfor er vi her, har vi en fri vilje, og hvorfor er verden så ufuldkommen - og dengang var det åndelige klima i Danmark så forskelligt fra klimaet i det runde år 2000, at det ligefrem er svært at rekonstruere det i dag.

Den store forskel var den konsensus, der prægede samfundet. De allerfleste var enige om det allermeste. Der var én tv-kanal, som alle så og snakkede om dagen efter; der var én politisk dagsorden, for den altovervejende del af Folketingets medlemmer kunne udmærket have været slået sammen i ét parti, Det Socialliberale Enhedsparti, selv om det ikke fandtes; der var en helt naivt-uskyldig forestilling om en fælles danskhed, fordi der så godt som ingen udlændinge var i gadebilledet, bortset fra turister; der var et uantastet sæt normer for god opførsel, som betød, at det for en mand var kættersk at gå i teatret uden slips og direkte anstødeligt at lade håret vokse langt.

Det var trygt, og det var en spændetrøje. De, der ville noget andet, befandt sig langt ude på fløjene, hvoraf venstrefløjen dengang - alt andet lige - var størst. Det var også på venstrefløjen, de mest interessante alternative svar på de store spørgsmål var at finde. "Venstrefløjen" var nemlig dengang et mylder af opfattelser og bestræbelser, tit i direkte modstrid med hinanden, men lige så tit smeltet sammen i nye overraskende symbioser. Den var ikke en betonkommunistisk sammensværgelse, sådan som senere debattører desværre i nogen grad har haft held til at fremstille den.

Det fælles - og det der gjorde, at man overhovedet tænkte i venstre- og højrefløj - var, at selv den mest idealistiske, verdensfjerne kritik af bestående normer og opfattelser blev en del af den politiske sfære. Hvis man længtes efter fred på jord, blev man militærnægter, og hvis man ønskede velbehag i mennesker, blev man socialist. Den kristne kulturarv stod ikke højt i kurs dengang, og en af grundene var, at de mennesker, der tydeligst kaldte sig kristne, som regel også var dem, der tydeligst gik ind for øgede militærbudgetter og nidkært håndhævet privat ejendoms-

ret. Det harmonerede meget dårligt med Jesu ord om at vende den anden kind til og om at give enhver, der beder en om noget.

Afgørende for politiseringen i de sene tressere var også krigen i Vietnam. Synet af en teknologisk og økonomisk overlegen supermagt, der bombe et fattigt u-land sønder og sammen, var en daglig torn i øjet, og tornen kom lige ud af vores allesammens konsensus-tv. Mange havde det som jeg: vi kunne ikke se USAs krigsførelse som en retfærdig handling i overensstemmelse med vores vestlige, kristne, civiliserede kulturarv. Hykleriet var derimod åbenlyst.

Intet under, at en del af min generation følte trang til at finde et ståsted uden for den vedtagne arv, et grundlag for at rette op på verdens urimeligheder, skævheder og uretfærdigheder. "Lav verden om, den behøver det," havde Bertolt Brecht skrevet, og det var meget dækkende for stemningen på hele den brogede venstrefløj. Sprækkerne og uforenelighederne i den viste sig først ved de næste spørgsmål: Hvordan skal den laves om? Og til hvad? Nogle søgte lyset i fjerne landes socialistiske eksperimenter, andre søgte det i lige så fjerne landes eksotiske religioner.

Selv blev jeg en slags hippiemarxist. Fri personlig udfoldelse, fred og flower power, afskaffelse af kapitalismen og alt dens uvæsen. I teorien så det fint ud, der var bare lige nogle lænker der skulle sprænges først. En af lænkerne - mente jeg - var den konventionelle kristendom.

Jeg var nærmest ateistisk opdraget hjemmefra, og min forbindelse til kirken bestod i, at jeg sang i Helsingør Domkirkes drengekor (hvilket, set i bakspejlet, har givet mig et nært forhold til kristendommens særlige sprog.) Jeg havde ikke brug for at gøre mig fri af en opvækst med snærende hus- og kirketugt, som nogle af mine bekendte har haft. Men jeg tog ideologiske principper personligt, så da min dåbsattest fik påtegningen "udmeldt af folkekirken", følte jeg det som et frihedsbrev.

Nu, tre årtier senere, som genindmeldt, ser jeg selvfølgelig anderledes på det. Men det er ikke nogen drastisk omvendelse eller nogen radikal fornægtelse af fordums vildfarelser, der har ført mig tilbage til folkekirken. Det er en langsom proces, der har mere med min egen opsamling af erfaringer at gøre end med den "nyreligiøsitet", man taler om i disse år. Jeg er heller ikke blevet nogen ihærdig kirkegænger, selv om jeg er glad for at komme til gudstjeneste en gang imellem, og selv om jeg gerne går ind i smukke kirkerum på andre tidspunkter og lader deres ro og stilhed gøre mig godt.

Ved at melde mig ind igen har jeg bragt en ydre form i overensstemmelse med min indre oplevelse - det føles rigtigt, simpelthen.

Men også denne følelse af rigtighed må jo udspringe fra et eller andet. Og ingen stillingtagen til den danske folkekirke - eller alle mulige andre kirker, for den sags skyld - kommer uden om spørgsmålet om tro.

Foto: Anders Askegaard

Da jeg forlod folkekirken, mente jeg også at gøre mig fri af en forpligtelse til at tro temmelig bogstaveligt på Bibelens og trosbekendelsens og ritualernes ord. Enhver ved, at det er ret vanskeligt i dag, hvor naturvidenskaben har givet så fyldestgørende forklaringer på den iagttagelige verdens mekanik. Kødets opstandelse? Helt ærligt, hvor meget kød er der tilbage på en person, der har ligget i jorden i årevis?

Der er en efterhånden lang tradition i vestlig tænkning for at afvise trosætninger, der strider mod de konstaterede naturlove. Og efterhånden som videnskaben har udstrakt sine strenge analyser og beregninger til mere og mere af den usynligt fjerne verden, til verdensrummet, og af den usynligt nære verden, cellernes og molekylernes mikrokosmos, er det blevet nærmest latterligt at ville pege på det fysiske sted, hvor Gud eller sjælen skulle finde sig. Konsekvensen for det oplyste nutidsmenneske er blevet en holdning, der kan udtrykkes i én sætning: Det er absurd at tro at Gud er til.

Den holdning tog jeg til mig, på et mere bevidst og udtrykkeligt plan end før, og umiddelbart virkede det som en stor lettelse. Ingen forpligtelse til at forsvare uholdbare ideer, fast grund under fødderne. Nogenlunde samtidig med at jeg baksede med disse overvejelser, læste vi et digt af Gottfried Keller i en tysktime i gymnasiet; det fortalte hvordan digteren havde slået alle tanker om et liv efter døden ud af hovedet og nu glad bekendte sig til det dennesidige alene. To linjer i digtet: "Ich schau hinauf zum blauen Dome / Und such - kein bessres Vaterland" (Jeg ser op mod den blå himmelkuppel / og søger - intet bedre fædreland) blev en slags sammenfatning for mig af den materialistiske holdning, jeg havde be-

stemt mig for, og jeg gentog dem somme tider uvilkårligt inde i hovedet som en slags bekræftelse.

Det tog mig mange år at indse hvorfor jeg alligevel inderst inde følte det fattigt. Jeg søgte - og søger - ikke noget "bedre fædreland" i stedet for det liv jeg står i på godt og ondt, jeg led - og lider - ikke af dødsangst i nærværdig grad, der kunne få mig til at hige efter et andet tilflugtssted; men forestillingen om at der ikke fandtes andet end den verden, der kunne sanses direkte eller måles med diverse instrumenter, stred mod en oplevelse, der lå skjult i den elementære sansetilegnelse af verden. En vished om en større sammenhæng.

Det er den vished, der ligger bag al religiøs søgen; en følelse, der er lige så uafviselig og svær at forklare som kærligheden og skønhedssansen (og sikkert i slægt med de to). Jeg er nået til at formulere den for mig selv i én sætning: Det er absurd at tro, at Gud ikke er til.

Ved sådan at stille overvejelserne på hovedet (eller benene?) kommer man til at se den materialistiske kristendomskritik som ét langt forsøg på at bevise, at Gud ikke er til - et forsøg, der ikke er lykkedes bedre end teologernes diverse forsøg på at bevise det modsatte. Ethvert filosofisk system, selv det mest sammenhængende, hviler til syvende og sidst på et eller flere aksiomer, grundsætninger, der ikke kan bevises, men må accepteres som indlysende. Tro er en aksiomatisk følelse, så vel som ikke-tro. Ethvert bevis må holde sig inden for den menneskelige tænkningens rammer, og Gud er det, der overskrider disse rammer, det, som man med Ludwig Wittgensteins ord må tie om, fordi man ikke kan tale om det.

Men hvis Gud kun kan defineres negativt, som det rammeoverskridende, det der ikke kan tales om, er så ikke alle gudsforestillinger ét fedt, giver det overhovedet mening at tale om en kristen gudsopfattelse, og kunne jeg ikke lige så godt være blevet muslim eller hinduist, som jeg kunne have fundet tilbage til folkekirken?

Svaret er nej. Men ikke fordi den luthersk-evangeliske kirke er den eneste sande religion. Hvis man vil ræsonnere ad den vej, går man igen i den fælde at ville føre beviser for det udsigelige, og i værste fald starter man nye religionskrige. Kriteriet ligger et andet sted.

Det er et faktum, at der findes forskellige religioner i verden. En hel del af dem kan i det mindste enes om, at det gudommelige (eller det spirituelle) er en kilde til forbedring af de menneskelige vilkår - mindre lidelse, større fred - og at kilden virker gennem menneskers oprigtige og alvorlige forsøg på at nærme sig den.

Oprigtigheden kommer desto lettere, jo mere af sin kulturelle identitet man kan involvere i den. Dalai Lama siger (i bogen "Dalai Lama læser evangelierne - et buddhistisk syn på Jesu lære", Kbh. 2000, s. 89): "Når man begiver sig ind på en spirituel vej er det vigtigt at man vælger en praksis der passer til ens mentale udvikling og dispositioner, samt spiri-

tuelle tilbøjeligheder. Det er altafgørende at hver enkelt finder en spirituel praksis og tro der passer bedst til vedkommendes særlige behov. Der ved fremkaldes den indre forvandling, den indre ro, der gør den enkelte til en spirituelt moden og varmhjertet, helstøbt, god og venlig person.”

Dalai Lama gør ikke mig til buddhist, og jeg ønsker ikke at nogen omvender ham til kristendommen. Men han viser en respekt for de kristne trosopfattelser og en vilje til dialog, som mange kristne kunne lære af. Hans pragmatiske syn på forskelligheden er et svar på den udfordring, alle mennesker i verden vil komme til at stå over for i det enogtyvende århundrede, hvor de nationale konsensus-kulturer mere og mere forvandler sig til multikulturelle samfund.

Min beslutning om at vende tilbage til folkekirken er heller ikke upåvirket af, at andre religioner er blevet markant mere synlige i Danmark. Men i stedet for at føle mig truet af dem har jeg følt mig bestyrket i mit valg. Jeg er selv en del af en tradition, jeg har kendt siden min barndom, og som jeg har levet med selv under min kritiske afstandtagen til den; den er min kendte, fortrolige indgang til det åndelige rum, og gennem den håber jeg at blive et led i et globalt net af mennesker af god vilje - ikke som en rethaverisk missionær, ikke som en usikker religionsturist, men som et jeg i balance.

Niels Hemmingsens gravsten i Roskilde domkirke

Niels Hemmingsen

– Lollands Lys

Af sognepræst Anita Hansen Engdal

På en slentretur ned ad Strøget i København passerer man ved Amagertorv en gade ved navn "Niels Hemmingsensgade". Denne charmerende og smalle gade forbinder Strøget med Gråbrødre Torv og fører videre til Skindergade, og derfor er den en hovedfærdselsåre i byens hjerte. Skønt Niels Hemmingsen levede det meste af et helt århundrede (nemlig fra 1513-1600) og såvel herhjemme som internationalt opnåede kolossal indflydelse og berømmelse, er det kun få af de mange mennesker, som færdes i gaden, der kender noget nærmere til manden bag navnet. I år – 400 året for hans død – er der anledning til at se lidt nærmere på hans person, forfatterskab og virke i et forsøg på at råde bod på, at kendskabet til ham i dag ikke er stort, hverken blandt de travle i Københavns hjerte, hans fagfæller – teologerne -, eller blandt de mange som bebor eller stammer fra hans fødeø, Lolland.

Ud over selve Niels Hemmingsensgade findes kun nogle få synlige spor af den glemte berømthed. Drejer man fra Strøget ned ad hans gade, vil man straks på højre hånd, nærmere betegnet højt oppe på husfacaden af nr. 6 kunne iagttage hans portræt på et lille stenrelief, der er så uanseeligt og tillige så forvitret, at det i sig selv vidner om, at han ikke på samme vis som Søren Kierkegaard eller H.C. Andersen holdes frem for turister som en international dansk berømthed. Vender man ryggen til relieffet og sætter kursen mod Helligåndskirken på den anden side af gaden, vil man endnu en gang finde hans navn, nemlig på kirkens præsterækketav-

le ud for årstallet 1547, men nærmere bringer det os ikke hans levned. Vil man danne sig et indtryk af hans udseende må man tage til Frederiksborg Museum i Hillerød, for her hænger Tobias Gemperles udtryksfulde portræt af ham fra 1595. I et smædeskrift fra 1500-tallets midte beskrives Hemmingsen som lille og forvokset med et "hæsligt legeme", men det er formentlig en ondskabsfuld overdrivelse. Maleriet lader godt nok ane, at Hemmingsens ydre ikke var fordelagtigt med det store hovede med grove træk og udadskelende øjne, men alligevel er det lykkedes Gemperle at indfange noget af det særligt vindende, kløgtige og varme, der ifølge Hemmingsens elever, prægede ham. Også i selveste Roskilde Domkirke har han sat sig spor. Her kan endnu i koromgangens nordre side ses hans slidte gravsten. Øverst på stenen er en billedfremstilling forestillende en hvælvet læsesal, hvor Niels Hemmingsen siddende på sin ophøjede lærestol underviser den lyttende discipelskare (jf. fig. 1). Stenens nederste del rummer en lang latinsk indskrift, som nu er næsten ulæselig, men her hædres hans person og gerning og der berettes om den internationale betydning, han fik.

I 1935 rejste "Lolland-Falsters historiske Samfund" en mindesten over Hemmingsen ved Errindlev kirke. Stenen kan opfattes som et forsøg fra sognets side på at tiltage sig æren for at være hjemsted for den gård, hvor Niels Hemmingsen i 1513 (formentlig 8. december el. 22. maj) fødtes som søn af bonden Hemming Nielsen og dennes hustru Karine (el. Katri-ne, der 1564 døde 80 år gammel). Med god ret kan Errindlev sogn hævde at være fødesognet, for da Sjællands biskop, Peder Vinstrup, i Roskilde Domkirke den 27. maj 1600 holdt ligprædikenen ved Hemmingsens kiste, angav han fødestedet til "Erringløff mellem Maribo og Nysted".¹ Lokale folk vil indvende, at Errindlev snarere er beliggende mellem Rødby og Nysted eller Rødby og Maribo, og forskere har da også påvist, at Peder Vinstrups biografiske oplysninger om Hemmingsen er yderst mangelfulde eller direkte forkerte. En del øvrige kilder fra 1600-tallets begyndelse, som har mindst lige så stor kildeværdi som Vinstrups tale, korrigerer flere af hans data, herunder også fødestedet. I disse kilder knyttes Hemmingsens navn til sogne som Errindlev, Tågerup, Torslunde eller Nysted; men størst kildeværdi har oplysningen om, at han er født i landsbyen "Emboldss" el. "Embolts". Problemet er dog, at en sådan landsby ikke umiddelbart lader sig identificere. Navnet kan være udtryk for, at man har fejllæst det gotisk håndskrevne navn på landsbyen, og forsøger man at finde frem til hvilket navn, der har ligget bag fejllæsningen, åbner sig utallige muligheder: Det kunne være den nu forsvundne landsby "Engbølle" nær Hyldtofte (Tågerup sogn); men man kan – og det har også været forsøgt – med lige så god ret pege på landsbyerne "Emb" (Arninge sogn), "Eegholm" (Herritslev sogn), Øllebølle (V. Ulslev sogn) eller Røgbølle (i Godsted sogn), der alle i 1500-tallet blev skrevet på en måde,

der gjorde det muligt at fejllæse byens navn som "Embolts", og disse eksempler lader sig uden vanskelighed forøge.² Måske dukker der en dag kildemateriale frem, som giver os et nøjagtigt fødested for Niels Hemmingsen, men indtil da må i hvert fald hele Østlolland samlet bryste sig af at have fostret en berømt af sin fede muld.

Seks år gammel mistede Niels Hemmingsen sin far, og farbroderen Johannes Nielsen, der var smed i eller i nærheden af Nysted, sørgede for, at drengen kom i Nysted latinskole. Som det var skik og brug i 1500-tallet fortsatte Hemmingsen sin uddannelse på andre latinskoler efterhånden, som behovet for lærdom steg. Fra Nysted fortsatte han til skolerne i Nakskov, Nykøbing F, Næstved og han kom omkring 1532 til Roskilde, hvor han især var under indflydelse af den reformkatske rektor, Niels Black. Den reformkatske indflydelse fortsatte, da han drog til latinskolen i Lund, og her må han have oplevet selve den evangelisk-lutherske tros officielle indførelse i Danmark 1536/37, men han beretter ikke i sine skrifter om, hvorvidt reformationsårene førte ham ud i nogen form for religiøs krise. Men allerede efteråret 1537 satte han kursen mod den evangeliske kirkeretnings hovedsæde, Wittenberg, hvor han i oktober blev immatrikuleret ved universitet. På sin vej dertil, var han blevet overfaldet og frarøvet alt, men studierne blev muliggjort, fordi han modtog økonomisk støtte fra flere velstillede kontakter, heriblandt adelsmanden Johan Urne (ejeren af Engestofte gods) og efter hans død samme år, fra søsteren, Alhed Urne, hvis gravsten findes i Stadager kirke. Yderligere modtog han betaling for at undervise andre velstillede danske studenter i Wittenberg.

Under opholdet prægedes Hemmingsen og de øvrige danske studenter ikke i så væsentlig grad af Martin Luther som af Luthers nære medarbejder, Philipp Melanchthon. Det var dennes personlighed og mere humanistisk-filosofisk prægede teologi (den såkaldte filippisme), der i ét og alt øvede indflydelse på de unge danske studenter og særligt på den unge Niels. Igen og igen benævner han i sine skrifter Melanchthon som "min kæreste lærer", og ved læsning af Hemmingsens værker ser man straks ligheden med læremesteren. Hemmingsen fik da også af sin samtid betegnelsen "Danmarks Melanchthon", omend nyere forskning har påvist, at han såvel metodisk som teologisk havde en selvstændig profil og langt større folkelig gennemslagskraft end mange af tidens øvrige lærde.

Hemmingsen forblev fem år i Wittenberg. Med en erhvervet magistergrad i filosofi, vendte han 1542 tilbage til Danmark for at blive huslærer for adelsmanden Oluf Nielsen Rosenkrantz' døtre i Malmø, og som sådan møder vi ham i Helle Stangerups historiske roman fra 1992, Skt. Markus nat. Stangerup benytter sin kunstneriske frihed til at tegne et billede af Hemmingsen som en yderst streng og blodfattig tugtemester for de små piger, men der er absolut ingen udsagn fra hans tidligere elever, der be-

rettiger til en sådan beskrivelse. Tværtimod blev han af tidligere elever hædret ikke blot for sit vid og sine pædagogiske evner, men også for sin saglighed, omsorg og humor. Men målt med nutidens alen vil både hans pædagogiske principper og hans syn på børn virke dybt reaktionært, for ikke at sige "hårdtslående".

Allerede året efter sin hjemkomst fra Wittenberg blev Hemmingsen af kong Christian III hentet til Københavns Universitet som professor i græsk. Fra 1545 var han professor i dialektik og i 1553 avancerede han til professor i teologi. I 1557 kreeredes han til doktor i teologi og fra dette år frem til 1579 var han i praksis den ledende teolog ved universitetet. I fire perioder nåede han at være universitetets rektor og i en enkelt periode dets vicekansler. Ikke blot universitetsundervisningen og et enkelt år præstegerningen ved Helligåndskirken, tog Hemmingsen sig af, men også opfostringen og oplæringen af de mange unge studerende, han efter Phillipp Melanchthons forbillede havde boende i hjemmet i St. Kannekestræde. Heriblandt var adskillige adelssønner og dermed også kommende lensmænd og medlemmer af Rigsrådet, desuden kommende professorer, biskopper, provster og præster, der ved opholdet i hans hus og ved universitetsundervisningen alle blev påvirket af hans holdninger. Men med hvervet som ledende teologisk professor fulgte også en række opgaver af læremæssig og administrativ art, ikke mindst som kongens og Rigsrådets rådgiver og redskab i både religiøse, sociale og kirkepolitiske spørgsmål. Hemmingsen følte sig som og var på samme tid professor, præst, administrator, husfader og rådgiver. Disse roller og funktioner var for ham uadskillelige og dette faktum præger i så høj grad hans litterære produktion, at det altid må medtænkes, hvis man til fulde vil forstå forfatterskabet. Kun for overblikkets skyld kan det være gavnligt at opdele hans produktion alt efter hvilken situation de enkelte bøger er blevet til i.

Omkring 100 skrifter fra hans hånd er endnu bevaret, og dertil kommer vidnesbyrd om en del bøger og breve, som nu er gået tabt. De fleste af bøgerne blev første gang trykt på latin hos de store bogtrykkere i Wittenberg og Leipzig, men opnåede hurtigt at blive oversat til engelsk, tysk, dansk, islandsk, svensk og en enkelt endda til tjekkisk. Hovedparten af skrifterne må betegnes som værker, der i særlig grad relaterer til hans næsten 40-årige virke som universitetsprofessor. Det er en del kortfattede teser til brug ved disputereøvelser samt vægtige lærebøger inden for retorik, dialektik, dogmatik, etik, pastoralteologi og ikke mindst de mange og gigantiske kommentarer til store dele af Bibelen. Heriblandt findes en kommentar til Johannesevangeliet på mere end 1000 foliosider printet med petit!

Men ligesom præsten, administratoren og rådgiveren lader sig spore i universitetslærebøgerne, har professorrollen sat sit umiskendelige præg

på de pastoralteologiske bøger. Præsten, læreren og personen var for Hemmingsen ét og det samme. Dette ses ikke mindst af den pastoralteologiske håndbog, *Pastor fra 1562*. Som titlen antyder, er præsten for Hemmingsen en hyrde, hvis vigtigste opgave er at prædike Guds ord for flokken, og som prædikant stå i Kristi sted som lærer og eksempel. Og hvis fårene skal følge hyrden må der – ligesom der var hos Jesus – være overensstemmelse mellem det hyrden siger og det, han gør. En præst med et helligt levned kan lettere bevæge andre dertil, siger Hemmingsen i fortalen, og derfor giver han detaljerede forskrifter for præstens private liv og husførelse, lige fra påklædning, mimik, præstebørnenes og præstehustruens opførsel til præstens offentlige liv og hverv. Hemmingsens delte dette syn på præsterollen med sine samtidige kollegaer, og deres opfattelse af præsten som hyrde kom til at præge synet på præsten og præstefamilien til langt op i vort århundrede. Og mon ikke de fleste af nutidens præster har mærket, at der endnu er mange reminiscenser af dette præstesyn - ikke mindst i landsognene? Endelig rummede bogen udførlige anvisninger for selve de pastorale opgaver som prædikant og sakramentsforvalter.

Sammenhængen mellem præste- og lærerrollen illustreres også af hans prædikenmateriale. I 1561 udgav han i København en omfangsrig postille på latin med prædikener til alle søn- og helligdage i året. Postillemanuskriftet er formentlig blevet til under Hemmingsens virke som præst ved Helligåndskirken 1547 og ud fra manuduktion i hans private hjem 1548. I årene herefter opnåede manuskriptet i afskrift stor udbredelse ikke blot blandt danske studerende og præster, men tilmed i nogle latinskoler. I mere end en menneskealder efter reformationen kneb det gevaldigt for sognepræsterne at levere evangeliske prædikener, som levede op til biskoppernes, professorernes - og også menighedernes - krav, og der var i tiden stort behov for homiletiske hjælpemidler. Postillen imødekom netop dette behov, fordi dens indhold ikke skal opfattes som færdige prædikener (som det kendes fra tidens øvrige postiller), men snarere skal ses som en række prædikenvejledninger på latin. Postilla genoptryktes i Wittenberg og Leipzig stort set hvert eneste år i perioden 1561-72, senere i Frankfurt, Zerbst og Erfurt. Ligeledes opnåede den hurtigt oversættelse til tysk og engelsk, og også på disse sprog kom den i utallige genoptryk. Man kan vanskeligt undervurdere dens indflydelse i den protestantiske del af Europa.

I denne bog kunne præsterne så at sige søge lærdom om alt de måtte få brug for i deres embedsførelse, idet hver prædikenvejledning ikke blot rummede en udtømmning af den evangeliske teksts indhold og lærepunkter, men også dogmatiske og socialekskursus, der ofte var hentet fra nogle af Hemmingsens øvrige lærebøger. Postillen var fyldt med eksempler på, hvorledes lærebogsstoffet af præsten i prædikener skulle

omsættes til konkrete anvisninger for folks daglige livsførelse: afsnit om børneopdragelse, om rigdommens rette brug, om lovlig rentetagning, påklædning, kvinders korrekte opførsel, om ægteskab, trolddom og meget mere. Og det var ofte yderst detaljerede anvisninger, Hemmingsen bragte. Under en prædiken til 2. søndag i fasten omhandlende bryllup, anbefaler han således folk at gøre som på hans fødeø, hvor det er skik og brug ved bryllupper at invitere sognets fattige med til spisningen, hvorved bryllupsfesten ikke blot bliver fest og fråds, men også får et socialt sigte.

Det omfattende dogmatiske og sociale lærebogsstof i Postilla har gjort, at man noget nedladende har betegnet Hemmingsens prædikener som tørre "læreprædikener", der har mistet det spontane og frie forkyn-delsespræg, som fandtes i de første reformatorers prædikener. Og det er såmænd sandt nok, for særligt sprudlende er hans prædikener ikke. Men det kan også nemt forsvares, hvorfor hans prædiker havde dette besynderlige overlæssede og docerende præg. Hvor de første reformato-rers prædikener så at sige var båret af reformationskampens gnist og havde til formål blot at forkynde evangeliet og gribe tilhørerne, så skulle Hemmingsens prædikener ydermere befæste og undervise i den evange-liske sandhed samt opbygge til gode gerninger og kongelig lydighed. Hemmingsen var landets ansvarlige teolog i en tid, hvor den katolske kir-kes modreformation var en realitet, hvor sværmeriske bevægelser true-de den evangelisk-lutherske lære og hvor de gode gerninger udeblev til skade for både landets økonomi og sociale stabilitet. Til forsvar for Hem-mingsens noget tørre og læreprægede prædikenstil må også anføres, at Postilla's indhold som nævnt næppe er tænkt som færdige prædikener. Vi kan ikke med sikkerhed vide, hvorledes Hemmingsen selv prædike-de, når han stod på prædikestolen. Den første danske lærebog i retorik og prædikeskrivning (De Methodis fra 1555) var netop forfattet af Hem-mingsen, og heri lægger han bestemt ikke op til, at man skal prædike så skematisk og didaktisk, som hans skriftlige prædikener kunne give ind-tryk af. Han fremholder da også selv i sine bøger om prædikekunsten, hvor vigtigt prædikenens fremførelse er. Den må aldrig oplæses og den skal fænge hos tilhørerne og være nem at huske. For at fremme en sådan fremførelse, er Hemmingsens prædikenvejledninger forsynet med en række retoriske virkemidler, hvis formål var at gøre det lettere for præsten at fange tilhørernes opmærksomhed, at forklare dem komplice-rede sammenhænge og/eller få dem til at huske budskabet bedre. Det kunne være folkelige talemåder, billedrige historier, polemiske udtryk el-ler citater fra berømte personer. Således siger han i prædikenen til 2. søn-dag efter Trinitatis over Lukasevangeliet kap. 14,16-24: "Thi lige som en so holder mere af det søle, hun ligger og vælter sig i, end af guld eller ædelstene, lige så gør de mennesker, som er vævet ind i deres egne syn-

der". I prædikenen til Maria Besørgelsesdag kan sognepræsten hente et slagord til at tugte sognets unge smukke kvinder med, for Hemmingsen har i margin skrevet det fyndige og noget sarkastiske udtryk: "Unge kvinder skulle være ydmyge, men det er en sjælden fugl at finde", og udtrykket "Kvinden skal være i huset ligesom sneglen er", har sikkert også slået an og blevet anvendt af de mandlige sognepræster!

For folk med interesse for kulturhistorie er der mange interessante oplysninger at hente i Postilla, som i 1576 blev udvidet med flere prædikener og oversat til dansk. Udgivelsen blev besørget af en anden lollik, teologen Rasmus Hansen Reravius, der antagelig er født nær Vejleby (Fuglse hrd). Reravius fungerede som sognepræst i først Østofte og Vignæs, siden i København og han døde 1582 som uheldig sognepræst på kant med menighederne i Rødby og Ringsebølle. Men før sin død nåede han ikke blot at oversætte flere af Hemmingsens skrifter, men også utallige af de tyske reformatorers opbyggelige skrifter til dansk. En særlig forkærlighed havde han for at gennemlæse andre teologers opbyggelige skrifter og så udgive pointerne herfra på danske rim. Disse rim virker i vore dage (ufrivilligt) uhyre komiske, og har formentlig også gjort det i samtiden, men de vidner om, hvor langt datidens teologer gik for at højne moralen.³

Reravius' oversættelse af Postilla var imidlertid et mesterstykke, og det omfangsrige værk på henvend 1000 sider med smukke illustrationer til hver prædiketekst, blev genoptrykt år 1600 og 1612. Postillens indflydelse spores overalt i Danmark-Norge, bla. fordi Hemmingsens tidligere elever nu var biskopper i flere stifter. Lad os til eksempel se nærmere på Fyns Stift, hvorunder Lolland-Falster dengang hørte. Her sad Hemmingsens personlige ven, Niels Jespersen⁴ som biskop, og han beordrede 1568 og 1578 præsterne til at forberede sig til eksamen i Hemmingsens teologi og pastoralteologi. Op gennem 1580'erne blev Hemmingsen på landemoderne i Fyens stift fremholdt som normallæreren, og da en anden elev, Jacob Madsen, tiltrådte som biskop fortsatte den hemmingske indflydelse. Jacob Madsen udarbejdede under sit virke som biskop i perioden 1589-1606 referater fra sine visitatsrejser rundt i stiftet og kommenterede heri også præsternes prædikener. Professor P.G. Lindhardt undersøgte i 1947 Jacob Madsens visitatsbog med henblik på prædikenkommentarerne, og han kunne konkludere, at stort set alle prædikener i Fyns stift var bygget meget præcist efter Postillas prædikenvejledninger eller influeret af øvrige af Hemmingsens skrifter, og han antog at noget lignende formentlig har været tilfældet i de øvrige stifter i Danmark!⁵ Denne antagelse kan underbygges af, at allerede den reviderede udgave af kirkeordinansen, Ordinatio, fra 1561 havde pålagt præsterne at anskaffe sig Hemmingsens dogmatiske grundbog, Enchiridion theologicum og Postilla. Ikke overraskende antages Hemmingsen

selv at være forfatter til denne Danmarks officielle kirkeordinans. Også fra Norge kendes anbefalinger og tilsvarende afhængighed af Hemmingsens postille og hele teologi.

Som tidligere nævnt havde Hemmingsen mange venner blandt den danske adel, enten fordi disse var hans tidligere elever eller fordi han som Rigsrådets rådgiver havde fået kontakt med dem. Mens de var i live var Hemmingsen præst og sjælesørger for dem og når de døde var det ham, der begravede dem og holdt ligprædikenen over dem. Ikke mindst fordi der også dengang for landets kendte og fornemme var en slags prestige i at blive begravet af en kendt og meget vidende præst. Mange af disse ligprædikener over adelsfolk blev senere publiceret til opbyggelse for de endnu levende. Der kendes syv ligprædikener forfattet af Hemmingsen, og de består af et indledende biografisk afsnit samt en egentlig prædiken. Den første af disse trykte prædikener er holdt over selveste kong Chr. III (†1559) og blandt de øvrige er over den kendte rigsadmiral og adelsmand til Herlufsholm, Herluf Trolle (†1565) og dennes lærde hustru, Birgitte Gøje (†1574). De to sidstnævnte ligprædikener er affattet på dansk og biografifsnittene vidner om det nære venskab, der eksisterede mellem parret og Hemmingsen. Efter Herluf Trolles død søgte Birgitte Gøje da også Hemmingsens hjælp i forbindelse med oprettelsen af Herlufsholm Kostskole, og det antages, at det er ham, der egenhændigt i 1565 forfattede den fundats og det regelsæt, skolen endnu drives efter. Ukendt med planlægning af skolearbejde var han ikke, for allerede 1557 affattede han en skoleordinans for Duebrødreklostrets skoldedisciple i Roskilde, i 1562 var han tilsynmand for Vor Frue skole i København og han udgav på samme tid sin latinske katekismus, som primært var tænkt til brug i latin-skolerne landet over.

Udover ligprædikenerne har Hemmingsen skrevet en del øvrige bøger på dansk. De er alle tænkt som opbyggelige bøger, der først og fremmest blev købt af adelige (ikke mindst adelsfruer), rige borgere og af sognepræster. Størst udbredelse opnåede bogen Liffsens Vey – en håndbog i sand kristen livsførelse. Bogen, der udkom herhjemme i 1570, blev oversat til en lang række sprog. Hemmingsens opbyggelige bøger affattet på dansk er præget af en beundringsværdig indsigt i den menneskelige psykologi og tillige af den sproglige friskhed, som man undertiden kan savne i universitetsskrifterne. Hans danske bog om hvorledes man får og sikrer et godt ægteskab, der slet og ret hed Om Ecteskab (1572), er utrolig underholdende læsning, der ikke blot viser Hemmingsens enestående psykologiske indsigt og dybt personlige erfaringer med ægteskabets trængsler og stjernestunder, men også giver en prøve på hans lune, underfundighed og retoriske begavelse. Og den er en af de bøger, som virkelig fortjener at blive udgivet på ny til glæde for mange.

Frem til 1579 var Hemmingsens magt indenfor dansk kirkeliv og hans indflydelse indenfor alle teologiske discipliner såvel herhjemme som i udlandet faktisk altoverskyggende. Men netop i 1570'erne fandt i Tyskland store lærestridigheder sted indenfor den evangeliske kirke, ikke mindst omkring nadverlæren. Noget forenklet beskrevet gik stridighederne på, hvorvidt Jesus Kristus faktisk var legemligt til stede i brød og vin såvel for troende som ikke-troende (som Luther lærte), eller om nadveren blot er at regne for et symbolsk mindemåltid for de troende (hvad den reformerte teolog Jean Calvin lærte). De tyske evangeliske teologer, som blev anklaget for udbredelse af kalvinsk lære, påberåbte sig Hemmingsen som læremæssig autoritet, og de kunne udpege læren i hans nys udkomne dogmatiske materialesamling fra 1574, Syntagma institutum christianarum. Det verdslige overhoved, Kurfyrst August af Sachsen, klagede derfor til Fr. II over Hemmingsen og forlangte hans afgang. Da de to magthavere var svogre og Fr. II både økonomisk som politisk var yderst afhængig af kurfyrst August, kunne den danske konge - hvor gerne han end ville - ikke sidde klagen overhørig. Ved langvarige universitetshøringer forsøgte Hemmingsen at forsvare sig, men Rigrådet fandt hans forklaringer for teologisk subtile og tvang ham til at tilbagekalde sin lære i bogen. Men det var ikke nok. Fr. II bøjede sig til sidst for det udenrigspolitiske pres og suspendede Hemmingsen fra professorstillingen i teologi og flyttede ham til et kannikeembede ved Roskilde Domkirke.

Hvorvidt Hemmingsens nadverlære virkelig var kalvinsk, strides forskningen endnu om. Men han var næppe kalvinsk i højere grad end alle øvrige danske teologer efter reformationen og deres fælles lærer, Melancthon. En nutidig rundspørgen indenfor dansk kirkeliv vil formentlig vise, at den såkaldte kryptokalviniske nadveropfattelse endnu findes blandt danske præster, og er endnu mere udbredt blandt medlemmer af menigheden, uden at nogen tager notits af det. Men i et århundrede hvor politisk og religiøs magt endnu hos de lutherske fyrster var vævet så tæt sammen, blev holdningen katastrofal, fordi den lære, hvorpå de lutherske fyrster byggede deres magt, derved blev truet. På flere øvrige punkter indenfor teologien ville man muligvis kunne anklage Hemmingsen for kalvinisme. Det gælder eksv. inden for kirkeret og hvad angår læren om de ti bud; men omvendt var Hemmingsen kalvinisternes argeste og mest uovervindelige modstander, når det drejede sig om den såkaldte prædestinationslære (forudbestemmelseslære).

Ironisk var det, at den mand, som om nogen havde kæmpet for at konsolidere den rette lære i det protestantiske Europa og havde søgt at sikre enigheden i Danmark i en splittelsens tid, selv blev fjernet fra universitetet grundet beskyldninger for vranglærdomme; men agtelsen og titelen som "Danmarks almindelige lærefader" mistede han ikke. Hans indflydelse og autoritet blev ikke mindsket ved hans afskedigelse, der nær-

mest må betragtes som formel. Fr. II og Rigsrådet fortsatte med at anvende ham som rådgiver, hans egne elever sad på alle samfundets ledende poster, og det blev fortsat anbefalet præsterne at anskaffe hans bøger. Og da kurfyrsteparret i Sachsen døde i slutningen af 1580'erne sendte Hemmingsen påny bøger på markedet, og i hans sidste leveår udkom de i stort tal.

Som residerende kannik i Roskilde havde han mange og vigtige administrative og teologiske opgaver, men også praktiske. Således var han kirkeværge ved domkirken og sad med dens regnskaber. Han har været travlt beskæftiget med brevveksling, for endnu er bevaret en del breve fra ledende lutherske og reformerte teologer overalt i Europa. Ofte modtog han besøg på den gård i byen, hvor han boede. Blandt hans personlige venner var selveste rigets kansler, Niels Kaas og en anden dansk international berømt, astronomen Tyge Brahe. Da kong Jacob IV af Skotland i 1590 gæstede Danmark samtalede han længe med Niels Hemmingsen. Ligeledes kan man i den senere Kong Chr. IV's stülebøger se, at denne allerede som 14-årig var blevet præsenteret for Hemmingsen i Roskilde.⁶

Den store succes Hemmingsen trods suspensionen nød som videnskabsmand står i skarp kontrast til de mange sorger, der prægede hans private liv. Han blev viet første gang den 14. aug. 1547, men hans hustrus navn eller herkomst kendes ikke. Ægteskabet, hvori 1550 fødtes sønnen Hans og senere datteren Dorothea, var ulykkeligt, og Hemmingsen lod sig skille fra hustruen grundet hendes utroskab. Nogle af hans teologiske modstandere rettede senere grove beskyldninger mod ham og hævdede at hustruens utroskab og selve skilsmissen var Hemmingsens skyld, men de nærmere omstændigheder omkring det ulykkelige ægteskab kendes ikke. I 1552 blev han viet anden gang - og det endda på sin tidligere bryllupsdag - til Marine Madsdatter fra Landskrona. Hun var født i 1510 og parret synes at have levet i et godt og lykkeligt ægteskab frem til hendes død 7. sep. 1580. I 1583 giftede Hemmingsen sig for tredje og sidste gang med den meget yngre Birgitte Lauridsdatter, der var født 1551 i Assens. Hun passede ham i hans sidste år, hvor han var svækket og blind. Seks år efter hans død giftede hun sig med tidligere hofpræst og da residerende kannik i Roskilde, Christen Jensen Guldager, og hun døde 25. marts 1624.

Datteren Dorothea var Hemmingsens store glæde. Hun kom i godt ægteskab med den teologiske professor Klavs Hammer, men hun døde i 1577 under en epidemi og Klavs Hammer faldt i 1585 i en brønd og druknede! Parret havde to børn, Niels og Jørgen Hammer, om hvem der ikke findes mange sikre efterretninger. I Niels Hemmingsens testamente affattet august 1593 er de begge betænkt som arvinger på lige fod med Hemmingsens egen søn, Hans. Niels Hammer levede udsvævende og drikkældigt,

og Jørgen Hammer havde ved Hemmingsens død i flere år befundet sig i udlandet uden kontakt til Danmark.

Hans Hemmingsen fik som sin far en uddannelse i teologi ved Wittenberg Universitet og bare 20 år gammel blev han 1570 professor i teologi ved Københavns Universitet. Men hans akademiske løbebane blev kort. Niels Hemmingsen, der selv havde bestræbt sig på at føre et moralsk ulasteligt levned, måtte 1575 lide den tort at afskedige sin egen søn pga. druk og usømmelighed. I 1587 blev Hans sognepræst på Gulland, kom tilbage til København, retur til Gulland i nyt embede og her skrev han juni 1594 en erklæring, hvori han vedgår omfattende gældsposter til sine nevøer og pantsætter den arvelod i en ejendom i Studiestræde i København, som hans far havde testamenteret ham kun 10 måneder tidligere! Det har ikke været morsomt for den blinde og aldrende far at se, hvorledes sønnen pantsatte sin arv længe før faderens død. Allerede 1595 blev Hans afsat fra sit sidste embede, og slog sig derefter ned i København.

Hemmingsen døde mæt af dage den 23. maj 1600 i sit hjem i Roskilde. På sit dødsleje nød han nadveren og han fremsagde og udlagde Davids 103. salme med en sådan glød at de omkringværende blev dybt grebet af det. Fire dage senere blev han fulgt til graven af næsten alle universitetets professorer samt en lang række af de sjællandske præster, som var forsamlet i Roskilde til landemode. Hans gravsted var neden for kannikekoret, øverst i midtskibet. Hans gravsten er senere flyttet til dens nuværende plads i koromgangen. Peder Vinstrup sagde i sin ligtale, at Hemmingsen havde været "et lys for Danmark, et såre nyttigt redskab for Guds menighed, en sir og en udmærket prydelse for skolerne" – og det var vel netop, hvad Hemmingsen havde bestræbt sig på hele sit voksenliv: at være et lys og et redskab for Guds menighed.

Men lyset vedblev ikke at skinne efter hans død. I begyndelsen af 1600-tallet gjorde den nye generation af såkaldt ortodokse teologer op med såvel calvinismen som fillippismen, og dermed også med Melanchthons og Hemmingsens teologi. Såvel i Tyskland som i Danmark blev hans bøger lagt til side, og kun hans forskrifter for og lærebøger om ægteskab blev stadig anvendt. Dette var ikke tilfældet i England. På Oxford Universitet læstes hans forfatterskab endnu i slutningen af 1800-tallet, og i disse år forskes der både i USA, England og herhjemme i Hemmingsens indflydelse på engelsk teologi og samfund. I Danmark har man igennem årene undersøgt adskillige sider af Hemmingsens forfatterskab, men undertiden har man overfortolket hans udsagn og ikke taget hensyn til hvilken situation, bøgerne er blevet til i. Dermed har man ikke ydet hans arbejde retfærdighed.⁷ En lang række glimrende artikler har belyst mange forskellige sider af hans teologi; men endnu er der store områder, man kunne ønske undersøgt, eksempelvis Hemmingsens samarbejde med verdslig øvrighed.

Her i 400-året for hans død, kan man glæde sig over, at der er grøde i Hemmingsen-forskningen - også herhjemme i Danmark – idet flere store værker om ham er på vej, ligesom der forberedes udgivelse af nogle af hans danske skrifter, som i dag kun er tilgængelige på mikrofilm i Det kgl. Bibliotek.⁸ Det er altsammen med til at øge kendskabet til ”Danmarks almindelige lærefader”, så hans lys ikke slukkes.

Noter

1 Peder Vinstrups ligprædiken findes trykt i H.F. Rørdam: ”Bidrag til de filippistiske Bevægelser og til D. Niels Hemmingsens Historie” i Kirkehistoriske Samlinger, 2 rk. bd. IV, Kbh. 1867-68, 318-320.

2 Melchior Adamus: *Decades Duæ continentes. Vitas Theologorum exterorum principium*, Frankfurt 1618, 190ff; Erasmus Vindingius: *Regia Academia Hauniensis*, Kbh. 1665, 12; Erich Pontoppidan: *Annales Ecclesiae Danicæ*, bd. III, 1747, 539; Gerhard Treschow: *Danske Jubellærere*, Kbh. 1753, 120-139; Jens Worm: *Forsøg til et Lexicon over danske norske og islandske lærde Mænd*, I, Helsingør 1771, 423; P. Rohde: *Samlinger til de Danske Øers Laallands og Falsters Historie*, Kbh. 1776, 29 og 481; Henrik Hertig (udg.): *Peder Hansen Resen: Atlas Danicus*, V, Odense 1987, 77. Anita Hansen: *Gud til ære og kirken til opbyggelse – Niels Hemmingsens homiletik (Prisopgavebesvarelse ved Københavns Universitet 1994)*, 5. Vdr. biografiske oplysninger se også Kjell von Barnekow: *Niels Hemmingsens teologiske åskådning*, Lund 1940, 1-32.

3 H.F. Rørdam: ”Rasmus Hansen Reravius” i Kirkehistoriske Samlinger, 4. rk. bd. II, Kbh. 1891-93, 324-334.

4 I dedikationen til sin kommentar til Thessalonikerbrevene 1565 takker Hemmingsen samme Niels Jespersen for den omhu han altid har udvist i ord og gerning overfor Hemmingsens gamle og syge moder, og for at han har budt hende til bords og taget hende med på sin vogn. Biskoppen residerede formentlig i Godsted eller Alsø, når han var på Lolland. Og denne oplysning kan muligvis betyde, at Hemmingsens moder ikke har boet langt der fra.

5 P.G. Lindhardt: ”Til belysning af Niels Hemmingsens indflydelse på dansk prædiken omkring 1600” i *Festskrift til Jens Nørregaard*, Kbh. 1947, 131-145.

6 J.O. Arhning: ”Professor, Dr. theol Niels Hemmingsens Alderdom i Roskilde” i *Årbøger for hist. samfund for Kbh.’s Amts historie 1927*, Roskilde 1927, 137-172.

7 Der er skrevet tre doktordisputatser om Hemmingsens teologi: J.H. Paulli: *Dr. Niels Hemmingsens Pastoraltheologi*, Kbh. 1851; Kjell von Barnekow (jf. note 2); Erik Munch Madsen: *Niels Hemmingsens Ethik*, Kbh. 1946.

8 I nyere tid er enkelte Hemmingsen-skrifter udgivet. Det gælder ligprædiken over Herluf Trolle, der i 1990 blev udgivet ved F.J. Billeskov Jansen. Richard Mott har fra latin oversat og udgivet: *Vejledning i Ægteskabssager 1572*, Kbh. 1987 og *Om Naturens lov*, 1-3, Kbh. 1991-94.

Johann Sebastian Bachs kirkemusik – dengang og nu

Af forskningslektor lic. theol. Peter Thyssen, Aarhus Universitet

***Jubilæer giver i regelen anledning
til en fornyet besindelse på
jubilarens liv og virke.***

***Det gælder også de store skikkelser
i verdenskunsten, der nyder
den ære at blive fejret fire gange
hvert århundrede: to gange i
anledning af 50-året for deres
fødsel og tilsvarende for deres
dødsår.***

Året 2000 er også "Bach-år" – nærmere bestemt 250 året for Johann Sebastian Bachs død. Bach-jubilæet er på behørig vis blevet markeret, bl.a. med en komplet udgivelse af Bachs værker på CD, og i overensstemmelse med tidens mediekultur sendte en TV-kanal Bach-musik i 24 timer på Bachs dødsdag den 28. juli. Ufortalt de mange koncertopførelser og bogudgivelser, Bach-året har givet anledning til. Sådan har hvert Bach-jubilæum bidraget med noget særligt til fejringen af den store komponist: i 1850 (100 året for Bachs død) oprettedes Bach-Gesellschaft, hvis hovedindsats kom til at bestå i en samlet udgivelse af Bachs værker; i 1900 grundlagdes Neue Bachgesellschaft, der siden har forestået en ny kildekritisk udgave af Bachs musik; i 1950 udkom standardværket Bach-Werke -Verzeichnis (BWV), og i 1985 (300 året for Bachs fødsel) udsendtes Bach Compendium (BC), der opdaterer kronologien i Bachs værker. Men det er ikke kun med kildekritiske noteudgivelser og kronologiske værkfortegnelser, Bach-jubilæerne i tidens løb har forsøgt at overgå hinanden. Også når det gælder fortolkningen af musikken og forståelsen af komponisten kan der iagttages en fortsat udvikling.

De følgende overvejelser vil fokusere på Bachs stilling som kirkekomponist. Det gælder her spørgsmålet om, hvad Bachs kirkelige musik betød i Bachs samtid, og hvordan Bachs musik kan opfattes som kirkemusik i dag. Dette spørgsmål har sin baggrund i, at der ingenlunde kan tales om en ubrudt kontinuitet i forståelsen af Bachs kirkemusik fra 1750 til 2000. Tværtimod har Bach-forståelsen i dette tidsrum løbende ændret sig i takt med de omskift, der er sket på såvel det kirkelige som det kulturelle område. Også her står vi med det klassiske problem: forholdet mellem “den historiske Bach” og “eftertidens Bach”.

Til nærmere belysning af denne problemstilling, skal der her først skitseres nogle træk af den tolkningshistorie, der knytter sig til Bachs kirkemusik. Dernæst vil Bachs kirkemusik blive behandlet i lyset af Bachs eget virke som kirkekomponist, for dermed at give et billede af, hvilke kirkemusikalske normer der herskede i Bachs samtid, og hvordan Bach med sin musik levede op til disse. På den baggrund skal det da til slut overvejes, i hvilket omfang Bachs kirkemusik kan gælde som kirkemusik i dag – 250 år efter.

J. S. Bach – den 5. evangelist?

Da Bach døde i 1750, vakte det kun opmærksomhed i begrænsede kredse. Det var som komponist af værker for “klaver”-instrumenter (orgel, cembalo og clavicord), Bach var kendt i sin samtid, og som sådan huskedes han også i sidste halvdel af 1700-tallet, hvorimod hans værker for kor og orkester var fuldstændig ude af billedet i denne periode. Da sønnen Carl Philipp Emanuel Bach (1714-1788) i 1784 i Hamborg opførte noget af credo-delen fra faderens store h-moll-messe, lød publikums undrende reaktion, at musik af den art “havde man dog aldrig hørt før, og ville man formentlig heller aldrig komme til at høre igen”. Først i begyndelsen af 1800-tallet genopdagede man Bachs store værker for kor og orkester; selvsamme h-moll-messe betegnede den schweiziske musikolog Hans-Georg Nägeli i 1817 som “det største musikalske kunstværk til alle tider og blandt alle folk”. I 1829 opførtes for første gang siden Bachs levetid Matthæus-Passionen af Felix Mendelssohn-Bartholdy i Berlin. At koret ved denne opførelse bestod af 158 sangere (cirka seks gange så mange som på Bachs tid), siger noget om den romantiske begejstring, hvormed man i 1800-tallet tog Bach til sig.

Endvidere var det i koncertsale, Bachs kirkelige værker (passioner, oratorier, messer, kantater) opførtes. Det var inden for rammerne af den borgerlige musikkultur og ikke som kirkemusik i egentlig forstand, Bachs gejstlige musik dyrkedes i første halvdel af det 19. århundrede. Først med Philipp Spittas skelsættende Bach-biografi i to bind (J. S. Bach, Leipzig 1873/1880) bliver Bachs gejstlige værker for kor og orkester for alvor

behandlet som kirkemusik. Hvor det i første halvdel af århundredet havde været renaissancens vokalpolyfoni, man havde opfattet som indbegrebet af "kirkelig musik", da bliver Bachs musik for kor og orkester nu udråbt til kirkemusikkens højdepunkt.¹ Følgelig argumenterer Spitta også for, at Bachs kirkemusik ikke hører hjemme i koncertsalene, men skal tilbage til dens egentlige hjemsted, nemlig den evangelisk-lutherske gudstjeneste:

"Man drehe die Sache einmal um, setze die protestantische Kirchenmusik an die ihr zukommende Stelle ins Gotteshaus, und behandle den a capella-Gesang als Gegenstand concertmäßiger Pflege."

"Man bør vende sagen om, og anbringe den protestantiske kirkemusik [herunder Bachs] på den plads i Guds-huset, som den tilkommer, og behandle a capella-sangen [renaissance-polyfonien] som genstand for koncertmæssig pleje."

Fra og med Philipp Spitta fik Bach sin indiskutable placering som en af kirkemusikkens ypperste mestre. Dette blev yderligere understøttet med Albert Schweitzers berømte Bach-bog (J. S. Bach, le Musicien-Poète, Leipzig 1905, dansk udgave 1953), hvor forholdet mellem det tekstlige og det musikalske udtryk i Bachs kirkemusik for første gang blev systematisk behandlet.

Den mest højtravende titel, der er blevet Bach til del, må vel siges at være udtalt, da den svenske ærkebiskop, Nathan Söderblom (1866-1931) i 1920 udnævnte Bach til intet mindre end den 5. evangelist! Söderbloms berømte titulering af Bach synes dog at være faldet ganske spontant; den blev sagt under en teologikongres i Strassbourg til den tyske Bach-forsker, Julius Smend, fra hvem den blev videregivet til alverden. Den dag i dag kan man støde på det andagtsfulde udsagn: "Johann Sebastian Bach – den 5. evangelist". Men for en nærmere overvejelse er en sådan titulering naturligvis meningsløs. Eller som en tysk kirkemusikforsker har udtrykt det: "Betegnelsen 'evangelist' kan dog kun tilkomme en, der har føjet et originalt nyt evangelium til de fire forhåndenværende. Men det ville jo netop være en uting."³ Som den musikalske fortolker af evangeliet kan man således dårligt gøre Bach mere uret, end at udråbe ham selv til evangelist!

Det ændrer imidlertid ikke noget ved, at Söderbloms udnævnelse af Bach til "den 5. evangelist" i særlig grad har været med til at fremhæve Bach som "kirkens komponist". En modreaktion på dette teologiske Bach-billede er da heller ikke udeblevet. I 1960'erne blev det fra forskelligt hold gjort gældende, at for Bach var kirkemusikken i virkeligheden kun "venstrehånds-arbejde". Når Bach komponerede musik til kirkelig brug, var det bestillingsarbejde, der knyttede sig til hans kirkelige embe-

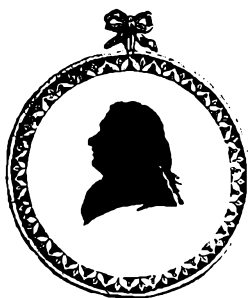
der som organist og kantor, og dermed udelukkende et spørgsmål om at få brød på bordet. Bachs egen hjerteresag var angiveligt musikken for solo-instrumenter og orkester, som han med ildhu kastede sig over, så snart de kirkemusikalske forpligtelser var overstået.⁴

Det siger næsten sig selv, at sandheden må befinde sig et sted mellem disse to yder-positioner: på den ene side Bach som "musikalsk evangelist" og på den anden side Bach som "moderne" komponist, for hvem "det kirkelige" højst havde økonomisk interesse. Med inddragelse af Bachs biografiske forhold skal der i det følgende tegnes et billede af denne mellem-position.

Organisten, kantoren og hofkomponisten

På Bachs tid var komponist-virksomheden i høj grad forbundet med spørgsmålet om samfundsmæssig position. Det giver i sig selv en forskel til senere tiders opfattelse, hvor det at komponere musik udgør et formål i sig selv – koste hvad det vil. Men da Bach levede, havde den professionelle musiker og komponist tre muligheder for at ernære sig: by, kirke og hof.

Alle disse tre arbejdsområder indgår i Bachs biografi. Han fødtes i 1685 i byen Eisenach, hvor faderen var violinist og "stadsmusikant", dvs. medlem af det stedlige byorkester, og dermed organiseret i byens "musikerlaug". Efter forældrenes død kom Bach i 1695 i huset hos en ældre bror, der var organist i Ohrdruf og elev af den navnkundige orgelkomponist Johann Pachelbel. Som forældreløs fik han 1700 friplads på Johanneum-gymnasiet i Lüneburg, hvorfra han blev "student" i 1702. Videre universitetsstudier var udelukkede af økonomiske årsager, så Bach var fra starten henvist på at skaffe sig et levebrød inden for musikken (hans berømte samtidige, G. F. Händel (1685-1759), der var bedre økonomisk stillet, begyndte i 1702 at læse jura, men opgav det dog efter kort tid for helt at hellige sig musikken). Det var som organist, Bach fik sine første ansættelser: Arnstadt 1703-07 og Mühlhausen 1707-08. Fra den tid stammer de tidligste orgelværker og kirkekantater. I 1708 fik han embede som hoforganist hos hertugen af Sachsen-Weimar, hvortil i 1714 føjedes "prædikantet af koncertmester". I Weimar komponerede Bach såvel orgelmusik som gejstlige og verdslige kantater. Efter at være blevet forbigået til det højere rangerende embede som hofkapelmester, forlod Bach i 1717 Weimar til fordel for stillingen som hofkapelmester hos fyrsten af Anhalt-Köthen. Tiden i Köthen (1717-23) blev Bachs mest produktive periode, hvad angår den verdslige musik; fra den tid stammer de seks Brandenburger-koncerter, Orkester-suiterne og 1. del af Det veltempererede Klaver. Det har imidlertid den naturlige årsag, at Bach i denne periode ikke havde kirkemusikalske forpligtelser, idet hoffet i Köthen var reformert.

I 1723 søgte og fik Bach det ledige embede som kantor ved Thomaskirken i Leipzig (vel at mærke først efter at den oprindelige favorit, Telemann, havde trukket sit kandidatur). Selvom det var en nedgang på den sociale rangstige at gå fra stillingen som hofkapelmester til kantor, så har embedet som leder af kirkemusikken i Leipzig utvivlsomt virket mere tillokkende end livet i det provinsielle Köthen. Bach beholdt dog stadig sin titel af fyrstelig hofkapelmester, og siden lykkedes det ham i 1736 (efter egne og gentagne anmodninger) at få titel af "kongelig polsk og kurfyrstelig sachsisk hof-komponist". Kyrie- og gloria-delen af h-moll-messen blev komponeret med dette mål for øje – den latinske tekst skyldes, at hoffet i Warszawa/Dresden var katolsk!

Ikke mindst Bachs ivrige bestræbelser på, hele tiden at have en hoftitel, har givet anledning til formodningen om, at kirkemusikken var noget sekundært for ham. Men hoftitlerne bør ses i sammenhæng med Bachs sociale situation i Leipzig. Bach blev fra starten af sat i en håbløs klemme mellem to stridende partier i byrådet: et "kantor-parti", der primært ønskede en sanglærer til Thomasskolen og en leder af kirkesangen, og et "kapelmester-parti", hvis ønske var en dygtig komponist, der kunne kaste glans over byen og med sine kirkemusikalske opførelser imponere de mange besøgende ved de årlige handelsmesser. I denne strid (hvor Bach utvetydigt solidariserede sig med "kapelmester-partiet") kunne Bach øjensynligt finde en vis tilfredshed i at være begunstiget med en titel fra en højere instans end det nidkære Leipziger-byråd.

Men ét er Bachs sociale og arbejdsmæssige vilkår i Leipzig, noget andet er den kirkemusik, han her komponerede og opførte som Thomaskantor. Hovedopgaven bestod i opførelsen af det, der sidenhen har fået betegnelsen "kirkekantate"; i samtiden kaldt "die kirchliche Haupt-Music" eller slet og ret: "die Music". Kirkekantaten havde almindeligvis en varighed af 20-30 minutter, og da højmissen i Leipzig begyndte kl. 7.00, blev kantaten opført ca. mellem kl. 7.30 og 8.00; prædikenen, der tog en time, var berammet til 8.00-9.00. Alt efter altergæsternes antal, var højmissen således varet henved 3 timer.

Gudstjenesteordningen i Leipzig på Bachs tid er nedenfor gengivet sammen med Bachs egenhændige notering af højmessens forløb 1. søndag i Advent:⁵

Præludium
Motet
Kyrie
Gloria
Salutation
Kollekt
Epistellæsning
Litani
Menighedssalme
Evangelielæsning
Kantateopførelse
Trosbekendelse
Menighedssalme
Evangelielæsning
Prædiken
Kirkebøn
Menighedssalme
Fadervor
Indstiftelsesord
Altergang (med kunstmusik og menighedssang)
Kollekt
Velsignelse
Udgangssalme

- (1) *Præludiret.*
- (2) *Motetta.*
- (3) *Præludiret auf das Kyrie, so gantz musiciret wird.*
- (4) *Intoniret vor dem Altar.*

- (5) *Epistola verlesen.*
- (6) *Wird die Litaney gesungen.*
- (7) *Prælud. auf den Choral.*
- (8) *Evangelium verlesen.*
- (9) *Prælud. auf die HauptMusic.*
- (10) *Der Glaube gesungen.*

(11) *Die Predigt.*

- (12) *Nach der Predigt, wie gewöhnlich einige Verse aus einem Liede gesungen.*
- (13) *Verba institutionis.*
- (14) *Prælud. auf die Music. Und nach selbiger wechselsweise prælud. u Choräle gesungen, biß die Communion zu Ende.*

Leipziger-liturgien på Bachs tid er bemærkelsesværdig i sin konservative form med de mange latinske led; udover motet, kyrie og gloria, blev også hilsen (salutation) og kollekt sunget på latin. Desuden blev liturgien ved højtiderne tilføjet særlige led; i juledagene efter prædikenen Sanctus ved højmesse og Magnificat (Marias Lovsang) ved eftermiddagsgudstjenesten. Bachs første Magnificat (BWV 243a) er således komponeret til Juledag 1723.

Allerede som koncertmester i Weimar havde Bach haft til opgave at opføre en månedlig kantate i gudstjenesten. Men i Leipzig fordredes der en kantate-opførelse hver søn- og helligdag i en af byens to hovedkirker (St. Thomas og St. Nicolai). Bach tiltrådte embedet som Thomaskantor 1. søndag efter trinitatis 1723, og 1. søndag e. trinitatis blev i de følgende år begyndelsen på Bachs "private" kirkeår, idet han på denne søndag indledte sine "årgange" af kirkekantater til hele kirkeårets søn- og helligdage. Indpasset i disse kantate-årgange finder vi passionsopførelserne på Langfredag (Johannes-Passionen fra 1724 og Matthæus-Passionen fra 1727/29, samt den kun som tekst overleverede Markus-Passion fra 1732). Også Juleoratoriet fra 1734/35 hører hjemme inden for rammerne af kantate-opførelsen, idet værket udgøres af seks kantater til helligdagene fra Juledag til Helligtrekonger (1., 2., 3. Juledag, Nytårsdag, Søndag efter Nytår, Helligtrekongersdag).

Fra Bachs hånd er der overleveret henved 200 kantater, hvoraf de fleste stammer fra tiden 1723-29, ligesom også passionerne er blevet til inden for hans første 10 år i Leipzig. Fra midten af 1730'erne synes Bach overvejende at have genbrugt det foreliggende repertoire af gudstjenestemusik, der lejlighedsvis blev omarbejdet og suppleret med enkelte nye kompositioner. At dette skulle være udtryk for en aftagende interesse for kirkemusikken, forekommer ikke sandsynligt. Snarere har Bach i de sidste 15 år af sit liv brugt kræfterne på at få de eksisterende kompositioner til at fungere optimalt i gudstjenesten – en hensigt, der undertiden vanskeliggjordes af byrådets manglende vilje til at yde de fornødne bevillinger til instrumentalisterne. Og vokalisterne, der primært rekrutteredes blandt Thomasskolens elever, synes heller ikke altid at have været en motiverende faktor for at komponere kirkemusik på det niveau, Bach havde sat sig.

Bachs kirkekantater er typisk indledt af en sats for kor og orkester, og afsluttet af en firstemmig koralstrofe, dvs. et vers af en kendt menigheds-salme. Ind imellem disse rammesatser kommer en række solistiske "be-
tragtninger" i form af recitativer og arier – sådan som det også kendes fra Juleoratoriets enkelte dele. På den måde er Bachs kantater nærmest at opfatte som musikalske prædikener; fremført i gudstjenesten efter evangelielæsningen fra alteret – som en musikalsk pendant til prædikenen efter evangelielæsningen fra prædikestolen. Men i og med, at Bachs kanta-

ter også rummer den anden gudstjenstlige hovedkategori, nemlig menighedens svar på forkyndelsen i form af salmer, kan man i grunden sige, at Bachs kantatekompositioner afspejler hele gudstjenestens forløb en miniature – fra “introtitus” (indgangskor) over skriftlæsning og prædiken med salmer (recitativer og arier med indskudte koralstrofer) til udgangssalme (den afsluttende koralstrofe). Kirkekantaten repræsenterer kort fortalt opførelsen af en gudstjeneste midt i gudstjenesten.

Indholdet og udformningen af Bachs kirkekantater skal ikke behandles nærmere her. I stedet skal der spørges, hvordan man i samtiden opfattede Bachs kantater som kirkemusik. I Bachs ansættelseskontrakt fra 1723 lyder det i § 7:

“Til bevaring af god orden i kirkerne har han at indrette musikken på en sådan måde, at den ikke varer for længe, og tillige er af en sådan beskaffenhed, at den ikke virker opera-agtig, men langt snarere opmuntrer tilhørerne til andagt”.⁶

Hvordan efterkom Bach i sine 27 år som Thomaskantor denne paragraf? Tilsyneladende upåklageligt. Eller anderledes sagt: der findes ingen vidnesbyrd om, at man har fundet hans kirkemusik for langvarig eller for “opera-agtig”. Tilsvarende rummer de overleverede dokumenter heller ingen udtryk for, at man direkte har påskønnet hans indsats, men det var nu heller ikke noget, man forventede sig af sine overordnede på Bachs tid. Desuden må nævnes, at Bachs gejstlige vokalværker – kantater, passioner og oratorier – var tænkt som kirkelig brugsmusik; de blev aldrig udgivet på tryk i hans egen levetid, hvorfor de heller ikke nåede ud til en større tilhørerkreds i samtiden. Og da Bach døde i 1750, var tiden også løbet fra den blanding af fugerede korsatser og ekspressive solosatser, han gjorde brug af i sine kirkekompositioner. Der skulle en romantisk tidsånd til for at genopdage og værdsætte den musikalsk-kunstneriske værdi af Bachs kirkelige brugsmusik. Spørgsmålet er så til slut, hvordan det forholder sig med “det kirkelige” i den genopdagede kirkemusik af Bach.

Bachs kirkemusik i dag

I den gudstjenesteordning, der var gældende i Leipzig på Bachs tid, hedder det i tilknytning til kantateopførelsen:

“Ist Music, und man will bey derselben seine Andacht auff andere Art unterhalten / so können darzu folgende Gebethe dienen ...”

“Er der Musik, og man ønsker at opretholde sin andagt på anden vis / så kan følgende bønner tjene dertil ...” (med henvisninger til den daværen-

de salmebogs bønnebogsaftsnit: "Når der musiceres")⁷

Denne mulighed for at "opretholde sin andagt på anden vis" afslører ikke kun, at det på Bachs tid ikke var alle, hvem musikken "opmuntrede til andagt". Den angiver også en gudstjeneste-form, der muliggjorde parallelforløb i gudstjenesten: den offentlige (liturgiske) fremførelse og den private andagt. Sidstnævnte var yderligere befordret af, at kirkerummet var indrettet som et andet teater; med loger (kirkestole) i indtil flere etager, hvor man kunne lukke vinduerne til, hvis man ønskede at være alene med sin andagt.

Det 19. århundredes kirkelige vækkelser medfører også et nyt syn på gudstjeneste og menighed; et syn, der stadig må siges at være gældende i dag. Afgørende er her betoningen af menighedens aktive deltagelse i gudstjenesten; tydeligst udtrykt i menighedens fællessang. Dette deltager-perspektiv står i modsætning til det betragter-perspektiv, der langt hen var dominerende i baroktidens gudstjeneste, og dermed i den gudstjeneste, hvortil Bach skrev sin kirkemusik.

Hertil kommer, at der mellem os og Bach befinder sig 200 års borgerlig musik- og koncertkultur. Det har den følge, at f.eks. opførelsen af en Bach-kantate i gudstjenesten i dag nærmest uvægerligt omdanner gudstjenesten til koncert – og menigheden til publikum. Det er atter betragter-perspektivet, der kommer til at gøre sig gældende. At Bachs kirkemusik har større publikumstække end den almindelige søndagsgudstjeneste normalt har, kan selvsagt ikke være noget argument for mere musik i gudstjenesten. Det kan ikke være ved æstetisk compensation, man skal forsøge at forvinde de vanskeligheder, den aktuelle gudstjenestepraksis måtte rumme.

Når det gælder Bachs kirkemusik, bør man derfor fastholde, at den som kirkemusik har sit hjemsted i en bestemt historisk sammenhæng. Det betyder imidlertid, at Bachs kirkemusik i dag bedst kommer til sin ret ved at opføres uden for gudstjenesten, altså hvor musikken kan få lov til at være i centrum for sin egen skyld. Det giver da også publikum de bedste muligheder for at opleve, at Bachs kirkemusik stadig formår at indfri de oprindelige forventninger: nemlig at "opmuntre tilhørerne til andagt".

Noter

1 Til de forskellige opfattelser af kirkemusikken i det 19. århundrede, se min artikel: "Carl von Winterfeld – et forbillede for Thomas Laub", Dansk Kirkesangs Årsskrift 1997, s. 65ff.

2 Philipp Spitta: "Die Wiederbelebung protestantischer Kirchenmusik auf geschichtlicher Grundlage" (1882), Zur Musik. Sechzehn Aufsätze, Leipzig 1892, s. 45.

3 Walter Blankenburg: "Wandlungen und Probleme des Bachbildes", Musik und Kirche, 6/1985, s. 276.

4 Grundlæggende for denne opfattelse blev Friedrich Blume: "Umrisse eines neuen Bach- Bildes", Musica, 16, 1962, s. 169ff. Se også Hans Heinrich Eggebrecht: "Sinnbildlichkeit in Text und Musik bei Johann Sebastian Bach", Musik und Kirche, 4/1988, s. 176ff. For en udførlig oversigt over de seneste års teologiske Bachforskning henvises til Renate Steiger (udg.): Theologische Bachforschung heute. Dokumentation und Bibliographie der Internationalen Arbeitsgemeinschaft für theologische Bachforschung 1976-1996, Berlin / Massachusetts 1998.

5 Bachs optegnelse findes på forsiden af partituret til adventskantaten: Nun komm, der Heiden Heiland (BWV 61). Oversigten, der angiver organistens præluderinger, er formentlig blevet nedfældet i forbindelse med en opførelse af BWV 61 på 1. søndag i Advent 1723.

6 Bach-Dokumente, I, nr. 92, udg. af Werner Neumann og Hans-Joachim Schulze, Kassel/Leipzig 1963.

7 "Leipziger Kirchen-Staat" (1710), cit. efter Wolfgang Herbst: Evangelischer Gottesdienst. Quellen zu seiner Geschichte, Göttingen 1992, s. 145.

Domprovst Immanuel Felter

Erindringer

Fortalt til Mette Trankjær og Jette Walther Birk

Jeg stammer fra Jylland, det mørke Jylland - det store maleri dér, det er et hedelandskab, og det sætter jeg pris på, for det minder mig om min herkomst. Min farfar var hedebonde på Holstebroegnen. Min far stammede fra et lille sogn, der hedder Vind, og der var i familien 5 børn, hvoraf min far, Peder, var den yngste.

Se, samfundet var indrettet på en anden måde end i dag. Præsten var den store mand i sognet, og han stod ikke blot for det kirkelige, men også for det undervisningsmæssige. Det vil sige, han havde opsyn med læreren og med hans undervisning. Og det var præsten, der udskrev eksamen og eksaminerede børnene, således at når børnene skulle til eksamen, så

kendte præsten dem i forvejen, fordi han havde haft dem hvert år til prøven.

Han opdagede så, præsten der i Vind, at der var en kvik og opvakt lille fyr, der hed Peder, og han fattede interesse for ham, og han besluttede, at han ville hjælpe ham til at studere.

På den måde endte det med, at min far bestod studentereksamen, og det var nok i 1898. Og så passede han sit studium i 6 år, som det var normalt, og i 1904 blev han cand. theol.

Der var dengang overskud af præster, så det var noget af et held, om han fik noget at bestille. Og min far var så heldig, at han blev ansat som 3. præst ved Sions kirke på Østerbro. Han blev gift der, da han havde fået embede, og i 1908 blev jeg så født som den første af deres børn. Og nu var det sådan, at i menigheden ved Sions kirke, var der en velhavende mand, vist nok en grosserer, som spenderede en rejse til Det Hellige Land på sig selv. Det var ikke så almindeligt, som det er i dag, hvor enhver kan komme til Palæstina. Dengang skulle man være ret velstående og også selvstændig for at kunne bane sig vej til Det Hellige Land. Og som et minde om denne rejse hjembragte han en krukke med vand fra Jordans flod, den flod, hvor Jesus var blevet døbt. Og man fik så den ide, at da nu jeg, som præstens førstefødte, skulle døbes i Sionskirken, så skulle man bruge vandet, som denne grosserer havde medbragt fra Palæstina. Og derfor plejer jeg at præsentere mig som et af de få mennesker, som er døbt i den samme flod, som vor Herre blev døbt i.

Han begyndte ved denne tid at søge embede. Og i 1908 - 1909 fik han embede i det fjerne Vendsyssel. Der var en lokalbane, som startede helt ovre mod vest i Fjerritslev i Thy, og på vejen mellem Nørre Sundby og Sæby lå der en ret betydelig stationsby, som hed Dronninglund. Sognepræsten i Dronninglund skulle også betjene sognene Hjallerup, Asaa-Melholt og Dorf, der lå nord for den store skov. Han kunne ikke betjene så mange sogne, så han fik en kapellan i Asaa-Melholt. Det var min far. Og der var han så en 3 - 4 år. Da var sognepræsten til års, så han søgte sin afsked, og så søgte min far sognepræsteembedet i Dronninglund, og det var han så heldig, at han fik.

Jeg voksede op i Dronninglund præstegård, en gammel 300 årig bindingsværksbolig, meget stor og omfattende. Og det var virkelig ude på landet, præstegården lå 2 km nord for kirken, og i en trekant lå stationsbyen 2 km fra kirken. Der var i Dronninglund en privat mellem- og real-skole, og der fik jeg min undervisning. Der var jeg i 8 år og fik så mellemkoleeksamen, og det forlyder, at jeg fik det højeste resultat, der nogensinde var taget på den skole. Så skulle jeg til Katedralskolen i Ålborg, og der var 30 km, og der gik altså denne privatbane. Men jeg kunne jo ikke tage frem og tilbage hver dag, og derfor blev jeg indlojeret

i Ålborg hos en lærerfamilie, som min far og mor kendte. Til daglig havde vi 6 timers undervisning fra mandag til lørdag, inklusive lørdag, og først så kunne jeg tage toget nordpå til mit hjem i Dronninglund.

Så skete der det, at min far søgte et købstadssembede, og han var så heldig, at han blev ansat i Randers. Der var ingen katedralskole, men der var en statsskole, hvor man også kunne tage studentereksamen, og så mente mine forældre, at så skulle jeg bo hjemme, så sparede de udgiften til at leje sig ind i Ålborg. Og jeg måtte så skifte skole midt i 2. g, og det var en ret barsk omgang, fordi jeg næsten måtte have nyt stof i samtlige fag. Vi flyttede sidst i januar, eller lige i begyndelsen af februar i 2. g. Så fik jeg studentereksamen fra Randers skole, og derefter skulle jeg til København for at læse.

I København tog jeg fat på studierne og passede dem sådan nogenlunde hæderligt. Men jeg forlængede min studietid lidt, fordi jeg ofrede nogen tid på studenterrådsarbejde, både i det teologiske fakultet og ved det samlede studenterråd. Så jeg måtte bruge 6 1/2 år til mine studier i stedet for de normerede 6 år.

Jeg fik da også den eksamen, jeg stræbte efter. Sagen var den, at jeg havde en brændende lyst til at komme ud og se mig om. Og det var ikke som i dag, hvor enhver student, der får SU, kan rejse jorden rundt på det offentliges regning. Eksamensresultatet var meget vigtigt. Vi havde 5 fag, som det jo også er i dag, og hvis man fik 5 lauder, som min far fik det, var det et særdeles hæderligt resultat, men jeg vidste, at skulle jeg virkelig gøre mig håb om at få støtte til udlandet, så måtte man have et præ, *præ ceteris*, det var altså udmærkelse, i et af fagene.

Og det stræbte jeg efter. Jeg havde maximum i Gammel Testamente, og som ekstra læst pensum opgav jeg Daniels bog. Daniels bog er det yngste skrift i Det gamle Testamente, skrevet år 165-166 f. Kr. Og det ejendommelige ved dette skrift er, at af de 12 kapitler, der er, er de 6 skrevet på aramæisk. Aramæisk var det sprog, jøderne brugte på Jesu tid i Palæstina. Og jeg var altså så heldig, at jeg fik mit præ i Gammel Testamente.

Så skete der det, at universitetets rektor holdt en lille sammenkomst for de 5 kandidater, der ved dette semesters slutning havde fået de højeste eksaminer, og der var jeg altså repræsentant for det teologiske fakultet. Jeg blev sammen med de 4 fra de andre fakulteter indbudt til rektors kontor, hvor han bød på et glas rhinskvin og holdt en lille opmuntrende tale til os og sagde: "Mine Herrer, universitetets håb står til Dem!"

Jeg var vist den eneste, der havde positive planer. Der var nemlig dengang en mulighed for teologiske kandidater for at få en friplads i Frankrig, i Strasbourg, hovedstaden i Alsace. Det har været en kastebold mel-

lem Frankrig og Tyskland, og på den tid, det var i 1933, da var det fransk. Blandt de sønderjyske krigsdeltagere i 1. verdenskrig, var der ikke så få danske. Blandt andre var der en meget velbegavet ung mand, der hed Fuglsang Damgaard, han var vist ved at uddanne sig til lærer. Og da han kom til Vestfronten, blev han taget til fange af franskmændene, og disse dansksindede sydslesvigere, de fik en særlig behandling, der blev oprettet en særlig lejr for dem, og der var en franskmænd, der i høj grad tog sig af dem. Det vil sige, at Fuglsang Damgaard kunne bruge sin tid til studier dernede i Sydfrankrig. Og da verdenskrigen sluttede, kom kontingentet af danske sydslesvigere hjem til Danmark, og Fuglsang Damgaard var den der førte ordet for dem.

Han studerede så teologi i København og fik en fin eksamen og fik opfordring af fakultetet til at blive docent uden konkurrence. Han blev ansat i systematisk teologi og blev den universitetslærer, som blev fejret frem for nogen af studenterne. De almindelige professorer, de havde vel, når de anmeldte en forelæsning fra 20 - 50, som meldte sig til at begynde med. Når semestret var slut, så var der som regel en halv snes stykker tilbage. Men Fuglsang Damgaard startede med 150, og der faldt måske 10 eller 15 fra i semestrets løb. Han holdt på dem. Men han var også aktiv i det kirkelige, og det var måske på en måde hans ulykke; for han blev opfordret til at blive stiftsprovst i København efter 1 eller 2 års virke ved universitetet, og så var han tabt for teologien, sådan set. Men han opnåede jo altså at blive Københavns biskop i 25 år.

Da jeg skulle søge plads i Strasbourg, måtte jeg ty til Fuglsang Damgaard. Og han skrev faktisk min ansøgning på et smukt fransk, og på den måde fik jeg så den plads dernede.

Det teologiske fakultet i Alsace var Strasbourg allerede på reformationstiden et centrum for reformationen i Sydtykland. Den havde sin egen reformator, der hed Bucer. Der var vægtig forbindelse mellem teologi og undervisning, og det teologiske fakultet var anset og meget velhavende, og trods den omskiftelige skæbne, som Alsace var ude for, så havde det indtil min tid i 33 bevaret meget af deres ejendom, således at det kunne tilbyde studiepladser til unge studerende fra mange forskellige lande. Og da jeg kom til Strasbourg, blev jeg kammerat med adskillige unge studerende - der var fra Skotland - fra Ungarn - fra Rumænien - fra Polen o.s.v.

Det betød jo nok, at jeg allerede fra min ungdom fik syn for, at kristendom ikke bare var noget specielt dansk, men det findes faktisk over alt, i hvert fald i vores del af verden.

Jeg fik på den måde flere venner rundt omkring fra de forskellige dele af Europa, og det betød jo så, at jeg fra den tid har haft et åbent sind, f. eks. for Dansk Kirke i Udlandet.

I Strasbourg studerede jeg så, som jeg havde begyndt på det i København.

Jeg studerede fransk filosofi, Bergson, Renouvier og flere andre, og det gik mit første år med. Og jeg blev faktisk så glad for Frankrig og opholdet dernede, så jeg gerne ville fortsætte. Og det bevirkede, at jeg sendte en ansøgning om friplads til Paris. Der var jo, ja, i gamle dage var det jo et fakultet under Sorbonne, men stat og kirke var jo skilt i 1905 i Frankrig, og derfor måtte de franske protestanter oprette et frit fakultet, *Faculté Libre*. Og der var jeg sandelig så heldig, at jeg også fik friplads der.

Men netop der, mellem mit første og andet år i udlandet, skete der noget væsentligt for mig, noget helt afgørende; det var det, at jeg fik øjnene op for Martin Luther.

Se, i 1908, samme år som jeg blev født, mener jeg det var, da fandt man Luthers originalforelæsning fra 1515 - 16 om Romerbrevet. Og det var jo af mange grunde særdeles spændende. Det væsentlige var jo det, at Luthers forelæsning om Romerbrevet 1515 - 16, da det netop var året, før han træder frem som reformator. Så kunne man altså der få at vide nøjagtig, hvad han havde tænkt, og hvad hans teologi gik ud på, inden han trådte offentligt frem.

Vi havde en professor i systematik, der hed Edvard Geismar, han var meget Kierkegaardinteresseret, og han læste også denne Lutherkommentar, som kom der i begyndelsen af 20'erne.

Den blev udgivet af Johannes Ficker. Hvad Johannes Ficker var på jagt efter var *Initia Lutheri*, som det blev kaldt. Og han rejste fra universitet til universitet, fra det ene fakultet til det andet og spurgte, om de havde *Initia Lutheri*. Han kom også til det preussiske statsbibliotek i Berlin. Og da han spurgte efter det, nævnte han også de første begyndelseslinier til Romerbrevskommentaren. "Ja, den kender vi da udmærket, den ligger i vor Schaukasten dernede –" Det var ganske besynderligt.

Nå, Ficker fik den så udgivet, og Geismar, som jeg nævnedes, havde taget nogle citater med fra Luthers Romerbrevskommentar i sin dogmatik. Dem havde jeg særligt bidt mærke i. Og så benyttede jeg lejligheden der mellem 1. og 2. år, fra Strasbourg til Paris, til at anskaffe denne bog på godt 500 sider. Jeg var jo ikke nogen særlig stor latiner; men da jeg så havde stavet mig gennem de 500 sider, så hjalp det noget på min latin.

Se, det var min opdagelse af Luthers Romerbrevskommentar. Det blev altså det afgørende punkt i mit liv, fordi jeg overgav mig på nåde og unåde, og mener, at Luthers kommentar der, den kunne jeg tilegne mig og finde ud af, at det var faktisk genopdagelsen af det oprindelige evangelium.

Da jeg kom hjem på sommerferie mellem mit første og andet ophold i Frankrig, henvendte en betydelig teolog dengang sig til mig. Det var ham, der på en måde startede Folkekirkens Nødhjælp, Alfred Th. Jørgensen. Ledende lutheranere i Tyskland mødtes fra tid til anden, og han var nærmest en slags leder for dem, og se, han henvendte sig til mig og spurgte, om jeg kunne tænke mig at blive en slags forbindelsesofficer

mellem den danske kirke og den ungarske kirke. Jeg skulle så tilbringe et år i Ungarn, studere og lære sproget, og skulle så i fremtiden virke som forbindelsesled mellem kirkerne. På en måde kunne det jo nok virke tiltalende på mig, men alligevel sagde jeg nej. For jeg sagde, nu var jeg kommet til Frankrig, og jeg var så glad for at være i Frankrig, så jeg ville gerne tilbringe mit næste år i Frankrig. derfor sagde jeg nej til Ungarn.

Da jeg så havde tilbragt mit 2. år i Frankrig, det var altså i Paris, ved det frie fakultet der, skete der igen noget glædeligt. Jeg havde en god ven ved fakultetet i København, det var professor Jens Nørregaard, han var professor i kirkehistorie, og han var min gode ånd og min gode ven, han holdt øje med legatopslag i København. Og det endte så med, at jeg fik et par rejsелеgater, da jeg var færdig i Paris. Og det vil jo sige, at nu var jeg ikke fast indlagt til et bestemt fakultet, nu kunne jeg selv bestemme, hvor jeg ville tage hen. Og jeg ville høre Karl Barth. Det var i 1935.

Karl Barth var schweizer, født i Basel, hvor hans far var teologisk professor. Han blev kendt ved, at han skrev en kommentar til Romerbrevet, som vakte furor i hele den eksegetiske verden. Den kom i 1919 og 2. udgave i 1922, men da var den stærkt omarbejdet og radikaliseret. Han blev professor flere steder, sidst i Bonn. Der var Prenter nede at høre ham. Nazismen var da i fremmarch, og Hitler forlangte, at alle offentligt ansatte skulle aflægge troskabsed til ham. Det ville Karl Barth ikke, og så måtte han ikke være i Tyskland mere.

Så vendte han tilbage til Schweiz og til Basel, og der blev han professor. Det var i 1935. Og der blev jeg én af de mange studenter, der fylkedes om hans lærestol i Basel. Det var jo i den tyske bekendelseskirkens år, og der var der en 40 - 50 unge teologer fra Tyskland, der søgte til Basel for at høre Karl Barth. Det var bekendelseskirkens unge generation, der ville ned og suge lærdom hos ham.

I Karl Barths romerbrevsforelæsning, der omtaler han fra tid til anden Martin Luther med reverens. Og måske er han endnu mere positiv over for Kierkegaard. Senere er hans begejstring måske ikke så fremtrædende; Calvin slår mere igennem noget senere.

Han var jo uhyre fortrolig med teologiens historie, og når han holdt forelæsning, så var der spækket med citater fra 16. og 17. århundrede, hvor han først læste dem på latin, og så kom han med oversættelsen bagefter. Men det var jo morsomt, når man kunne fatte meningen, når man hørte det latinske.

I det store og hele var det noget meget positivt at høre Karl Barth; men altså på visse punkter måtte jeg i hvert fald tage afstand fra ham. Med hensyn til dåben; han ville have noget, han kaldte ansvarlighedsdåb. Og han havde en søn, "*Mein Sohn Markus*" som han sagde, som endte med at blive baptist.

Men noget af det, som måske nok skal nævnes, det var den måde, hvorpå Karl Barth drev sin undervisning. Han forelæste 1 time hver dag i ugen til og med lørdag, så vidt jeg husker. Og da havde han altid fuldt auditorium, 100 - 200 mand, som hørte på hans forelæsning.

Hver tirsdag aften havde han åbent hus på sin bopæl, Sankt Albanstrasse 186, det var i udkanten af Basel. Der modtog han os i sin spisestue, hvor der var sat 50 spisestuestole op, uden sidelæn, ja, dengang kunne jeg godt sidde på sådan en åben stol, det kan jeg dårligt nok i dag. Se, det formede sig på den måde, at der blev udvalgt en student, som skulle give resumé af, hvad Barth havde sagt den foregående uge; man regnede med, at det skulle tage sådan en 15 - 20 minutter. Når han så havde aflagt sit referat, så fik han lov til at stille spørgsmål til Karl Barth. Han måtte spørge, om hvad som helst, han var altså ikke bundet til ugens stof, men kunne spørge til alt, hvad der faldt ham ind teologisk, og når så det var overstået, så blev ordet givet frit, således at hver af de tilstedeværende kunne stille spørgsmål til Karl Barth. Det var ganske spændende.

Udover studenterne så gik der en husmand med pjusket hår og en slags pipe, som var omtrent brændt igennem, fordi den havde været brugt så meget. Og han vandrede rundt. Han sagde ikke noget, men han var til stede, og vi vidste allesammen, hvem han var. Han var Karl Barths bror, og han var landsbypræst, jeg kan ikke huske, hvad hans sogn hed.

Men han var til gengæld tro calvinist. Og hans opgave var at lave en forkortet udgave af Calvins hovedskrifter. Den svarer noget til Clemensudgaven af Luthers værker. Den stod han for og ofrede megen energi på. Og noterne, de var for almenforståelighedens skyld på latin. Men jeg tror nok, det voldte ham alligevel så meget besvær, at han overlod en mere kyndig latiner de følgende bind.

Se, det var om tirsdagen.

Så havde Barth en dag om ugen det, han kaldte seminar, som vi også har kendt det, i hvert fald i min tid. Hvor man forsøger at gennemgå en tekst og snakke sammen om den. Og det var som regel en eller anden latinsk tekst, som blev lagt til grund, og der var som regel en 30 - 50 studenter, der deltog i det.

Så havde vi til sidst det lille udvalgte hold, som bestod af 12 af studenterne. Det var *Die Sozietät*. Der kunne man ikke uden videre melde sig, man skulle gennemgå en latinprøve. Man fik forelagt en tekst, som man skulle oversætte, jeg kan ikke huske, om man skulle kommentere den, det væsentlige var det latinske. Og jeg bestod altså prøven, det var nok i mit 2. semester, og så var jeg medlem af *Die Sozietät*. Så mødtes vi hjemme hos ham selv i hans studereværelse, og der gennemgik vi så Romermessen. Det var virkelig spændende. Hver af deltagerne fik så en skriftlig opgave, og jeg fik altså de liturgiske læsninger i formessen.

Se, min interesse for teologien har nok i hvert fald udtrykt sig i, at jeg hele mit liv har været en ivrig tilhænger af præstekonventer, af arbejds-konventer.

Jeg fik en god ven, det var Dreieø, som var stiftsprovst i Nykøbing. Han var far til Anna Sophie Seidelin. Han var formand for noget, der hed Almindeligt Dansk Præstekonvent. Det var det store konvent, som samlede gejstlige fra hele landet. Det er desværre gået nedenunder og hjem. Grunden er den ganske enkle, at i vore dage foranstalter hvert stift sådan et samlet præstekonvent, og det får tilskud fra stiftsfondet, og det vil sige, så har præsterne ikke råd til at ofre flere hundrede kroner på at komme til Almindeligt Dansk Præstekonvent.

Det startede omkring år 1900, i mange år holdt det til ved badhoteller på Fanø, og i min tid blev det holdt forskellige steder i landet. Det var yderst spændende. Dreieø var der altså, jeg kom med, og jeg blev efterhånden meget gode venner med Dreieø.

Han var sådan en profetisk skikkelse, som jeg så særdeles op til. Jeg var rørt, meget rørt over, at han en skønne dag foreslog, at vi skulle være dus. Og det varede flere år, før jeg kunne bekvemme mig til at sige du til ham. Høgsbro, han var jo biskop, men han og Dreieø, de var Des. Det var altså en udmærkelse, at jeg fik lov at sige du til ham. Da jeg så var blevet stiftsprovst i Maribo, da havde jeg jo tit ærinde i Nykøbing, og ligegyldig hvad jeg gik efter i Nykøbing, så var jeg altid oppe hos Dreieø og sætte mig ved hans fødder og høre ham fortælle. Tit kunne han med ganske små bemærkninger, når han havde hørt et foredrag, sætte tingene på plads.

Jeg husker, at da jeg blev indsat i Maribo, ville jeg gerne have Dreieø med. Men han lå på sygehuset, så han kunne ikke komme. Da jeg blev 50, havde jeg blandt andre indbudt ham. Det var ikke sådan i den store stil. Men vi samledes i et lille lokale, hvor jeg havde samlet en snes stykker af mine venner og bekendte, og så havde jeg sat et lille bordkort på glasset ved hver. Og ved min højre side, der stod ikke noget navn, der stod bare "profeten", og der var ingen andre, der tog den plads.

Mens du sådan rejste rundt i verden og studerede teologi, overvejede du da nogensinde at blive universitetsmand frem for præst?

Det har jeg i og for sig aldrig gjort. Jeg ved ikke hvorfor; på en måde synes jeg jo nok, at teologien sådan som fagvidenskab er spændende. Men jeg har altid følt, at teori og praksis det skulle helst følges ad. Så det er aldrig blevet til noget. Jeg har aldrig virkelig tænkt på at skrive en disputats eller sådan noget lignende.

Men jeg har da, da jeg var i Schweiz, skrevet en enkelt artikel på tysk om prædestinationen, et emne som altid har fængslet mig.

Og efter at jeg havde studeret i Frankrig et par år og var blevet præst i Danmark, så blev jeg inviteret derned for at holde et par forelæsninger

om Luthers toregimentslære, og de blev offentliggjort i et fransk luthersk tidsskrift.

Men det har mest været Præsteforeningens Blad, jeg har boltret mig i. I min tid var det gennem en snes år en provst, N. J. Rald, som var redaktør. Rald var min gode ven. Han var ejendommelig ved, at han var den eneste, som bød os provinspræster hjem til sig selv. Jeg var som regel gæst ved en stor frokost hos ham. Han havde mange gode forbindelser, han havde også forbindelse med Carlsberg; han kunne servere øl, der var transporteret over Nordpolen, og det var selvfølgelig meget spændende. Jeg blev gode venner med Rald, og så begyndte jeg at anmelde teologisk litteratur, i en 15 - 20 år var jeg hovedleverandør af teologiske anmeldelser i Præsteforeningens Blad.

Men ud over boganmeldelser havde han indført prædikenvejledninger. Og det var fra begyndelsen som i dag, at man engagerede 2 præster et halvår, hvor de så skulle skiftes til at lave prædikenvejledning. Jeg fik sådan et halvår, men nogen tid efter fik jeg et halvår igen. Og jeg kan i al beskedenhed nævne, at jeg er den eneste præst i Danmark, som har skrevet tekstvejledning til samtlige tekster i hele første og hele anden tekstrække. Se, da jeg havde fuldført denne bedrift, syntes Rald, at det fortjente at blive udgivet. Han snakkede med en forlægger, men vedkommende forlangte, at der skulle være prænumeration, d.v.s. at der skulle være et vist antal, som meldte sig på forhånd. Og det lykkedes altså ikke. Fordi de, som var interesserede i mine tekstvejledninger, bevarede dem, og de andre var ligeglade med dem. Så dette meget spændende værk, det blev ikke til noget. Men mine vejledninger, de var jo helt anderledes end i dag, hvor de kan skrive flere sider, og hvor det måske til syvende og sidst har meget lidt med teksten at gøre. Mens jeg blev holdt meget hårdt og dårlig måtte anvende mere end en side. Så det var om at koncentrere sig.

Da jeg havde været ude at rejse og studere i 3 år, syntes jeg, nu kunne det vist godt være på tide at søge embede herhjemme. Jeg begyndte så at skrive ansøgninger, og jeg sendte 25 ansøgninger det første halvår. Der var ingen, der var interesserede i mig: de fleste blev rædselsslagne over en mand, der havde valgt at studere i flere år.

Se, sagen var også den, at da jeg omsider blev fastansat, – i et embede på Fyn – så kunne de 3 år jeg havde været i udlandet ikke regnes som forberedelse til præstegerningen. Og jeg må sige, at det har jeg ærgret mig over mange gange. Sådan var det altså dengang.

Men altså, jeg mente, at jeg var ikke helt umoden, jeg havde nu arbejdet i 10 år på min teologi og præsteforberedelse. Men det ejendommelige var jo, at menighedsrådene ikke ville vide af mig. Til trods for at Fuglsang Damgaard gav mig en god anbefaling.

I mit stille sind havde jeg 2 principper:

Jeg ville ikke være hjælpepræst. Det var dengang den almindelige vej at komme til præstegerningen, at være hjælpepræst. Men jeg var 28 år, og mente at jeg var ikke helt umoden, så jeg kunne godt klare et sognepræsteembede. Og også fordi jeg havde min far som forbillede.

Og så ville jeg ikke til København.

Og så endte det selvfølgelig med, at jeg blev hjælpepræst i København. Ude på Amager i Simon Peters kirke, og det første år måtte jeg ikke søge embede andre steder.

Da jeg så i slutningen af det andet år, var det vel, fik lov at søge, søgte jeg også embede i København. Jeg havde gennem min far en del bekendte i Kirkefondet og nogle af dem betød noget der. Da jeg fik at vide, at jeg måske efterhånden kunne arbejde mig frem til en stilling i København, når jeg havde været landsbypræst først, blev jeg en lille smule vred. Jeg syntes, at det var fornærmeligt at forlange ekstra landsbypræstegerning af mig, som havde læst så mange år. Og jeg sagde til mig selv, dengang jeg skulle til at søge fast embede, da kunne jeg gerne have haft glæde af, at Kirkefondet havde villet ansætte mig. Men når de ikke ville det, så ville jeg heller ikke nogensinde søge embede i København, for jeg syntes, det var helt forkert. Men jeg ville dog ikke straffe dem ved, at jeg ikke holdt indsamling Store Bededag. Det har jeg gjort troligt.

Omsider fik jeg embede på Fyn, i Skovby-Ore. Det er 2 sogne, der ligger mellem Bogense og Middelfart. Der går en landevej langs vandet, og når man kører fra Bogense og kommer 5 km ud ad landevejen, kommer man først forbi en stor og fornem kampestenskirke, det er Skovby kirke, og 5 km længere ude, der kommer så Ore, en mere beskedne kirke. Den lille Ore kirke havde 200 siddepladser, så den er ikke helt lille, og Skovby havde 400 eller 450, så det var jo en stor kirke. Der sad jeg så i 16 år.

Da jeg havde været der i 5 - 6 år, begyndte jeg at søge embede andre steder. Og der havde jeg igen modstand. Folk var ikke særlig interesserede i at høre mig. Og det var jo sådan dengang, at man skulle have en ganske bestemt alder, hvis man skulle forflyttes. Man skulle være mindst 35 år og højst 45 år. Så der var et spillerum på de her 10 år.

Til at begynde med sagde folk: "Ahr, du er vist for grøn til at få det embede, så du må vente noget." Og da jeg så nærmede mig de 45, sagde de, at jeg var ved at være for gammel. Så det var en noget træls historie. Og det nyttede heller ikke noget, at jeg søgte et embede nord for Århus; der var 150 ansøgere, og jeg blev nr. 2. Men altså, nr. 2 fik jo ikke embedet.

Efterhånden svandt håbet, havde jeg nær sagt; men så dristede jeg mig til at søge stiftsprovstiet i Maribo. Jeg kan ikke huske, hvor mange ansøgere, der var; der var vist nok 15 provster, der søgte. Men det var jo Bodil Koch, der fik øje på mig og så udnævnte mig. Hun var min gode ånd.

Og så blev du der resten af din præstetid?

Jeg gik jo først af, da jeg blev smidt af på grund af alder. Jeg var ikke så fremmelig som vore dages præster, der benytter enhver lejlighed til at søge afsked, så snart de kan få fuld pension. Men jeg var af den meget gamle skole, der mente, at når jeg nu havde fået et godt embede, og jeg var glad for min gerning, så skulle jeg ikke løbe af gårde, men jeg skulle arbejde, så længe jeg havde mulighed for det. Så jeg ventede til jeg blev 70 år. Og det er jo meget længe siden jeg blev 70.

Men teologien har du ikke sluppet?

Nej, jeg har stadigvæk haft 3 slags konventer. Jeg har et lille privat konvent af lægfolk, altså ikke bare lægfolk, men lægmænd. Vi vil have det, så vi kan udtale os frit uden at blive sat i rette.

Mens jeg var landsbypræst der i Skovby, da var det noget, jeg drømte om, at hvis jeg fik et embede sådan med lidt større udsigter, da ville jeg gerne samle nogle lægmænd og så drøfte kristelige spørgsmål med dem. Jeg kom til Maribo 1955, og den studiekreds startede i 56, så kan I jo regne ud, hvor gammel den er. Det er snart 50 år. Der er én, der har været med fra begyndelsen udover mig selv, en gammel lektor.

Og så har jeg mit græske konvent.

Og det teologiske konvent, der har vekslende emner, hvor ledelsen efterhånden er gået over til Holger Villadsen, fordi jeg ikke kan følge med i teksten. Jeg kan forberede mig derhjemme og læse teksten igennem, men jeg kunne f. eks. ikke gennemgå den i en studiekreds. Men herhjemme har jeg jo mit læseapparat, og det er helt fantastisk. Hvor jeg kan forstørre selv de mindste bogstaver op, således at jeg kan læse enhver tekst. Jeg har haft det apparat en 4 - 5 år, og det har været brugt hver dag, og det har aldrig nogensinde svigtet. Det er helt fantastisk.

Valdeserkirken har du også haft med at gøre?

Se, da jeg var sognepræst i Skovby, var der i Odense Thomas Kingos kirke, som er en forholdsvis ny kirke i et velhavende kvarter. Der var én dér, der hed Ejner Johannes Poulsen, han var sognepræst der. Han var gift med en fransk dame, og han var medlem af det lille selskab, som hed Valdesermissionen. De havde haft en ældre præst, som nu var 85 år, som redaktør af det lille blad, som kom 4 gange om året. Og nu kunne han ikke mere, og så skulle de have ny redaktør, og så faldt valget på mig, fordi jeg havde været i Frankrig, og fransk var det eneste sprog, man kunne gøre sig forståelig med, når man kom til Italien. Tysk kunne de jo ikke, og engelsk var der heller ingen, der kunne, men fransk kunne de alle sammen. Det endte med, at de opfordrede mig til at blive redaktør af Valdeserbladet, og det overtog jeg så. Og på den måde rejste jeg så til Italien og stiftede bekendtskab med en del af de ledende der.

Hvad har du særligt sat dit præg på i Maribo?

Jeg har sat mit præg på så at sige alt!

I min tid, har vi fundet Leonora Christines grav og sat hendes gravsten i stand. Det har jeg skrevet om i Stiftsårbogen (1992).

Der er et meget fornemt tæppe inde i landemodesalen, som jeg også har foranlediget lavet.

Men det som nok står mit hjerte nærmest, det er kirkens tekstiler, de messekåber, som blev lavet. Ja, jeg har skrevet en artikel i Stiftsårbogen, og der kan I læse alt om tekstilerne (1978). Selvfølgelig har jeg haft sagkyndige hjælpere med hensyn til kunstindustri, og jeg har også haft forskellige arkitekter - men idéerne i disse messekåber, dem har jeg fået.

En messehagel til fasten ville jeg lave på min egen facon: På Magrethekalken er der på foden 6 situationer fra Kristi lidelseshistorie – et af dem er den korsfæstede frelser – og så fik jeg den lysende, gode idé, at hvis jeg fik forstørret det op og syet i sølvtråd, så kunne det være passende til fastetiden.

Men da jeg nu havde fået lavet de forskellige messehagler, så måtte jeg jo konstatere, at den første messehagel, den til jul og påske, den gyldne, den var faktisk den mest beskedne. Og det var jo ejendommeligt, at det som skulle være den største fest, jul og påske, havde den mest beskedne messehagel. Og derfor spekulerede jeg på, hvordan jeg kunne lave en festhagel, som forenede jul og påske, og slå alle de andre ud. Jeg behøvede ikke at søge længe, for til jul står der jo, at solopgangen fra det høje har besøgt os, og "Som den gyldne sol frembryder" det er Kingos påske-salme, så derfor ville jeg have, at det skulle være en vældig rød sol, der skulle være symbol på jul og påske.

Og så henvendte jeg mig til Selskabet for Kirkelig Kunst, til Birgitte Rindom Thomsen som stod for det, og som var min gode rådgiver, og hun mente, at vi skulle alliere os med nogle af de kendte kunstkabere. Men det blev jeg noget nedtrykt over: "Det er jeg faktisk noget ked af at gå med til, fordi jeg ved jo, at når jeg kommer til at tale med sådan en kapacitet, så ville vedkommende slå mig ud med det samme, og så ville det ikke være det som jeg havde tænkt mig." Det endte så med, at hun udvalgte en ung tegner, der skulle lave sådan en sol, en strålende sol, der skulle fylde hele kirken og rummet. Jeg fik vist en snes sole hun havde tegnet, og der var så én, jeg syntes var den bedste, og det er så den man kan se.

Jeg ville jo gerne have, at de ting, som jeg har haft med at gøre, bliver forstået på rette vis. Og derfor foreslog jeg, at når nu den store røde sol kaster sine stråler ud til alle sider, så skulle der nede til højre og venstre, når man fra kirken så op, være en stregtegning af Maria med barnet og en fremstilling af graven, den sprængte grav. Maria med barnet var tegnet af min ven, H.V. Skovgaard, og graven af Else Bagger, der havde

lavet solen. Det minder beskueren om, hvad det drejer sig om. Der er både jul og påske.

Så er der min interesse for kirker og gudstjeneste. Det har været min levende interesse fra begyndelsen. Jeg har arbejdet hele mit liv med, om jeg kunne få en smuk højmesse.

Til at begynde med var det i al stilfærdighed, for der gjaldt endnu den bestemmelse, at alle gudstjenester i Danmark skulle foregå efter det forbillede, som var Vor Frue kirke i København, og så ville jeg selvfølgelig ikke forsøge at spille mine små forsøg ud mod Vor Frue kirke.

Men det viste sig snart at den normerede gudstjeneste i København skedede ud. Så da jeg opdagede, at de ikke overholdt bestemmelserne, så mente jeg heller ikke, at det var nødvendigt, at jeg gjorde det. Og derfor fik jeg mere liv i mine forsøg, og jeg fulgte selvfølgelig med i de forskellige forslag, der var fremme. Og det mest spændende forslag, det var Dansk Kirkesangs. Det er det laubske selskab, som ville videreføre og fortsatte med Laubs forståelse af salmesang og musik. Og det var jo Laubs klare opfattelse, at det grundlæggende, det er ordet, og musikken den er absolut underordnet ordet, og den skal tjene ordet, og den må ikke herske; det skal ordet.

Dette selskab var jeg medlem af, men selvfølgelig ikke af ledelsen. Og det udarbejdede et forslag til en ny gudstjenesteordning, højmesse o.s.v. Der var 4 ledende folk, det var professor Skydsgaard, så var der Schepelehn, og Harald Vilstrup der optrådte som salmedigter ved reformationsjubilæet, og så Gunnar Pedersen, en meget musikalsk præst, han messede så smukt. De 4 lavede en gudstjenesteordning, der havde premiere ved et stort møde på Askov i 1943, og om aftenen var der så gudstjeneste i Kolding. Denne gudstjeneste overværede jeg, og jeg forsøgte også i det små at gentage den dér, hvor jeg var præst på Fyn.

Da jeg så i min Maribotid skulle indrette en højmesse, som jeg syntes, jeg kunne anse for den rigtige, fik jeg udarbejdet den på grundlag af Dansk Kirkesangs forslag. Det var ikke en kopi, det var en forkortelse af det, som de havde fundet ud af. Og så fik jeg menighedsrådet med og sendte en ansøgning til biskoppen. Jeg fik et skriftligt svar, hvorefter det blev godkendt, som jeg var nået frem til på grundlag af Dansk Kirkesangs forslag. Og det har vi så holdt fast ved i min tid. Og jeg har haft den glæde, at det har man ikke antastet senere hen.

Og der er så mange andre småting.

Jeg har også indført i Maribo, at man skulle have adventskrans. Hvis man bare overfører det til Domkirken, som man plejer i en almindelig kirke, så har man fra de øverste hvælvinger sådan en krans der hænger lige midt i skibet. Og det var jo elendigt, for det betød, at den konkurrerer med altertavlen. Så hvis dette skulle indføres i Maribo, ville

jeg have, at der skulle være 2 adventskranse, til højre og venstre, så de ikke tog udsigten til altret. Men spørgsmålet var, hvor man skulle bore hul i hvælvingen. Så fandt jeg ud af, at der er hul i den øverste del af hvælvingen i hvert hvælv, og hvis man så i stedet for at bruge 1 snor brugte 2 snore og så hængte de 2 adventskranse op, så kunne man med en tynd snor trække dem ud til siden, til hver af de to pulpitter. På den måde fik man gjort selve altertavlen fri. Og hver gang vi nærmede os advent, lavede kirketjeneren forberedelser med disse adventskranse og snore, og så var jeg inde i kirken for at se, hvilken højde det skulle være i, og hvordan de skulle ordnes ganske nøjagtigt. Sådan er der problemer, der melder sig, og sådan var jeg henrykt over, at jeg fandt denne gode løsning på det. Der er jo ingen, der tænker på, hvor mange spekulationer man har, inden man sætter adventskranse op.

I det hele taget, alt fungerede, da jeg var sognepræst, fordi jeg havde det bedst mulige samarbejde med kirkebetjeningen. Ja, jeg regnede med, at alt var i orden, så jeg kom først over i kirken et par minutter før gudstjenesten skulle begynde.

Den eneste gang, jeg skulle over og kontrollere var, når vi havde ordination. Så bad kirketjeneren mig om at komme og se, at alt var rigtigt, at stolene stod, som de skulle, at der var slået op på de læsestykker, som hver af de 4 præster skulle have o.s.v. Og det ville jeg gerne; for det skulle være således, at hvis der var noget, der kiksede, så skulle det være mit ansvar og ikke hans.

Det latinske ordinationsritual vi bruger i Maribo, er det også din indflydelse, vi har der?

Ja, det er en lang historie.

Det er jo sådan, at da jeg skulle ordineres skulle jeg være hjælpepræst i København, og dér var min gamle universitetslærer, Fuglsang Damgaard, blevet biskop. Hans forgænger, der var noget lavkirkelig, befandt sig ikke vel i den store kæmpe kirke, som Frue kirke var, så han lagde gerne ordinationerne ud i en mindre kirke. Men da jeg nu skulle ordineres, skrev jeg til Fuglsang Damgaard, at der var to ting, jeg ville bede han om. Det første var, at han ikke flyttede ordinationen hen i en sidegade, jeg ville gerne ordineres i Frue kirke. Og det andet var, at han ville benytte det latinske ritual i stedet for det danske. Det var således, at det latinske blev benyttet, men det var efterhånden mere og mere sjældent. Begge ønsker opfyldte han, og det var jeg glad for.

Men så skete der det, at da jeg blev sognepræst Maribo, blev jeg også provst, og ved landemodet skulle jeg indsættes. Jeg bad Høgsbro, om han ville benytte det latinske ritual, for jeg sagde, at nu var jeg blevet præsteviet i den hellige almindelige kirke, og jeg ville gerne være provst i den samme kirke. Og da smilede Høgsbro; det gik han med til. Og jeg fik

organisten til at indøve den latinske messe med kor og svar, således at den kunne bruges.

Da det så var overstået, skulle vi efter nogle måneder have ordination i Maribo, og så sagde jeg til biskoppen: "Nu har vi jo indstuderet det latinske ritual, skulle vi så ikke tage og fortsætte med det?" Og det havde han ikke noget imod. Og det har jeg så ladet gå i arv til de forskellige biskopper, som kom efter Høgsbro, og sagt, at således forholder det sig med den latinske messe, og jeg vil gerne, om efterfølgeren også vil bruge det her i Maribo.

Og jeg sagde til dem: "Jeg ved jo godt, at I vil blive til grin blandt de andre biskopper og hånet, fordi I holder fast ved latin, men jeg synes alligevel, det ville være smukt." Og de forskellige biskopper har holdt fast ved det.

Det var jo sådan, at det latinske så at sige var forsvundet i alle stifter undtagen et sted, og det var Fyn, hvor der var en biskop, der hed Rud, han var den sidste, der holdt fast ved det. Og så kom Øllgaard, som jeg på mange måder sympatiserede med. Men han kunne ikke se ud over den danske, lutherske, grundtvigske kirke, og han havde ingen interesse i liturgi, så han ville ikke bruge den.

Man kan sige, at jeg tog den latinske messe med til Lolland-Falster, og på den måde har jeg bevirket, at den overlevede.

– Det var det!

*Min tipoldemor og tipoldefar.
Han var græsk-orthodoks præst i slægtsbyen Betlehem.*

Hjem til Betlehem?

- et møde med mennesker i Mellemøsten

Af Andreas Bandak

*Det er formiddag, og jeg
befinder mig i bussen på vej
fra Jerusalem til Betlehem.*

Det er varmt.

*Det er ikke nogen længere tur,
da distancen mellem de to byer
ikke er på mere end de otte km.*

*Jeg har taget den lokale
araberbus, så der er godt med
mennesker. Snakken går livligt,
mens jeg sidder og har lidt svært
ved at samle mig helt.*

Jeg har været undervejs i et par måneder. Min rejse startede i Damaskus i Syrien, siden har jeg rejst rundt i Syrien og Jordan og er nu nået til Israel. Tankerne har jeg lidt svært ved helt at fastholde, grunden er, at jeg i Betlehem vil forsøge at opstøve mine aner. Min farfar er palæstinenser, han mødte den danske kvinde, der blev min farmor, mens han læste på Cambridge University i England. De blev gift og fik siden to sønner, min far og hans yngre bror. Ægteskabet holdt dog ikke til min farfars megen rejsen omkring i forskellige betydningsfulde embeder. Min farmor døde længe før min fødsel, og min farfar har jeg kun set to gange som 3-årig og som 15-årig.

Jeg er ved at være i Betlehem, et checkpoint skal først lige passeres. Checkpoints er der mange af. For at entre Vestbredden er der først det israelske og siden det palæstinensiske check. Det ser ud til at gå helt smertefrit. I den bus, hvor jeg sidder, er der kun arabere, ikke en eneste af israelsk herkomst finder man her. Samtalen flyder let mellem de forskellige, der grines og gestikuleres, mens jeg sidder og betragter det. Her er mænd klædt i vestligt tøj, similiprodukter, der forsøger at gøre Nike eller Adidas efter. Her er mænd klædt i klassiske lange kåber. Ligeledes varierer kvindernes ydre fremtoning fra det klassiske til det moder-

ne. Der bliver smilet til mig fra norges side, mens andre ser mig lidt mere kritisk an. Jeg må dog sande, at min koncentrationsevne er styret meget af, at jeg faktisk nu befinder mig i Betlehem. Vi passerer begge checkpoints, og jeg er så godt som fremme i det centrale Betlehem. Det er min farfar, der har fortalt, at familien stammer fra Betlehem, ja sågar, at det er Bandak-familien, der forsyner byen med præster til den orthodoxe kirke. Af den selvsamme årsag har min farfar set det som en naturlig, nærmest determineret følge, at min far er blevet præst, at han ikke har kunnet unddrage sig familiens hverv. Min farfar har fortalt, at Bandak-familien ikke bare skulle være en familie, men en hel klan, der rækker ud over hele verden med udgangspunkt i Betlehem. Hjemme har det altid været en stående vittighed, idet de eneste, der har båret efternavnet inden for vores horisont, har været min far og hans bror. Det fortæller telefonbogen i hvertfald ...

Her står jeg så! Midt i Betlehem. Det føles lidt vanvittigt. Jeg står her, men har ikke en eneste kontakt eller adresse at gå efter. Jeg går mod souqen, det arabiske marked, hvor jeg hurtigt hvirvles ind mellem frugthandlere, slagtere, tiggere, moderne forretningsfolk og dyr i massevis. Midt i mylderet bedøves alle sanser, og jeg nærmest svæver ind på markedet. I min bevidsthed ligger hele tiden den forestående vanskelighed: Hvordan finder jeg min familie? Ideen har hidtil været bare at spørge mig frem her på souqen. Min farfar har jo altid talt om, hvordan familien har opfostret borgmestrene og præster, ja, at det er en af de mest fremtrædende familier overhovedet blandt palæstinenserne, så det skulle jo ikke være det store problem at finde nogen, der kender nogen fra familien. Det forekommer mig bare så fantastisk, hvis det skulle kunne lade sig gøre så enkelt, lidt mærkværdigt. Der er dog ikke andet at gøre end at tage det store spring.

Jeg begynder at kigge mig mere målrettet omkring, der er en sprogmæssig barriere, der gør, at det er mere enkelt at forsøge at komme i kontakt med en yngre person, en studerende, der om muligt kan gøre sig forståeligt på engelsk: "Asif" starter jeg "Bithki inglizi?" Det hjælper for det meste at starte med at spørge om den, man taler med, kan tale engelsk på vedkommendes eget sprog. Det er tilfældet. Jeg fortæller, at jeg har familie her i byen, at jeg faktisk er kvart palæstinensisk af oprindelse. Straks breder der sig en større åbenhed: "Er du araber?! Hvorfor taler du så ikke arabisk?" Jeg må kort redegøre for de familiære forhold, mens der snart støder flere og flere spørgsmål til: "Hvor kommer du fra? Du vil gerne vide, hvor der bor nogle fra Bandakfamilien ..." Han plaprer løs, mens han lynsnart drejer rundt på hælen: "Bare følg efter mig!"

I adstadigt tempo går det ned gennem markedsgaderne. Jeg kan mærke, hvordan det vækker en smule opsigt, at jeg på denne måde følges med min nye bekendt! Han smiler og taler med flere af de folk, vi møder i for-

bifarten, hans hverv synes dog at være ham så magtpåliggende, at der ikke er tid til de store udsejler. I ny og næ fanger jeg dog, at han kort gengiver sagens sammenhæng. Folk ændrer hurtigt udseende fra den almene forbavelse til ren og skær forundring. Der gøres store øjne, enkelte klør sig eftertænksomt i nakken, mens de formentlig prøver at få brikkerne til at falde på plads. Det føles lidt som at blive trukket rundt i manegen, men med den store forskel, at det på sin vis er mig selv, der har opsøgt det.

Min stiftinder ser sig over skulderen "Vi er der lige om et øjeblik!" Min mave snører sig lidt sammen, det lader jo til at kunne lade sig gøre, og det så meget enklere, end jeg havde forventet. Han drejer, og vi står foran et stort hotel, Betlehem Grand Hotel. "Du kan lige vente her et øjeblik." Jeg kigger lettere forvirret på ham, men han fortsætter ufortrødent ind i den skinnende foyer. Jeg kan se, at de taler sammen, og at der kommer flere folk til, jeg bliver straks hentet af tre til fire forskellige folk fra hotellet. "Kom ind, kom ind!" Hører jeg fra flere sider. Endnu mere overrumplet kigger jeg mig omkring, mens min ledsager smilende tager sin afsked, og jeg bliver ført indenfor.

Der er allerede stimlet en del folk sammen. "Han siger, at du er en Bandak, hvordan hænger det sammen?" Det er et forløsende spørgsmål, jeg kan få tungen på gled og få brikkerne til at falde på plads. Jeg fortæller, at jeg er barnebarn af Yusif al Bandak, og når knap nok at præcisere det. "Er du barnebarn af Yusif Issa al Bandak?!" Lyder det fra en ældre kvinde, der fører sig frem med megen stil. Jeg når kun lige at svare ja, førend det vælter ned med brikker: "Så er du sandelig kommet til det rette sted! Jeg er din farfars kusine, og dette er mine sønner, altså din fars grandfætre! Overvældet hilser jeg på min familie, der i løbet af få minutter er udvidet til det dobbelte. "Vil du ikke sidde ned?" lyder det fra en. Fra en anden "Hvad har du lyst til at drikke?" Jeg kan et øjeblik efter finde mig selv siddende i en smuk lædersofa med en iskold cola. Jeg får flere pjecer om hotellet, der er ejet af Bandak Investment Corporation. Målløs, nærmest mistroisk bladrer jeg igennem siderne, men må erkende, at dette er en stor familiesammenføring. "Din farfars søster bor her i Betlehem, vent et øjeblik, så ringer jeg til hende!" fortæller den stilfulde kvinde. Et øjeblik efter taler jeg i telefon med min farfars søster, Suhad. Hun indbyder mig til at komme senere på dagen, hvilket jeg ikke kan andet end at tage imod. "Det er vores Bandakliste," betror den ældre kvinde mig, "vi har omkring totusinde personer på den fra Betlehem og omegn. Navn, profession og bopæl." Igen må jeg bare undres, her er jo nok personer til en separat telefonbog!

En bragende indledning på en dag, jeg ikke umiddelbart havde turdet gøre mig de store forhåbninger om. Mens jeg sidder i sofaen, kommer vi uvægerligt til at tale om min farfar, og hvad han foretager sig. Jeg kan

kun fortælle dem lidt, at han som altid er ganske travl, og at han pt bor i Marokko, hvor jeg i løbet af et par måneder vil besøge ham. Jeg får samtidig også mulighed for at spørge til deres viden om min farfar. Den viser sig dog at være temmelig begrænset: "Han er en enormt vidende mand, en af de mest indflydelsesrige mænd fra Betlehem." På den måde bidrages der ikke til en yderligere afdækning af min farfars person umiddelbart. Der tegnes mere et omrids af den person, jeg selv svagt kender gennem mine forældres beskrivelser og min egen erindring fra de to besøg, han selv har aflagt os.

Efter at have siddet ned et lille stykke tid kommer en anden grandfætter ved navn Faris. Han inviterer mig ud at køre, og sammen cruiser vi gennem Betlehem i hans kæmpebil. Han kører mig lige til døren hos Suhad. Velkomsten er enorm. Jeg får den store omgang kindkys og nødes til at sidde ned. Huset er enormt flot indrettet. Der hænger mange forskellige billeder rundt i huset. Der er en del af forskellige familiemedlemmer sammen med Arafat eller andre prominente personer. Der er billeder af Yusif til konferencer. Det giver i det store og hele indtrykket af en familie med en vis indflydelse og en stor nationalfølelse. Møbleringen vidner om en stor stilbevidsthed, men et helt andet valg end det europæiske. Suhads søn Khalid indfinder sig også hurtigt på scenen, og endnu engang kommer vi igennem familiesituationen. Jeg er kommet til at stille Suhad i en lidt prekær situation, idet det er den orthodoxe fastetid for hende. Hun kan derfor knapt byde mig noget at spise og drikke som ellers er kutyme. At jeg affejer nødvendigheden af denne gestus hjælper lige lidt, så der kommer araberkaffe på bordet i løbet af kort tid og lidt forskellige slags nødder og frugt. Gæstfriheden er overvældende, jeg må fortælle om familien derhjemme, vise mine medbragte billeder og ellers bare sluge de mange indtryk. Suhad inviterer mig til at komme nogle dage senere, når fasten er ovre, da vil hun være i stand til at tage imod mig på behørig vis.

Faris kører mig efterfølgende rundt i Betlehem: "Derinde bor der familie, og dér, den familie er også en Bandak ..." Faris sætter mig altså ind i Betlehems lokalgeografi ud fra en afstammingsmæssig indfaldsvinkel. Jeg spørger til Faris' erhverv. "Jeg arbejder som ingeniør for et italiensk firma. Så jeg taler både engelsk og italiensk udover arabisk." Jeg ønsker at høre om uddannelsesforholdene, så jeg spørger forsigtigt, hvor man kan tage sådan en uddannelse. "Jeg har taget min uddannelse fra et amerikansk universitet, og siden har jeg været i Italien, hvor jeg har arbejdet. Det gør det meste af vores familie, eller i hvertfald den bedre del!" Faris råber ud af vinduet, sagtner farten og hopper ud af bilen. Han udveksler de obligatoriske hilsner og omfavnelser, hvorefter jeg bliver introduceret for endnu en Bandak, der lidt længere ude også tilhører familien. Faris har et par ærinder, han skal have ordnet, så vi aftales at mødes en anden

dag hos Suhad. Jeg føres nu til en lille butik: "Al Bandak mini market", hvor jeg sidder og snakker med endnu et familiemedlem, snart efter støder endnu et til. Uden tøven får jeg både juice og chokolade, her er noget, der skal fejres. Den efterhånden sædvanlige udredning og gennemhævelse af familieforholdene bliver endnu engang udgangspunktet for den videre dialog.

Efter at vi har hygget os en halv times tid, går jeg videre sammen med den yngre fyr, der stødte til. Mens vi spankulerer gennem Betlehems små gader, støder der bestandig folk til, der lige skal sættes ind i situationen. Vi støder ind i en ældre mand, der tydeligvis er familieoverhoved. Det viser sig kort tid efter, at også han et stykke ude er en slægtning og udover det en gammel klassekammerat til min farfar. Dermed er vi øjeblikkeligt inviteret ind, hvor vi sidder og får en kop the. Der bliver hevet

nogle enkelte billeder frem, som vi kan sidde og studere, enkelte af dem er helt tilbage fra min farfars unge dage i skolen.

Jeg er ved at være godt ør i hovedet efter alle dagens mange oplevelser og indtryk. Der har været så utroligt mange nye mennesker, at det knapt er til at forstå. Overalt er jeg blevet budt velkommen og er blevet tilbudt et eller andet at spise eller drikke. Intet har været planlagt, men alt synes at emme af tid til at tage imod en fremmed, en hjemvendt søn. Vi kommer til en slags byggeri, hvor det viser sig, at en af min farfars fætre er overordnet ansvarlig. Han beretter om familiens udbredelse: "Jeg bor normalt halvdelen af året i Latinamerika, hvor en hel del af familien er. Der er Bandakker i en hel del lande i Sydamerika, Nordamerika, England og - ja selv Danmark. Vi er en international familie!" Efter hans eksklamation og en hyggelig snak kan jeg begive mig hjemad, men ikke uden at min ledsager har givet mig både en sodavand og en croissant med til den korte tur.

Der er gået et par dage, siden jeg var i Betlehem. Det er formiddag, og jeg har netop talt med Suhad. Jeg er inviteret til at komme derud senere på dagen! Det er bare så overvældende den måde, det hele er faldet i hak på. Jeg kan nu tage ud og besøge en familie, jeg i løbet af en dag er blevet inkorporeret i ...

En del timer og overvejelser senere befinder jeg mig igen i Betlehem. Jeg er kommet til at stå af et forkert sted i forhold til den aftale, jeg har lavet med Suhads søn Khalid. Så faktisk er jeg på vej i fuld fart for ikke at komme for sent. Jeg når det aftalte sted, og heldigvis ikke alt for sent. Sammen kører vi hen til familiehjemmet. Jeg får lov til lige at tage et kig ind hos Khalid, der bor nedenunder. Det er helt splinternyt, alt er helt gennemført, så det er ikke uden grund, at Khalid stolt viser mig rundt. "Jeg arbejder på det nye casino i Jeriko" beretter han. "Jeg læste i sin tid i USA, derovre er der styr på det, det er ikke så ukontrolleret, som mange ting er her." Jeg forsøger at spørge mig ind til, hvilke ting han mener. "Tag for eksempel et område som familierne, her er jeg forpligtet til at komme hos min mor hver dag. Det er sat i system i vesten. Der er der et plejesystem, der gør at sådanne ting delvist sorterer under et andet organ." Jeg indfører, at jeg på mange måder mener, at der er nogle vitale funktioner i familien, der risikerer at gå tabt, hvis det hele overlades til et system. Samtalen bliver vi på dette tidspunkt nødt til at lade ligge, da vi skal ovenpå for at spise.

"Velkommen" gjalder det, da jeg træder ind sammen med Khalid, jeg får igen omfavnelser og knus i mængder og bliver derefter nødt til at gå til bords, hvor et overdådigt måltid venter. I dag er der stødt flere familie-medlemmer til, blandt andre min grandkusine Nadia, der ellers bor i London. Måltidet er yderst velsmagende, der er forskellige raffinerede,

palæstinensiske specialiteter heriblandt minipizzaer, forskellige kødretter, nogle indpakkede i blade andre i forskellige saucer. Samtalerne går lystigt, indimellem kan jeg høre en arabisk morsomhed blive kastet ud, mens der grines højlydt fra den anden side af bordet.

“Hvordan fremstilles Palæstinaspørgsmålet i Danmark?” lyder det fra Khalid, og samtalen bevæger sig hermed ud på faretruende vand, da det forventes af mig, at jeg har de rigtige arabiske holdninger. Jeg fortæller, at der i Danmark for det meste er en temmelig nuanceret dækning af forholdene i området forstået på den måde, at der findes programmer, der kommer nogenlunde rundt om komplekset. Nadia supplerer: “Der er for det meste en udmærket dækning i England, så det tror jeg også, at der vil være i Danmark.” Sagen er jo, at journalisterne alt efter observans vil farve deres materiale. “Det er altså ikke som i USA,” fortsætter Khalid. Det mener jeg ikke, at det er, der er jo ikke den samme lobbyvirksomhed eller det samme grundlag i befolkningen i Danmark som i USA.

Eftermiddagen forløber ellers med en del spændende emner, der ikke giver anledning til de allervoldsomste udladninger. “Hvor er det, at du bor i Jerusalem?” spørger Nadia. Jeg forklarer, at jeg bor hos en dansk organisation, der arbejder for fred og forståelse mellem folkene. Jeg vælger at undlade at fortælle, at det er Ordet og Israel, der ser Israel som det land, Gud har givet sit folk. Det viser sig hurtigt at være en klog disposition. “På hvilken side stiller de sig i konflikten?” spørger Khalid straks. Jeg forklarer, at de kan se både gode og dårlige tiltag hos begge sider. “Hvad mener de?!” på nuværende tidspunkt er jeg den eneste, der sidder ned, selv Nadia er oppe at stå, og en moderne form for inkquisition bryder løs: “Det er Israel, der har alle fejl, hele skylden!” lyder det fra Khalid. Nadia fortsætter i munden på ham: “Hvad gør det palæstinensiske folk måske forkert?! Israel dræber uskyldige!” Nogle af de andre kommer til, og alle overdænger mig med kaskader af ord og beskyldninger mod den israelske stat. Jeg forsøger at bevare fatningen, selv om denne uventede drejning af hele tonen i samtalen har efterladt mig i en lettere chokeret tilstand. Jeg gør et forsøg på sagligt og nøgternt at udlægge den forståelse, at der er forvoldt smerte på begge sider, og at de fleste vel i grunden ønsker fred. Khalid lyner: “HA, fred, ja, alle ønsker fred, men kun en retfærdig fred!” Jeg forsøger mig med, at der vel ikke er nogen, der har lyst til at se mere blod udgydt. Jeg forsøger at stille spørgsmål nedefra og op, da jeg føler min balanceren på inkquisitionens knivsæg er mere end dristig. “Kan det ikke ses som en åbning i positiv retning, nu hvor den israelske stat vælger at give ti procent tilbage til det palæstinensiske folk?” Khalid er der igen øjeblikkeligt: “En åbning, men der er ikke nogen fredeelig løsning på denne konflikt, før vi så har fået de resterende halvfems procent!” Beskyldningen ligger bagefter og svirper i luften: “Er du ikke for os? Er du ikke for Palæstina?!” Hvortil det er umuligt andet end at

replicere positivt. Gløden i deres øjne udtrykker til fulde den passion, den lidenskab, de har for et frit og selvstændigt land. Jeg prøver forsigtigt at fortsætte med, at jeg har mødt forskellige slags israelere, både de helt fanatiske og de afdæmpede, der af hjertet ønsker en fredelig sameksistens. Khalid er der igen med det samme: "Hvad sagde du til dem?" Jeg prøver at forklare, at jeg prøvede at føre en meningsfuld samtale. "Sagde du det ikke, som det er, at de har stjålet vores land, at de dagligt træder på det, der var vores, stjålne huse bor de i! Man forhandler ikke med en tyv!" Da jeg stadig prøver at fortsætte med den forsonlige linie, slutter Khalid med at give mig en sætning at bygge på: "Andreas, dette er et spørgsmål om mod! Du må stå op mod dem, der krænker dig." Her er emner såsom tilgivelse og forsoning hårdt trængt, når hævnen og æren står først ...

Senere, da jeg bliver kørt til bussen af Khalid, fortsætter han: "Det er jo en hån mod naturens orden, at Israel kan eksistere. Hvis hver enkelt araber blot kastede en sten, ville der være sten nok til at dække hele Israel. På sin vis havde Hitler ret i sine teorier om jøderne, hans fremgangsmetode var bare forkert. Desuden skal de ikke brokke sig, det var på den baggrund, at de fik vores land!" Fortumlet stiger jeg ud af bilen og takker for turen, jeg bliver nødt til at sunde mig og vælger derfor at gå tilbage til Jerusalem. Man kan ikke bare ryste sådanne enorme og overvældende indtryk af sig. Så jeg går med det i tankerne. Det var flere verdener, der stødte sammen her. I selve dialogen stødte den vestlige intellektuelt vurderende og nøgterne stil ind i en skarp kontrast fra den arabiske følelseladede udfarende stil.

De næste fire dage går i Betlehem med mange spændende samtaler. Jeg får lov til at møde en masse forskellige familiemedlemmer og komme på nært hold af mange ømtålelige emner. Hele besøget er kendetegnet ved den enorme gæstfrihed, jeg møder. I ét og alt er jeg en del af familien. Den holdning, jeg møder, er, at det faktisk er yderst mærkværdigt, at det først er nu, jeg har taget kontakt til familien. På denne måde ligger både gæstfriheden og hadet side om side som to komplementære størrelser. Gæstfriheden over for den fremmede slægtning, der dukker op ud af intethedens tåge, men samtidig et smerteligt had til en stat, de nu på mange af livets områder er underlagt. Og situationen er ikke nem! Camp David forhandlingernes sammenbrud her senere på året udtrykker det samme. Ønsket om fred vil i denne verden ofte være den svageste spire, da der skal ganske lidt til at kvase den. De, der bliver hørt, er ofte dem, der vil gøre mest for at skade freden.

Det kunne være nærliggende at spørge, hvad jeg så ellers foretog mig i Mellemosten, eller hvad det i det hele taget vil sige at rejse i Melle-

møsten. For det ville ikke være hele sandheden, hvis jeg påstod, at det kun var det familiære, der drog mig til denne del af verden. At rejse i Mellemøsten er at lade sig lokke ud på tusind og en nats eventyr. Eventyr i flere planer. At kunne gå i fodsporene af nogle af fortidens store kulturer. Talrige imperier har i historiens løb formet store dele af verdenshistorien netop i dette område. På den måde er Mellemøsten et kulturelt og historisk skatkammer. Naturen er ligeledes en kilde til fascination: Ørkener, oaser og floder skaber de imponerende rammer om rejsen. Mest af alt er det dog de mennesker, jeg møder undervejs, der kommer til at sætte deres præg på mig.

En del af det at rejse er, så vidt jeg ser det, at turde give sig oplevelserne i vold. Søge at gribe nye måder at anskue verden på ... og vel dermed glemme sig selv lidt. Det, der adskiller turistene fra den rejsende, er ikke, hvor lang tid man er undervejs, men hvordan det fremmede mødes. En turist vil underholdes - en rejsende åbner sig for forandring. Er det kun "ting", der møder mig på min vej, lader det til, at jeg glemmer deres særegne betydning og reducerer dem til midler. Det er vel også nødvendigt på nogle af livets områder - men i det øjeblik, hvor det, jeg møder på min færd, udelukkende er midler, og intet er mål, vil det ikke være muligt at gribe om det fremmede og lade sig påvirke. Det fremmede vil højst skabe benovelse, usikkerhed, frygt eller angst.

Det er muligt at rejse i lang tid uden at være andet end turist, men også det omvendte! Ligesom der er forskel på en oplevelse og en erfaring. Det oplevede må blive til erfaring, før det kan sættes i omløb. Min rejse var en mulighed for at møde det fremmede - mennesker, naturer og kulturer. Jeg ønskede at samle mig erfaringer i et åbent møde. Derfor var det spændende at bevæge sig videre på rejsen i håbet om at kunne opleve og tilegne sig nye verdener. Møde mennesker ansigt til ansigt og dermed muligheden for at få nye verdener ind under huden. Derfor fortsatte jeg rejsen ud mod det fremmede ...

Jeg befinder mig nu i Jordans hovedstad Amman, hvor jeg for et par dage siden mødte nogle fantastiske unge mennesker, som jeg rent faktisk bor hos lige nu. Jeg mødte dem en aften, hvor jeg alene var kommet til Amman. Jeg gik alene rundt i denne storby og følte ensomheden puste mig i nakken. Pludselig hørte jeg de klagende toner fra arabisk musik, de drog mig hen til en lille butik, hvor tre unge mænd sad og spillede. I løbet af kort tid var der etableret et venskab, og jeg har boet hos dem næsten to uger nu! De har taget mig med hjem til deres familier, bragt mig rundt i landet, ladet mig opleve en gæstfrihed, jeg sjældent har hørt om. En dag fik jeg for eksempel vasket hår af en storebror til en af mine venner! Alt dette har jeg oplevet, og det selv om jeg var den, der ud fra en økonomisk betragtning klart havde de bedste muligheder for at hjælpe. De er musli-

mer, og jeg er dermed som kristen vantro i deres øjne. Men jeg er gæst! Og det gør en stor forskel!

Det er aften. Jeg er alene hjemme i mine venners lille lejlighed, her er tale om kummerlige forhold. Det banker på, og Naim kommer dumpende ind. Naim er en bekendt af mine venner, og jeg har allerede mødt ham tidligere. Naim er 28 år og har hverken noget fast arbejde eller noget sted at bo. Han fik for godt et års tid siden et tilbud fra Holland om et halvt års prøvearbejde i en virksomhed, der havde at gøre med store kedler og turbiner. Men det kiksede et sted undervejs. Siden har han prøvet at få lov til at komme afsted igen, men indtil videre uden held. Da jeg møder Naim, er han træt. "Oh, hello, Andrew, my friend, how are you?" Jeg svarer, at jeg har det ganske udmærket, at jeg er lidt træt efter en hel dags strabadser, men at jeg klarer den. Jeg spørger, om han er sulten, hvilket viser sig at være tilfældet. Jeg har noget brød og frugt i min taske, som vi deler, mens Naim begynder at berette: "Ja, det var i eftermiddags, hvor jeg vandrede omkring i den centrale del af Amman. Der mødte jeg en kvinde, en fransk kvinde med sit barn." Han ser sig lidt om i rummet, før han vender sit blik mod mig. "Hun havde mistet sin pung og havde ikke engang råd til at komme ud til lufthavnen." Naim sukker, før han stille og eftertænksomt fortsætter. "Jeg havde ikke meget på mig, men det jeg havde, det gav jeg hende." En følelse af noget overvældende stort blusser op i mig, mens jeg lytter til Naim, der beretter med nogle øjne, der har en ny glans: "Folk må sige, at jeg er vanvittig eller er gået fra forstanden, men det må de om, jeg gjorde det rigtige!" Jeg spørger Naim, hvor meget det var, han gav hende. "Alt, hvad jeg havde på mig!" svarer han ufortrødent. "Hun havde brug for det, og jeg kunne hjælpe hende!" Jeg ved, at det i praksis betyder alt, hvad han ejer. I mit stille sind tænker jeg: Hvordan vil du klare dig, Naim? "Hvordan jeg skal klare mig, finder jeg vel tids nok ud af. Hun takkede mig af hele sit hjerte, og det er mere værd, end de penge jeg havde på mig, eller hvad jeg kunne have anskaffet mig for dem!" Naim fortsætter: "Hun sagde, at jeg altid var velkommen i Frankrig, men jeg fik ikke hendes adresse, så det bliver næppe muligt ..."

I morgen venter der Naim en ny dag. Den går han i møde med bevidstheden om, at han hjalp, hvor der var en, der havde behov for det. Uden den store chance for, at det nogensinde vil blive gengældt. Ikke med en fari-sæisk stolthed, der egoistisk vender sig mod sig selv, men med den stille glæde ved, at han gjorde det rigtige, sidder Naim nu tilbage. Før vi lægger os til at sove, hiver han sit bedetæppe frem og bøjer knæ for sin Gud, Allah.

Undertiden hænder det, at vi får lov til at se helt nye sider af livet, sider, vi ikke før var klar over. I sådanne situationer kan man åbnes for muligheden og nogle gange ligefrem nødvendigheden i at se anderledes på ellers kendte fænomener.

Foråret 2000 blev på mange måder en øjenåbner for mit vedkommende. Jeg tog afsted for at opsøge et personligt, politisk og religiøst brændpunkt. Og jeg blev konfronteret med en anden verden af brændpunkter, der skabte sammenstød, jeg på ingen måde havde været i stand til at forudse. Nogle af dem har jeg belyst i denne artikel.

Vi befinder os alle på en rejse gennem livet. Her har vi muligheden for at lade forskellige ting præge os. Nogle oplevelser får vi kun ved at opsøge dem. I dette til tider farefulde projekt rummes netop muligheden for at møde mennesker. At møde mennesker bag vore kulturers forskellige ydre fremtoning. Jeg tror, det kan ske netop, når vi tør bevæge os uden for vores egen vanetænkning. Der møder vi mennesket først. De spændende muligheder er i dag rykket nærmere og nærmere. Betlehem eller Jerusalem møder vi ikke på gaden. Men vi kan møde fremmede fra andre kulturer og lade dem mærke, at de har værd, fordi de er mennesker.

Er det ikke farligt? Risikerer vi ikke at miste os selv? Det vil nogle måske mene. Min oplevelse er, at netop her, kan vi finde os selv. Her er en mulighed for at lade sine egne positioner blive udfordret, så vi ikke mister os selv midt i dem. I det åbne møde med mennesker kan vi træde ud over vanetænkningen, fordi vi tvinges. Her har vi intet at miste, men alt at vinde.

Året i kirken og stiftet

Uddrag af landemodetale

Af biskop Holger Jepsen

Præst og sogn

Der fremkom i det forløbne år et forslag, der gik ud på, at præster inden for et område skulle samles i et områdes centrale by i et "præstehus" – der kan minde om lægehuset. Der skulle de have fast kontortid, og derfra skulle de kunne sendes ud til sognene til gudstjenester og kirkelige handlinger. Så vidt jeg forstod, var det fremfor alt en økonomisk overvejelse, der lå bag: ordningen ville betyde, at man kunne slippe af med udgiftskrævende præstegårde. Jeg kan ikke større forslaget. Det vil være et meget radikalt brud med dansk tradition at følge det. Det vil ophæve det nære forhold mellem præst og sogn, som ikke mindst på landet har været så værdifuldt. Præsterne hører til i deres sogn(e) og er en del af det. Det er præstegården et udtryk for. Den er uopgivelig på landet!

Så nært er forholdet mellem præst og sogn, at man har sammelignet det med et ægteskab!

Det er også baggrunden for, at der næres stå store forventninger til præsten. Det er også baggrunden for, at det kan gå så skævt, som det undertiden sker. Det må være på sin plads at understrege, at sognet også har et ansvar at skulle leve op til! Der er altid to ender på en stok. Forventningerne til "samlivet" går også den anden vej!

Menighedsrådene som arbejdsgivere

Der tales i denne tid meget om kompetence, bl.a. efterlyses i menighedsråds kredse, at menighedsrådene som det administrative forvaltningsorgan, de er, har mere kompetence til selv at bestemme.

Det siger sig selv, at mere kompetence samtidig giver mere ansvar. Jeg vil i år gerne pege på menighedsrådenes ansvar som arbejdsgivere for samtlige ansatte ved kirker og kirkegårde, - bortset fra præsterne.

En vigtig del af arbejdsgiveransvaret drejer sig om overholdelse af de regler, der gælder i ansættelsesforhold.

Vi kan vist godt enige om, at disse regler kan være firkantede og drilagtige, men der er ingen vej uden om!

De gælder, og man kan komme grueligt galt af sted, hvis de ikke overholdes.

Det skal i den forbindelse understreges, at der *skal* udfærdiges ansættelsesbreve til alle medarbejdere, der er ansat efter 1. juli 1993, hvis deres ansættelsesforhold har en varighed på mere end 1 måned, og hvis den gennemsnitlige ugentlige arbejdstid overstiger 8 timer.

Det koster en bod på 10.000 kr, hvis man ikke overholder reglen om ansættelsesbreve. Der findes også specielt i afskedigelsessituationer mange bestemmelser, som skal overholdes til punkt og prikke – det har vist sig, at det blive meget dyrt for et menighedsråd, ikke at følge dem!

Jeg vil derfor opfordre menighedsrådene til på et tidligt tidspunkt i sådanne sager at indhente råd og vejledning i stiftet. Vi vil meget gerne servicere menighedsrådene i disse undertiden komplicerede sager!

Men ansvaret er menighedsrådenes!

Kirker, kirkegårde og konsulenter

Vore udlån går især til projekter omkring kirkebygninger eller kirkegårde, som for hovedpartens vedkommende har status af national kulturarv.

Der er lovmæssigt grundlag for, at bl.a. de kgl. bygningsinspektører, Nationalmuseet, og kirkegårds konsulenterne skal yde sagkyndig bistand i forhold, der vedrører kirker og kirkegårde.

Kirkeministeriet har også udpeget særlige konsulenter på andre områder, f.eks. præstegårde, klokker, orgler, varmeanlæg, højtalaranlæg o.s.v.

Brugen af konsulenter opfattes af nogle menighedsråd som bureaukratisk og et forsinkende element i sagsbehandlingen. Men jeg vil understrege, at konsulenterne gennem deres særlige ekspertise i arkitektoniske og kulturhistoriske spørgsmål er med til at sikre, at der ikke sker en forringelse af de kulturværdier, der er knyttet til kirken og kirkegården, - kulturværdier der har almen interesse.

Der er mulighed for at sætte sig nærmere ind i konsulentordningen i den rapport, som er udgivet af Kirkeministeriet og netop udsendt fra stiftet til samtlige menighedsråd. Den bærer titlen

”Folkekirkens konsulentordning – Rapport fra en konference”. Rapporten giver et udmærket billede af de problemstillinger, der kan være i forholdet mellem menighedsråd og konsulenter samtidig med, at den understreger vigtigheden af dialog. Det er i øvrigt den dialog, vi fra stiftets side søger at fremme gennem de såkaldte ”kørerunder”.

Det er på sin plads at understrege, at konsulenterne ikke afgør de sager, der forelægges dem. De er rådgivere for stiftøvrigheden, der har afgørelseskompetencen. Det ligger i sagens natur, at en saglig vurdering må og skal tillægges betydelig vægt, når stiftsøvrigheden skal træffe sin afgørelse. Konsulenterne har en viden, som menighedsråd og stiftøvrighed ikke har, og som vi er godt tjent med at gøre brug af! Vi har grund til at værdsætte vores konsulentordning højt.

Samspillet mellem konsulenter og menighedsråd er gennemgående meget fint, og det er en væsentlig forudsætning for vore kirkers fine vedligeholdelsesstand.

Sammenligner man folkekirkens bygninger med vedligeholdelsestilstanden i statens bygninger, må man konstatere, at menighedsrådene gør det ikke så lidt bedre end staten!

Så vil jeg i øvrigt gerne ramme en pæl gennem den påstand, at konsulenternes medvirken betyder en fordyrelse af det arbejde, der skal udføres! Konsulenterne tilråder ofte løsninger, der er mindre ambitiøse og dermed mindre omkostningskrævende end de løsninger, menighedsrådene og deres rådgivere er nået frem til!

Forslag til ny salmebog

Menighedsrådene skal i de kommende måneder tage stilling til det udsendte forslag til en ny salmebog. Det er en stor og spændende opgave. Salmebogen spiller en central rolle i vores gudstjeneste, og dens lødighed er almindelig anerkendt. En engelsk kender har kaldt den for verdens bedste salmebog.

Vores nuværende salmebog går tilbage til 1953. Baggrunden for dens fremkomst var ikke mindst ønsket om at få en salmebog for hele kongeriget. Siden genforeningen havde der været to autoriserede salmebøger i brug: Salmebog for Kirke og Hjem og Den sønderjyske Salmebog. Det var ikke for tidligt, at man fik en fælles dansk salmebog. Men dertil kom, at der var en række meget betydelige salmer, der så at sige ventede på at blive ”autoriserede”, og som menighederne virkelig tog til hjerte. Blot et par eksempler: Lovsynger Herren (nr. 3)

Du gav mig, o Herre, (nr. 675) og Se, nu stiger solen (nr.700).

Er der en lignende baggrund i dag? Det er en kendsgerning, at der er skrevet mange salmer i de sidste mange år. Spørgsmålet er, om der er så mange, der har en sådan kvalitet, at det gør en ny salmebog påtrængende. Der er i dag kun en af vore betydelige digtere – Jørgen Gustava Brandt – der skriver salmer, og man overraskes over så få af hans salmer, der er blevet plads til i forslaget.

De nye salmer, der skrives, fortjener at blive prøvet i praksis. Men fremfor en ny salmebog var det måske naturligere, at man indtil videre samlede de nye salmer i et tillæg, indtil man ser, hvor langt de kan bære?

Prøv dem!

En anden side af forslaget, man bør være opmærksom på er de forslag, salmebogscommissionen i overensstemmelse med sit kommissorium har gjort på at føre de gamle salmer tilbage til en oprindeligere form.

Der kom for et par år en midtvejsrapport, der gav eksempler på sådanne tilbageføringer. Debatten i den anledning viste, at der er megen lille forståelse for sådanne korrektioner. (eks. Glade jul, dejlige jul!/ engle flagre bag sky i skjul)

Der er stadig mange af sådanne korrektioner, især i Kingos salmer. Man skal ikke være bange for de gamle udtryksmåder, men der kan gives adskillige eksempler på, at de har gjort indsungne salmer til museumsstykker.

En tredje ting man bør være opmærksomme på, er de salmer, der foreslåes strøget.

Er der nogen man vil savne?

Det vil der naturligvis altid kunne være stor diskussion om, for vi kan hver især have salmer, som – selvom de måske hverken kunstnerisk eller teologisk er særlig fremragende - har fået en særlig plads i vores historie.

Det er et stort arbejde, der ligger bag det foreliggende forslag til en ny salmebog. Det fortjener en grundig og fordomsfri vurdering!

Kirken og de nye danskere

Der blev i foråret udsendt et spørgeskema fra et af biskopperne nedsat islam-udvalg. Det var ikke noget heldigt skema. Det fatale ved skemaet var, at der blev stillet spørgsmål om holdninger. Sådanne spørgsmål kan Gallup og andre opinionsundersøgende bureauer stille, men ikke biskopperne!

Vi lever i en tid med store omvæltninger. Hvor det globale samvær er intenst på en måde, det ikke har været før.

Det er, efter min mening, en overdrivelse at hævde, at Danmark er

blevet et multietnisk samfund, men det er hævet over en hver tvivl, at vi er blevet et samfund med et multietnisk indslag. Det har medført en kraftig, undertiden ubehagelig debat, hvor man ikke sparer på skælsordene over for hinanden.

Det er en debat, vi bør gøre alt for at få ind i et rimeligt leje.

Vi bør i kirken tage godt imod de fremmede, der kommer herop. Som man i nogle menigheder i stiftet bla.a. gør det ved fælles spisning.

Det må være en naturlig ting og i forlængelse af den religionsfrihed, der blev indført med Grundloven, at de, der kommer til landet, kan være her med deres religion. De skal have lov til at begrave deres døde efter deres skikke og bygge deres gudshuse, som de mener, de bør være. Man kan kun med grundloven stille det krav, at religionsudøvelsen ikke må stride "mod sædeligheden eller den offentlige orden"! (§ 66)

At der på den måde er og skal være religionsfrihed, betyder ikke, at der er - eller skal være - religionslighed. Når man betænker, at 85 % af befolkningen er medlemmer af folkekirken, er det naturligt, at der er en særlig forbindelse mellem den og staten. Og når man betænker den rolle kristendommen har spillet i dansk kultur, er det naturligt, at kristendommen spiller en *særlig* rolle i skolens undervisning.

Den nye situation er en udfordring, vi må tage op.

Vi skal være imødekommende, men vi skal ikke glemme, hvad vi selv står for. Måske kan mødet med det fremmede, gøre os mere bevidste om den kristendom, vi bygger vores liv på, og som nok skal klare sig. At erkende det kunne være et positivt resultat af religionsmødet!

De ringe dage?

Man kan ikke sjældent fornemme et kirkeligt mismod, som har sit udspring i en beskeden kirkegang.

Det er vigtigt, at vi aldrig lader et sådant mismod vinde overhånd. Ved Det mellemkirkelige Stiftsudvalgs årsmøde i januar holdt biskop Beste i Schwerin et foredrag om de kirkelige forhold i vores nabokirke, den mecklenburgske kirke. Den havde, som bekendt, været udsat for antikirkelig propaganda siden 1933.

Kirken i Mecklenburg er en kirke med store problemer, medlemsmæssigt og økonomisk. Der er meget små menigheder, men man ser det som en forpligtelse at være også, hvor menighederne er små! Også dér skal evangeliet forkyndes!

Det er en ansvarligt kirkelig holdning at have! Den kan vi godt

lade os inspirere af!

Vi ved alle, at det er opmuntrende, når der er mange til en gudstjeneste, men det er ikke menighedens størrelse, men vi skal aldrig glemme, at det er evangeliets forkyndelse og sakramenternes forvaltning, der gør en gudstjeneste til en gudsteneste!

Jeg ønsker ikke at tælle kirkegængere. En gudstjeneste for to er ligeså fuldt som en gudstjeneste for hundrede. Derimod har jeg ønsket at messefald bliver indberettet. Messefald betød tidligere, at der ingen præst var til stede, i dag betyder det, at der ingen menighed er til stede. Det er naturligvis et stort problem! Hvor der ingen menighed er, giver det ikke mening at opretholde en kirke. Hvad skal vi med hele dette kæmpe apparat, hvis der ingen menighed er?

Det er vigtigt, at vi styrker kirkefolkets bevidsthed om at være menighed – og dermed ansvar for, at gudstjenesten kan afholdes.

Det burde ikke være en sur pligt! Tværtimod! Det er trist, at det altid er antallet af kirkegængere, man taler om, men ikke hvad man hører. Det er i det hele taget trist, at vi forlader kirken, som om vi intet har hørt. Det er dog ellers utroligt, hvad vi møder! En tilgivelse, som er ganske ufortjent, et håb, der trodser al modgang! Det burde sætte sig spor. Det burde gøre os lidt mere fornøjelige, og det burde gøre os mere meddelsomme. I min gamle kirke i Århus, stod der i gamle dage over udgangen et citat fra Det nye Testamente:

”Gå hjem til dit hus og fortæl om Herrens store gerninger imod dig.”

Der *er* noget at fortælle, og vi kunne godt give vores glæde lidt mere frit løb!

Kurt Erling Johansson

Da jeg i sommer var til gudstjeneste i Sandby kirke, var en af de tekster, der blev læst, fra Apostlenes Gerninger. Der fortælles, at en gruppe i menigheden – kaldet hellenisterne – skumlede over, at deres enker blev tilsidesat ved den daglige uddeling. Det fik apostlene til at trække sig tilbage fra det praktiske arbejde. Som de sagde: "Det er ikke rigtigt, at vi forsømmer Guds ord for at varetage tjenesten ved bordene."

Uden sammenligning i øvrigt kom både provst Johansson og jeg ved de ord til at tænke på hans netop indsendte ansøgning om at blive fritaget for provstetjenesten i Lolland nørre provsti!

Den var nemlig udsprunget af et ønske hos provst Johansson om at kunne koncentrere sig om at være præst i Sandby sogn, som han blev kaldet til i 1970.

Ansøgningen blev imødekommet, og med udgangen af september fratrådte Kurt Johansson som provst, efter 22 års "tjeneste ved bordene"!

Som provst vil Kurt Johansson blive husket for sin loyalitet, sin venlighed, sin humor, og sin ofte uortodokse tilgang til problemerne.

Vi skal ikke tage afsked med Kurt Johansson, for han fortsætter som sognepræst for Sandby menighed. Hans klare forkyndelse vil med andre fortsat lyde i Lolland-Falsters stift.

Holger Jepsen

Af- og tilgang i stiftets gejstlighed

Nye præster i stiftet

*Karen Margrethe Feldmose
Antonsen*

f. 20.06.46 i Storvorde, Østjylland.
Student fra Aalborghus Statsgym-
nasium 1966.

Cand. theol. 1999.

Ordineret 28.11.99 i Maribo Dom-
kirke.

Ansæt 1.12.99 i Øster Ulslev-Vester-
Ulslev-Godsted pastorat.

Fotograf: Dina Falbe Black

Konstituerede præster

Gerd Secher er konstitueret i
Horslunde-Nordlunde pastorat
8.12.99-25.7.2000 under sognepræst
Theresia Treschow-Kühls barsel.

Susanne Sønderbo er konstitueret
i Nysted-Vantore pastorat 9.9.-9.12.
2000 under sognepræst Jens Chri-
stian Nielsens studieorlov.

Birthe Gunhild Friis er konstitue-
ret i Tingsted pastorat 10.11.99-5.7.
2000 under sognepræst Christina
Rygaard Kristiansens barsel.
Konstitutionen forlænget 6.7.2000-
4.1.2001 på grund af forældreorlov.

Gerd Secher er konstitueret i
Rødbyhavn pastorat 1.9-30.11.2000
under sognepræst Tove Burups
orlov.

Fraflyttede præster

Sognepræst Henrik Schjødt Christensen er fra udgangen af august 2000 ansat i Nice, Dansk Kirke i Udlandet.

Ved kgl. resolution af 25. maj 2000 er sognepræst i Sandby pastorat, provst *Kurt Johansson* afskediget som provst fra udgangen af september måned 2000, således at han fra 1. oktober 2000 alene er sognepræst i Sandby pastorat.

Ved kgl. resolution af 26. august 2000 er sognepræst i Fejø pastorat, *Bjarne Abildtrup Madsen* ansat som provst for Lolland nørre provsti fra den 1. oktober 2000.

Landemodet

Af biskop Holger Jepsen

År 2000, den 7. juni, blev Landemodet afholdt i Maribo Domkirke under præsidium af stiftamtmand Lauritz Hvidt og biskop Holger Jepsen. Samtlige provster var til stede.

Ved den indledende gudstjeneste prædikede provst Holger Villadsen.

Ved mødet i Bangs Have talte formand for Ny Carlsbergfondet, direktør Hans Edvard Nørregård-Nielsen om "Guldalderkunst og barnetro".

På det lukkede Landemode blev følgende vedtaget:

1. Ved næste års Landemode prædiker provsten for Lolland østre provsti med provsten for Falster vestre provsti som suppleant.

2. Regnskabet for "Legat til fordel for enker og børn af præster i Lolland-Falsters stift" for tiden 1.1.-31.12.99 blev fremlagt i revideret stand og godkendt. Regnskabet sendes herefter til Civilrets-direktoratet til decision.

Efter det oplyste forelå der 7.200,- kroner til uddeling.

Det vedtoges at uddele 1 legatportion på 3.000,- kroner, 1 legatportion på 2.000,- kroner og 1 legatportion på 2.000,- kroner.

Legatuddelingen blev tilført legatprotokollen, som derefter blev underskrevet.

Desuden vedtoges at oplægge 200,- kroner af legatmidlerne til legatkapitalen.

3. Provsten for Lolland østre provsti aflagde regnskab for Biskop Rasmus Møllers Legat.

Julie Christine Lund har modtaget 3. legatportion på 1.200,- kroner.

Legatet skal herefter opslås.

Det foreslås, at fremtidige legatportioner uddeles med 1.100,- kroner pr. portion p.gr.a. de faldende renteindtægter.

4. Regnskab for Lolland-Falsters Stiftsfond for året 1999 blev fremlagt i revideret stand.

Regnskabet blev godkendt.

5. Lolland-Falsters kirkelige Legatfond for året 1999 blev fremlagt.

Regnskabet blev godkendt. Under forudsætning af den samlede bestyrelses accept vedtog Landemodet, at der skal indkøbes obligationer for et beløb af kroner 100.000,-.

6. Regnskab for Strandkirken ved Marielyst for 1999 blev forelagt Landemodet i revideret stand og godkendt.

7. Stiftsudvalget for Ydre Mission har udarbejdet udkast til nye vedtægter, som ligger på linie med vedtægterne for stiftsudvalgene for Mission i København og Aarhus stifter.

Med henblik på en styrkelse af arbejdet omkring mødet med de fremmede religioner besluttede Landemodet at nedlægge stiftets ad-hocnedsatte Flygtningeudvalg og inddrage området under arbejdet i Stiftsudvalget for Ydre Mission.

Det nye udvalgs navn samt formulering af formålsparagraf og udvalgs-sammensætning overvejes.

I den forbindelse nedsættes et udvalg bestående af biskoppen og provst Roland.

Udvalget vil fremkomme med forslag til provstemødet i efteråret 2000.

8. Udkast til vejledning om befodringsgodtgørelse til præster i Lolland-Falsters stift blev drøftet.

Endeligt udkast fremlægges på provstemøde i efterår 2000.

9. Der orienteredes kort om arbejdet i det af Kirkeministeriet nedsatte Forenklingssudvalg. Der udsendes Delbetænkning i løbet af sommeren.

10. Problem omkring dårlig hygiejne i forbindelse med gammel altervin drøftedes.

Biskoppen vil i en skrivelse til provsterne gøre opmærksom på problemet, således at der kan vejledes på provstesynet.

Love, bekendtgørelser og cirkulærer m.v.

C: cirkulære – CS: cirkulæreskrivelse – S: skrivelse

Hvor intet andet er anført er materialet fra Kirkeministeriet.

1. Bekendtgørelse 12.08.99 fra Finansministeriet om satsreguleringsprocenten, tilpasningsprocenten og satstilpasningsprocenten samt puljebeløbet for finansåret 2000.
2. C. 06.09.99 fra Finansministeriet om forsøg med nye lønsystemer.
3. S. 14.09.99 med beregningen af ordinært tilskud for år 2000 af fællesfonden til forskellige kommuner i stiftet.
4. C. 20.09.99 fra Finansministeriet om særlige feriefridage
5. S. 08.10.99 med vedtægter for Det Kongelige Akademi for de Skønne Kunster.
6. Cs. 27.10.99 med satser for ATP-bidrag fra 01.04.99.
7. S. 16.11.99 vedrørende nyt overenskomstgrundlag pr. 01.04.99 for gartnere og gartneriarbejdere ved bykirkegårde
8. C. 22.11.99 vedrørende en forholds-mæssig regulering af de faste befordringsgodtgørelser for præster med virkning fra 01.01.2000.
9. S. 25.11.99 om forhøjelse af den vejledende maksimale timebetaling til kir-

kegårds konsulenter og bygningskonsulenter for præstegårde pr. 01.01.99 til kroner 616,-.

10. Lov 20.12.99 om ændring af lov om valg til menighedsråd, lov om medlemskab af folkekirken, kirkelige betjening og sognebåndsløsning og lov om folkekirkens økonomi.
11. Bekendtgørelse 05.01.2000 fra Arbejdsministeriet af lov om orlov.
12. Bekendtgørelse 06.01.2000 fra Arbejdsministeriet om virksomhedernes sikkerheds- og sundhedsarbejde.
13. Bekendtgørelse 10.01.2000 fra Arbejdsmarkedsstyrelsen om børnepasning.
14. C. 10.01.2000 fra Finansministeriet om arbejdstidsregler m.v. i forbindelse med kursusdeltagelse.
15. C. 11.01.2000 om ændring af satserne for godtgørelse for benyttelse af eget befordringsmiddel på tjenesterejser fra 01.01.2000.
16. Bekendtgørelse fra Miljøstyrelsen om forbud mod import, salg og fremstilling af bly og produkter, der indeholder bly.
17. C. 14.01.2000 fra Rigsarkivet om statslige myndigheders aflevering af elektroniske arkivsystemer til Statens Arkiver.

18. S. 20.01.2000 om indgåelse af aftale med revisionsfirmaet Ernest og Young om revision af provstiuvalgskasserne for perioden 1999-2001.
19. C. 28.01.2000 om gennemførelse af DNK-data-verificering.
20. Cs. 07.02.2000 om proteser o.lign. der ikke kan anbringes i askeurner.
21. C. 10.02.2000 om kvoteberegning (minimumskvoter) for visse kirke- og kirkegårdsfunktionærer.
22. C. 15.02.2000 om løn- og ansættelsesvilkår for sognemedhjælper.
23. Bekendtgørelse 22.02.2000 om menighedsråds medvirken ved ansættelse i præstestillinger m.v.
24. C. 01.03.2000 om ændring af cirkulære om gruppelevsordning for visse kirke- og kirkegårdsfunktionærer.
25. C. 01.03.2000 om ændring af graveraftalens §3, stk. 3, og ændring af cirkulære om beregning af beskæftigelsesgraden for gravere m.v.
26. Bekendtgørelse 02.03.2000 fra Socialministeriet af lov om dagpenge ved sygdom eller fødsel.
27. C. 09.03.2000 om valg til menighedsråd den 14. november 2000.
28. S. 10.03.2000 om at Slots- og Ejendomsstyrelsen har meddelt, at der er afsluttet EU-tilbud af hvervne som kgl. bygningsinspektører for perioden 01.02.2000-31.12.2001.
29. S. 24.03.2000 om det honorar, der tilkommer en pastor emeritus, der efter biskoppens anmodning varetager en enkelt gudstjeneste eller kirkelig handling som vikar for tiden 01.04.-30.09.2000.
30. S. 24.03.2000 om regulering pr. 01.04.2000 af understøttelser til tidligere kirkefunktionærer eller deres ægtefæller.
31. S. 24.03.2000 om regulering pr. 01.04.2000 af tillæg til provster og særligt tillæg til præster.
32. Vejledning 30.03.2000 om funktions- og kvalifikationstillæg til sognemedhjælper.
33. C. 31.03.2000 fra Finansministeriet om tillæg for aften- og natarbejde for ansatte inden for CO II's forhandlingsområde.
34. Cs. 06.04.2000 om folkekirkens budgetter for 2001.
35. Cs. 07.04.2000 om ændring af cirkulæreskrivelse af 11.07.97 om uddannelse af kirketjenere.
36. C. 11.04.2000 om ændring af satsene for godtgørelse for benyttelse af eget befordringsmiddel på tjenesterejser pr. 20.03.2000.
37. C. 12.04.2000 fra Finansministeriet om arbejdstidsregler for statens tjenestemænd.
38. Vejledning 14.04.2000 om bekendtgørelse om menighedsråds medvirken ved ansættelse i præstestillinger m.m.
39. C. 17.04.2000 om regulering af kirkefunktionærers lønninger m.v. pr. 01.04.2000.
40. S. 18.04.2000 om forhøjelse af den

vejledende maksimale timebetaling for kirkegårdskonsulenter og bygningskonsulenter for præstegårde til kroner 636,- pr. 01.01.2000.

41. C. 28.04.2000 om sikkerhedsforanstaltninger i Kirkenettet.

42. C. 15.05.2000 om omklassificering af visse kirketjenestillinger.

43. S. 15.05.2000 om regulering pr. 01.04.2000 af godtgørelse til præster, der ikke bor i tjenestebolig.

44. S. 16.05.2000 om Finansministeriets cirkulære 17.04.2000 om regulering af satser for fradrag i tjenestemænds løn for naturalydelse for varme og varmt vand til kroner 133,- årligt pr. nettokvadratmeter boligareal pr. 01.04.2000.

45. S. 25.05.2000 om aftale mellem Den danske Præsteforening og Kirkeministeriet om engangsvederlag til etablering i tjenestebolig til præster, der ansættes første gang i lønramme 16 og 21, hvor der er knyttet tjenestebolig.

46. S. 29.05.2000 med nyt bilag 2 til Kirkeministeriets c. 17.04.2000 om

regulering af kirkefunktionærers lønninger m.v. pr. 01.04.2000.

47. Cs. 29.05.2000 om særlige feriefri-dage til præster i folkekirken.

48. Cs. 29.05.2000 om særlige feriefri-dage til kirke- og kirkegårdsfunktionærer i folkekirken.

49. Pressemeddelelse fra Kirkeministeren 19.06.2000 om landskirkeskatten.

50. Orientering 26.06.2000 om efterløn, tjenestemandspension og menighedsrådsarbejde.

51. C. 26.06.2000 om forhøjelse af rådighedstillæg til DOKS-organister.

52. Cs. 10.07.2000 om ændring af cirkulæreskrivelse af 24. juni 1991 om pensionsordning for tjenestemandsliggende ansatte i folkekirken under Statstjenestemændenes Centralorganisation II (CO II).

53. C. 18.07.2000 om satser for godtgørelse for benyttelse af eget befordringsmiddel på tjenesterejser pr. 1. august 2000.

Uddrag af skrivelser og afgørelser fra Kirkeministeriet til biskopper, provster, menighedsråd m.v.

1. Skr. 19.10.99 til biskoppen, hvori Kirkeministeriet i anledning af en forespørgsel fra en speciallæge om tilladelse til at søge oplysninger fra kirkebøgerne om en fødselsårgang, meddeltes, at det ikke kan tillades, at der gives oplysninger efter ministerialbøgerne. De ønskede oplysninger må hentes fra CPR-registeret.

2. Skr. 17.12.99 til menighedsrådene vedrørende rabat på telefoni og datatransmission. Det anføres heri bl.a.: "Kirkeministeriet har indgået en aftale med Teledanmark om rabat på telefoni og datatransmission. Rabatordningen er indgået for Folkekirken som sådan. Det betyder, at telefoni- og datatransmissionsabonnementer, der betales af "folkekirkelige" midler, er omfattet af aftalen. Aftalen er en såkaldt erhvervsbonus-aftale, hvor rabatten er afhængig af det samlede forbrug. Den største mulige rabat opnås ved, at alle telefonabonnementer for folkekirkelige institutioner bliver tilmeldt. På grundlag af oplysninger, vi har indsamlet i forbindelse med levering af pc-udstyr til DNK-projektet, har vi indtil videre anmeldt mere end 3000 telefonnumre. For disse numre bliver der beregnet rabat fra 1. august 1999. Rabatten bliver kvartalsvist udbetalt til provstierne, som må fordele rabatten til de enkelte menighedsråd.

Hvor stor er rabatten?

De folkekirkelige institutioner, der er tilmeldt aftalen, indgår i det, der kaldes PLUS-NET. Det giver 15% rabat på samtaler mellem de tilmeldte numre.

Dertil kommer erhvervsbonusrabatten. Den er forskellig på de forskellige dele, som en telefonregning består af. Den er:

- 17-30% på opkaldsafgifter og fastnet nærtrafik
- 17-35% på opkaldsafgifter og fastnet fjertrafik
- 26-39% på opkaldsafgifter og international fastnet trafik
- 2-5% på opkaldsafgifter og opkald fra fastnet til mobilnet.

Rabatten afhænger af det samlede forbrug. For i det hele taget at få rabat skal forbrugsafgiften eksklusiv moms være på 80.000 kroner årligt, og for at opnå den højeste mulige rabat skal forbrugsafgiften være på mere end 14,5 mio. kroner om året. Det er vores vurdering, at vi er berettiget til den højeste mulige rabat.

Samlet set giver det mindst 16% rabat og højest 35,5%.

Rabatten bliver givet til dem, som er tilmeldt ordningen. I første omgang har vi som nævnt tilmeldt institutioner, som i januar 1999 besvarede de spørgeskemaer, der blev udsendt vedrørende edb-udstyr. Vi tror imidlertid, at menighedsråd og andre institutioner i folkekirken tilsammen har langt flere abonnementer, som kan tilmeldes. Derfor er der ved dette brev lagt en anmeldelsesblanket, hvorpå kan op-

føres alle de telefonnumre, den enkelte institution har.

Af praktiske årsager er det ikke muligt her at oplyse, hvilke numre der allerede er tilmeldt for de enkelte institutioner. Det spiller imidlertid ingen rolle, hvis der på blanketten opføres numre, som allerede er tilmeldt. Nye numre indgår i rabatberegningen fra den måned, hvor de bliver anmeldt til Teledanmark. Der skal regnes med en ekspeditionstid i IT-Kontoret på 1-2 uger fra blanketten bliver modtaget, og indtil anmeldelsen er sket til Teledanmark.

Betingelsen for at opnå rabat er, at det anmeldte abonnement "ejes" af "folkekirken".

Der er tilsvarende indgået aftaler om rabat på mobiltelefoner. Da der her er forskellige operatører, gennemgås disse aftaler ikke i detaljer. Fælles for i hvert fald Teledanmark og Sonofon abonnementer er imidlertid, at den rabat, der kan opnås ved at foretage en samlet tilmelding, er betydeligt større, end hvad den enkelte abonnement selv kan opnå.

Mobilnumre kan ligeledes opføres på anmeldelsesblanketten."

3. Skr. 21.01.00 til et menighedsråd i anledning af en ansøgning om, at stillingen som assistent ved X-kirke omklassificeres fra assistent til overassistent.

Stillingen var oprettet i medfør af cirkulære af 1. april 1996 om sekretærehjælp for præster.

Kirkeministeriet meddelte følgende: Af nævnte cirkulære om sekretærehjælp til præsterne fremgår det, at sekretæren aflønnes efter taksterne for kontorassistenter, der er ansat efter den til enhver tid gældende overenskomst mellem Finansministeriet og Handels- og Kontorfunktionærernes

Forbund i Danmark.

Det bemærkes, at sekretærer for præster ikke udover selve takstfastsættelsen er omfattet af overenskomsten mellem Finansministeriet og Handels- og Kontorfunktionærernes Forbund i Danmark.

Efter fast praksis godkender ministeriet, at kontorassistenter i henhold til overenskomsten oprykkes til aflønning som assistent, når de i et år har stået på sluttrin som kontorassistent. Det godkendes endvidere, at der jfr. samme overenskomst, straks ved ansættelsen kan ske indplacering som assistent, når ansættelsesmyndigheden skønner, at de uddannelsesmæssige betingelser herfor er til stede. Der er imidlertid ikke i henhold til ovenstående praksis mulighed for højere lønindplacering for sekretærer for præster end assistent, hvorfor ministeriet ikke kan imødekomme menighedsrådets ansøgning.

4. Skr. 06.03.00 angående en forespørgsel om takster for ligbrænding, hvori Kirkeministeriet meddeler, at ved enhver kirkegård skal være en af provstiudvalget godkendt vedtægt, der bl.a. skal indeholde takstbestemmelser. I vedtægter for kirkegårde, hvortil der er knyttet krematorier, skal der fastsættes takster for ligbrænding. Taksterne fastsættes af kirkegårdsbestyrelsen og godkendes af provstiudvalget.

5. Skr. 31.03.00 til kirkegårdsbestyrelserne vedrørende beregning af feriegodtgørelse til sæsonansatte gartneriarbejdere og gartnere ved bykirkegårdene.

Kirkeministeriet anførte, at det er konstateret, at der på en række bykirkegårde er udbetalt løn under ferie eller er beregnet feriegodtgørelse

med 12 pct. til de sæsonansatte gartneriarbejdere og gartnere. Ministeriet skal under henvisning her til anmode kirkegårdsbestyrelserne om at drage omsorg for, at der for fremtiden for så vidt angår sæsonansatte gartneriarbejdere og gartnere ydes feriegodtgørelse med 12^{1/2} pct. Det bemærkes, at beregningen af feriegodtgørelse på 12^{1/2} pct. gælder for såvel månedslønnede som timelønnede sæsonansatte. For de sæsonansatte gartneriarbejdere og gartnere, der har fået beregnet feriegodtgørelse gennem FLØS, og som har modtaget 12 pct. i feriegodtgørelse, er det aftalt, at der med virkning fra optjeningsåret 1994 skal finde efterregulering sted med ^{1/2} pct. Kirkegårdsbestyrelserne bedes sørge

for, at der sker indrapportering til FLØS, for så vidt angår efterreguleringsbeløbet for sæsonansatte, der er omfattet af aftalen. Efterreguleringen skal i videst muligt omfang finde sted i forbindelse med lønudbetalingen i slutningen af april måned 2000. Ansættelsesbrev for sæsonansatte, der fraviger ovenstående skal tilrettes i forbindelse med genansættelse. Det bemærkes, at ovennævnte ikke berører de sæsonansattes adgang til fortsat at være månedslønnede. Der er enighed om, at sæsonansatte gartneriarbejdere og gartnere ydes feriegodtgørelse på 12^{1/2} pct. i overensstemmelse med ferielovens §§ 12 og 14, stk. 3.

Uddrag af afgørelser og skrivelser fra Kirkeministeriet til stiftsøvrigheden

1. Skr. 13.09.99 i anledning af et menighedsråds klage over en afgørelse truffet af en stiftsøvrighed vedrørende tilrettelæggelse af kirkefunktionærernes ferie og fridage m.v. og deraf følgende forbrug af kirkeskattemidler til vikarudgifter.

Kirkeministeriet udtaler bl.a. vedrørende stiftsøvrighedens sanktionsmuligheder, at det er en betingelse for anvendelse af de i lov om menighedsråd § 46, jfr. lovbekendtgørelse nr. 571 af 21. juni 1996, nævnte retsmidler, at der foreligger en tilsidesættelse af lovgivningen. Udtrykket lovgivningen skal forstås som gældende ret i almindelighed, dvs. både skreven og uskreven ret, herunder retsgrundsætninger og retsgrundsætningen om, at en offentlig myndighed ikke må forfølge uvedkommende formål.

Det antages endvidere, at tilsynsmyndigheden – ved siden af de i lov om menighedsråd § 46 nævnte sanktioner – har mulighed for at afgive vejledende udtalelser og fremkomme med henstillinger og anmodninger. Herudover kan tilsynsmyndigheden hjemvise sager i tilfælde, hvor der består en handlepligt, ligesom tilsynsmyndigheden kan benytte (konstaterende) pålæg i tilfælde, hvor en forvaltningsmyndighed ikke overholder sine forpligtelser efter lovgivningen. Både hjemvisning og konstaterende pålæg må imidlertid anses for beføjelser uden selvstændig retsvirkninger, som alene skaber et klarere retsgrundlag

for senere at kunne anvende lovhjemlede indgrebsmuligheder.

Kirkeministeriet bemærker videre, at det er menighedsrådets opgave som arbejdsgiver at fastlægge kirkefunktionærernes ferie og fridage m.v. og dermed forbruget af vikarudgifter, ligesom man er enig med stiftsøvrigheden i, at menighedsrådet ikke, således som sagen er oplyst, har haft den nødvendige overordnede styring af dette administrationsområde. På denne baggrund finder ministeriet ikke anledning til at kritisere det af stiftsøvrigheden givne pålæg om den fremtidige administration.

Samtidig skal man ikke undlade at bemærke, at stiftsøvrigheden, såfremt administrationen ikke tilrettelægges i overensstemmelse med reglerne, har mulighed for at pålægge de medlemmer af menighedsrådet, som er ansvarlige herfor, tvangsbøder, jfr. lov om menighedsråd § 46, stk. 3.

2. Skr. 15.09.99 i anledning af en forespørgsel fra en sognepræst om det er korrekt, at den pågældende bliver beskattet af cykelgodtgørelse vedrørende al tjenstlig kørsel uden hensyn til, om der er kørt 60 arbejdsdage til eller fra samme arbejdssted. Kirkeministeriet meddelte, at ifølge ligningslovens § 9, stk. 5, skal godtgørelse, der udbetales af arbejdsgiveren for udgifter, lønmodtageren påføres som følge af arbejdet, medregnes ved indkomstopgørelsen. Dette gælder dog ikke godtgørelse for

befordringsudgifter omfattet af § 9 B, såfremt godtgørelse ikke overstiger satser, der fastsættes af Ligningsrådet. Ligningslovens § 9 B afgrænser de befordringsudgifter, som lønmodtagere ifølge den ovenfor citerede bestemmelse kan få udbetalt skattefrit. Det drejer sig om følgende udgifter:

- a. Befordring mellem sædvanlig bopæl og arbejdsplads i indtil 60 arbejdsdage inden for de forudgående 24 måneder og
- b. befordring mellem arbejdspladser. (Bestemmelsen i litra c om befordring inden for samme arbejdsplads er uden betydning for præster).

Ligningsrådet fastsætter satser for skattefri godtgørelse til dækning af udgifter ved benyttelse af egen bil til kørsel omfattet af ligningslovens § 9 B, men ikke for benyttelse af egen cykel, jfr. Skatteministeriet, Told- og Skattestyrelsens cirkulære nr. 17 af 15. marts 1999 om skattefri godtgørelse fra 1. april – 31. december 1999.

Det er således korrekt, at der sker beskatning af cykelgodtgørelse vedrørende al tjenstlig kørsel.

3. Skr. 21.09.99 i anledning af et menighedsråds vedtagelse af, at de kirkelige kasser skal revideres af lovlydige revisionselskaber. Som en konsekvens heraf foreslog menighedsrådet, at dette forhold burde indgå som kravspecifikation i forbindelse med stiftets udbud af provstirevisionsopgaven.

Kirkeministeriet henledte menighedsrådets opmærksomhed på, at ministeriet ikke finder, at en holdningsmanifestation som den, der gives udtryk for i brevet, er egnet til at indgå som et element i kravspecifikationen i

udbudsmateriale for udbudsforretninger vedrørende provstirevision.

Kirkeministeriet henleder yderligere opmærksomheden på, at et menighedsråd eller dets enkelte medlemmer ikke er afskåret fra at udtale kritik af den måde, hvor på personer eller firmaer varetager forretninger eller hverv, men at kritik eller vurderinger, der f.eks. rummer udokumenterede påstande om ærerørige forhold, naturligt er det enkelte medlems eget ansvar.

4. Skr. 23.09.99 hvori Kirkeministeriet på en forespørgsel om, hvorvidt et provstesyn har myndighed til at kassere et kapel som gudstjenestenum, når den ved synet udsatte vedligeholdelse ikke bliver udført over en længere årrække, svarer følgende: Det fremsatte spørgsmål må besvares benægtende, idet nedlæggelse af kirker kun kan ske i henhold til kgl. resolution. Såfremt menighedsråd, provst og biskop måtte finde, at der ikke er behov for at opretholde en kirke som gudstjenestenum, vil spørgsmålet om kirkens nedlæggelse som en folkekirkelig kirke kunne forelægges ministeriet.

Efter den givne anledning bemærkes, at ejeren af et privat slotskapel i overensstemmelse med bestemmelserne i lov om folkekirkens kirkebygninger og kirkegårde er forpligtet til at efterkomme de afgørelser, der efter en afholdt synsforretning træffes af provstiudvalget.

Såfremt kapellet bringes i forsvarlig stand, vil ejeren i medfør af § 4 i lov om bestyrelse og brug af folkekirkens kirker m.m. kunne kræve, at kapellet overgår til selveje under menighedsrådets bestyrelse.

5. Skr. 23.09.99 i anledning af en forespørgsel fra et menighedsråd om direkte transmission af gudstjenester via en antenneforening. Kirkeministeriet meddelte, at TV-transmission af gudstjenester forudsætter, at såvel vedkommende præst som menighedsrådet er indforståede hermed. Derudover henviste Kirkeministeriet til, at sådanne transmissioner ikke er omfattet af den særlige aftale mellem Kirkeministeriet og KODA, og dermed er KODA - vederlagspligtige efter de almindelige regler. Endvidere har Kulturministeriet til det af KODA anførte tilføjet, at andre end komponister og tekstforfattere har rettigheder som i den forbindelse skal klareres af antenneforeningen, navnlig: præstens ophavsret til sin prædiken og organistens og korsangeres fremførelse af musikværker.

6. Skr. 20.10.99 hvori Kirkeministeriet, som svar på en klage over en række afgørelser truffet af en stiftsøvrighed i forbindelse med præster, som modtager fast befordringsgodtgørelse, meddeler følgende: I henhold til Kirkeministeriets cirkulære af 1. maj 1985 om befordringsgodtgørelse til sognepræster ydes kun særskilt godtgørelse til præster, der modtager fast godtgørelse, for

1. Rådighedskørsel uden for pastoratet omfattende:
 - Godkendt turnustjeneste på sygehus, plejehjem mv.
 - Vikartjeneste for anden præst.
 - Pålagt bistanstjeneste i andet pastorat.
2. Forrettelse af begravelseshandlinger i anden kommune for medlemmer af præstens sognemenighed. Den faste godtgørelse dækker således også tjenstlig kørsel uden for

pastoratet – bortset fra de ovenfor under 1 og 2 nævnte undtagelser.

7. Skr. 20.10.99 hvori Kirkeministeriet meddeler, at man fastholder sin tidligere afgørelse i en sag om honorering af køretid til kirkegårdskonsulenterne i forbindelse med rådgivningssager, møder m.v. i stifterne. Kirkeministeriet finder ikke, at der kan finde timeudbetaling sted ved kørsel i rådgivningssager.

8. Skr. 27.10.99 til Den danske Præsteforening i anledning af, at der ikke var indbetalt gruppelevspræmie for en konstitueret sognepræst, der afgik ved døden i konstitutionsperioden. Kirkeministeriet udtalte, at overenskomstansatte AC'ere ikke er omfattet af Finansministeriets cirkulære af 15. september 1998 om gruppelevsordning for tjenestemænd m.fl. og visse overenskomstansatte i staten og folkekirken m.v., da AC i forhandlingerne med Finansministeriet har valgt at stå udenfor ordningen. Det er derfor korrekt, at Kirkeministeriet ikke indbetaler gruppelevspræmie for overenskomstansatte præster.

9. Skr. 17.12.99 hvori Kirkeministeriet efter forhandling med Finansministeriet vedrørende antallet af præsters omsorgsdage har meddelt, at reglerne i den gældende aftale mellem Finansministeriet og centralorganisationerne om barsel, adoption og omsorgsdage må forstås således, at præster er berettiget til 12 omsorgsdage uanset om disse afvikles i sammenhæng, enkeltvis eller på anden måde.

10. Skr. 10.01.00 om beregningen af beskæftigelsesgraden for stillinger som kirketjener ved bykirker. Kirkeministeriet meddeler, at det eneste afgørende ved beregningen af en kirketjeners rengøringsforpligtelse er, hvorvidt de lokaler, der benyttes som sognegård/menighedshus (dvs. til møder og andre aktiviteter, der ikke henhører under kirkelige handlinger), oversiger 300 m².

Landskirkeskatten i Lolland-Falsters Stift

De beløb, der påhviler kommunerne i Lolland-Falsters Stift at udrede i landskirkeskat for regnskabsåret 2001 andrager:

Kommune:		Den kirkelige ligningsprocent 2000
Holeby	582.908,48	1,07
Højreby	551.610,27	1,12
Maribo	1.635.554,63	1,32
Nakskov	2.083.443,08	1,05
Nykøbing F.	3.657.281,93	0,99
Nysted	735.785,06	1,35
Nørre Alslev	1.310.329,54	1,30
Ravnsborg	766.751,44	1,30
Rudbjerg	469.038,34	1,30
Rødby	952.790,70	1,23
Sakskøbing	1.286.369,50	1,37
Stubbekøbing	934.128,36	1,30
Sydfalster	1.095.033,10	0,90

Kapitelstakster

I henhold til Lov nr. 592 af 12. december 1984 om fastsættelse af kapitelstakster har Danmarks Statistik beregnet kapitelstakster for byg og hvede pr. 100 kg for året 1999 for de i loven fastsatte kapitelstakstområder. Kapitelstaksterne udtrykker de af landmændene opnåede gennemsnitlige priser ved salg af byg og hvede fra høstens begyndelse til udgangen af december og beregnes på grundlag af oplysninger fra erhvervsdrivende, der handler med korn.

	1998	1999		1998	1999
Byg pr. 100 kg	94,14	89,60	Hvede pr. 100 kg	73,67	77,15

Under hensyn til at den i EU indførte hektarstøtte for korn, oliefrø, bælgæd og braklagte arealer ikke indgår i ovenstående bregning, har præstegårdskonsulent Poul Erik Jørgensen efter anmodning oplyst følgende:

På grundlag af ovenstående kapitelstakster for 1999 samt den udbetalte hektarstøtte for 1999 er den korrigerede kapitelstakst som menighedsrådene skal anvende, beregnet til:

Byg pr. 100 kg = kr. 115,98

Korrigeret kapitelstakst for hvede oplyses ikke, idet denne takst ikke anvendes i Lolland-Falsters Stift.

Legat til fordel for enker efter og børn af præster i Lolland-Falsters stift

i perioden 1/1 1999-31/12 1999

Driftsregnskab

Indtægter

Obligationsrenter pr.	2/1	3.394,00
do.	1/4	2.395,00
do.	1/7	2.509,00
do.	1/10	1.432,50
Renter Den Danske Bank driftskonto		2,56
Renter kapitalkonto 1998		<u>59,51</u>
		<u>9.792,57</u>

Udgifter

Berlingske Tidende - annonce		663,00
1 legatportion Mette Hansen		1.000,00
do. Lis Lyster		5.000,00
do. Hilda Toubøl		3.000,00
Gebyr		<u>5,00</u>
		<u>9.668,00</u>
Årets resultat		<u>124,57</u>

Formueregnskab

Obligationer

Beholdning pr. 1/1-99	162.100,00	
Udtrukne obligationer	<u>-67.500,00</u>	94.600,00

Den Danske Bank 3219916094 (kapitalkonto)

Saldo 1/1-99	2.042,67	
Udtrukne obligationer	67.500,00	
Ovf. til driftsregnskab (renter 1998)	-59,51	
Renter pr. 31/12-99	<u>59,29</u>	69.542,45

Den Danske Bank 3219815573 (driftskonto)

Saldo 1/1-99	1.762,32	
Årets resultat	<u>124,57</u>	<u>1.886,89</u>

Formue pr. 31/12-99 166.029,34

Nykøbing F., den 27. marts 2000

Frans Rasmussen, Stiftskasserer

Regnskab for Lolland-Falsters stiftsfond

i perioden 1/1-31/12 1999

Indtægter

Tilskud fra Stiftets menighedsråd	78.200,00
Renter bank og giro	964,60
Obligationsrenter	4.137,50
Tilskud fra Fuglsang Fonden	<u>15.000,00</u>
Indtægter ialt	<u>98.302,10</u>

Udgifter

Stiftspræstekurser	44.595,60
Tilskud:	
Amtscentralen	25.000,00
Stiftsudvalget for Ydre Mission	2.000,00
Projekt "Reformationsgudstjeneste"	2.000,00
Folkekirkens Ungdomskor	2.000,00
Temadag vedr. flygtninge	8.084,08
Ole Frandsen: præsteægtefællekonvent	<u>2.076,00</u>
Øvrige udgifter	<u>26,50</u>
Udgifter ialt	<u>85.782,18</u>
Årets resultat	<u>12.519,92</u>

Status pr. 31. december 1999

Aktiver

Indestående checkkonto Unibank	40.104,33
Indestående bankbog Unibank	35.995,96
Indestående girokonto	29.792,38
Obligationsbeholdning	<u>40.000,00</u>
Aktiver ialt	<u>145.892,67</u>

Passiver

Egenkapital:	
Beholdning 1. januar 1999	133.372,75
Årets resultat	<u>12.519,92</u>
Passiver ialt	<u>145.892,67</u>

Bemærkninger: Obligationsbeholdningen er medtaget til nominel værdi.

Nykøbing F., den 15. marts 2000
Frans Rasmussen, Stiftskasserer

Tilskud fra menighedsrådene

Aastrup	500,00	Nr. Vedby	500,00
Arninge	500,00	Nøbbet	600,00
Aunede	500,00	Nykøbing F.	2.000,00
Bandholm	1.500,00	Nysted	1.500,00
Branderslev	500,00	Olstrup	500,00
Brarup	400,00	Radsted	1.500,00
Bregninge	400,00	Ringsebølle	800,00
Bursø	500,00	Rødby	1.500,00
Dannemare	1.000,00	Rødbyhavn	2.000,00
Døllefelde	500,00	Sakskøbing	1.500,00
Engestofte	500,00	Sandby	1.000,00
Errindlevkr	1.000,00	Sdr. Alslev	1.000,00
Eskilstrup	500,00	Sdr. Kirkeby	800,00
Falkerslev	500,00	Skelby	2.000,00
Fejå	500,00	Skørringe	600,00
Femø	400,00	Slemminge	1.000,00
Fjelde	500,00	Stadager	300,00
Fuglse	500,00	Stokkemarke	1.000,00
Gedser	700,00	Stormark	2.000,00
Goslunde	1.000,00	Systofte	600,00
Græshave	1.000,00	Sædinge	1.000,00
Gundslev	2.000,00	Søllested-Skovlænge-	
Halsted	500,00	Gurreby	1.000,00
Herredskirke-Løjtofte	250,00	Tillitze	1.000,00
Herritslev	500,00	Tingsted	500,00
Holeby	300,00	Tirsted	2.000,00
Horbelev	500,00	Toreby	3.300,00
Horslunde	700,00	Torkilstrup/Lillebrænde	500,00
Hunseby	2.000,00	Torslunde	300,00
Idestrup	1.000,00	Tågerup	500,00
Kappel	1.000,00	Utterslev	200,00
Karleby	300,00	Vantore	300,00
Kettinge	800,00	Vejleby	1.000,00
Krønge	200,00	Vestenskov	500,00
Købelev	1.500,00	Vesterborg	1.000,00
Landet/Ryde	600,00	Vester Ulslev	200,00
Langø	500,00	Vignæs	250,00
Maglebrænde	200,00	Vindeby	1.500,00
Majbølle	1.000,00	Væggerløse	1.000,00
Maribo	5.000,00	Våbensted	500,00
Musse	500,00	Vålse	400,00
Skt. Nikolai	2.000,00	Ønslev	300,00
Nebbelunde	500,00	Øster Ulslev	300,00
Nr. Alslev	1.000,00	Østofte	<u>1.000,00</u>
Nr. Kirkeby	700,00	Saldo	<u>78.200,00</u>

Bevilgede lån

i perioden primo juni 1999- ultimo maj 2000

Præstegårde

		løbetid	
		kr.	år
Rødby-Ringsebølle	Istands. præstegård (tillægsl)	50.000,00	3 år
Tirsted-Vejleby	Istandsættelse præstegård	420.000,00	8 år
Ø. Ulslev-V.			
Ulslev-Godsted	Istandsættelse præstegård	<u>490.000,00</u>	6 år
<i>I alt</i>		<u>960.000,00</u>	

Kirker

		løbetid	
		kr.	år
Bregninge	Istandsættelse altertavle m.v.	240.000,00	5 år
Fuglse	Køb og etablering af orgel	1.625.000,00	12 år
Gedser	Installation af nyt varmeanlæg	650.000,00	7 år
Herritslev	Udbygning af orgel	235.000,00	5 år
Hillested	Restaurering af alterbordspanel	60.000,00	2 år
Holeby	Opførelse af klokkestabel	532.000,00	6 år
Horbelev	Etablering af ringerum m.m.	105.000,00	3 år
Horslunde	Installation af nyt varmeanlæg	681.250,00	10 år
Karleby	Udskiftning tag på våbenhus	100.000,00	3år
Kettinge	Reparation af orgel	186.000,00	4år
Kettinge	Installation af nyt varmeanlæg	750.000,00	8 år
Majbølle	3. del restaurering af kirken	1.000.000,00	15 år
Maribo	Restaurering kirketekstiler	110.000,00	3 år
Vesterborg	Automatisk ringeanlæg	<u>173.750,00</u>	4 år
<i>I alt</i>		<u>6.448.000,00</u>	

Kirkegårde

		løbetid	
		kr.	år
Aastrup	Opførelse mandskabsbygning	1.176.000,00	12 år
Dannemare	Indretning graverfaciliteter	934.500,00	8 år
Kappel	Opførelse mandskabsbygning	909.250,00	12 år
Vålse	Indretning af containerplads	276.000,00	4 år
<i>ialt</i>		<u>3.295.750,00</u>	

Øvrige

		løbetid	
		kr.	år
Nykøbing F.	Ombygning krematorium	8.000.000,00	15 år
Rødbyhavn	Istandsættelse menighedssal	80.000,00	3 år
<i>ialt</i>		<u>8.080.000,00</u>	

Bevilgede lån ialt

Præstegårde	960.000,00
Kirker	6.448.000,00
Kirkegårde	3.295.750,00
Øvrige	<u>8.080.000,00</u>
<i>ialt</i>	<u>18.783.750,00</u>

Regnskab for Lolland-Falsters kirkelige legatfond

i perioden 1. januar - 31. december 1999

Indtægter

Salg af stiftsbøger årgang 1999	81.884,00
Renter bank og giro	687,26
Obligationsrenter	1.088,50
Øvrige indtægter	<u>40,00</u>
Indtægter ialt	<u>83.699,76</u>

Udgifter

Produktionsudgifter stiftsbog 1999.	90.603,17
Gebyrer giro og checks m.v	271,00
Øvrige udgifter	<u>712,45</u>
Udgifter ialt	<u>91.586,62</u>
Årets resultat	- <u>7.886,86</u>

Status pr. 31. december 1999

Aktiver

Indestående checkkonto Unibank	4.582,10
Indestående bankbog Unibank	11.319,85
Indestående girokonto	156.536,35
Obligationsbeholdning	11.300,00
Tilgodehavende vedr. stiftsbøger	52.221,19
Tilgodehavende moms	<u>2.192,65</u>
Aktiver ialt	238.152,14

Passiver

Skyldige omkostninger vedr. stiftsbog	95.825,15
Egenkapital:	
Beholdning 1. januar 1999	150.213,85
Årets resultat	- <u>7.886,86</u>
Passiver ialt	<u>238.152,14</u>

Bemærkninger: Obligationsbeholdningen er medtaget til nominel værdi.

Nykøbing F., den 16. februar 2000
Frans Rasmussen, Stiftskasserer

Adresser og oversigter

Stiftsøvrigheden:

Biskop Holger Jepsen, Bispekontoret, Østre Allé , 4800 Nykøbing F.

Telefon 54 85 02 11, indtil kl. 15,00, derefter tlf. 54 84 07 15.

Stiftamtmand Lauritz Hvidt, Statsamtet, Brovejen 4, 4800 Nykøbing F.

Telefon 54 84 18 00.

Stiftskontor og bispekontor, Østre Alle 2, 4800 Nykøbing F. Telefon 54 85 02 11.

Kontortid: mandag - torsdag kl. 08,00 - kl. 15,30, fredag 08,00 - 13,00.

Telefontid: mandag - torsdag kl. 09,00 - 15,00, fredag 09,00 -13,00. Fax 54 82 02 11.

E-mail: lfstift@km.dk

Ansatte på kontorerne:

Stiftskontorchef Helle Samson Heller, stiftsfuldmægtig Henrik Nylander Nielsen,

stiftskasserer Frans Rasmussen, kontorfuldmægtig Marianne Erichsen, ass. Birgit

Matzen, bogholder Lone Billeschou Hansen, kontorfuldmægtig Winnie Svensson,

overass. Hanne Knudsen og ass. Brian Wilcken Petersen.

Konsulenterne:

Nationalmuseet, Frederiksholms Kanal 12, 1220 København K.

Telefon 33 13 44 11

Kgl. bygningsinspektør Karsten Rønnow, Jernbanevej 18, 4300 Holbæk,

Telefon 59 44 32 00. Telefax 59 44 30 50.

Kirkegårds konsulent Charlotte Skibsted, Løjesøvej 13, 3670 Veksø,

Telefon 47 17 02 16, telefax 47 17 04 70.

Bygningskonsulent Kjeld Andersen, Thorsensvej 58, 4800 Nykøbing F.

Telefon 54 85 99 84.

Præstegårds konsulent Poul Erik Jørgensen, Maribovej 144, Våbensted,

4990 Sakskøbing. Telefon 54 70 52 67.

Klokkekonsulent Erik Kure, Kingosvej 19, Hornborg, 8762 Flemming.

Telefon 76 27 01 50.

Orgelkonsulent H. Hildebrandt-Nielsen, Frederiksdal Alle 15, 7800 Skive.

Telefon 97 52 15 14.

Varmekonsulent Vagn Korsgaard, Donsevej 3, 2970 Hørsholm.

Telefon 42 18 01 04.

Konsulent vedr. højtaleranlæg, Dan Popescu, Skodsborgparken 38,

2942 Skodsborg.

Akademiet for de Skønne Kunster, Akademirådet, Kongens Nytorv 1, 1021

København K.

Præsten for hørehæmmede øst for Storebælt, pastor Peter Hansen,

Sprogøvej 19, III.th. 2000 Frederiksberg. Telefon/fax 38 33 11 61.

Statens tilsynsførende med private skove:

Statsskovrider Ib Lunding, Egehus, Tingsted, 4800 Nyk.F.

Telefon 53 83 90 13.

Stiftets provster:

Provst Holger Villadsen, Kappelvej 1, Kappel, 4900 Nakskov.	54 94 82 55
Provst Bjarne Madsen, Storemosevej 109, 4944 Fejø	54 71 31 00
Provst Ole Opstrup, Domprovstegården, 4930 Maribo,	54 78 06 86
Provst Nils C. Roland, Alleen II, Radsted, 4990 Sakskøbing,	54 70 54 08
Provst Gynter Meede, Rosenvænget 22, 4800 Nykøbing F.	54 85 06 69
Provst Jens Lose, Hesnæsvej 56, Moseby, 4871 Horbelev	54 44 40 06

Provstiudvalgsmedlemmer:**Lolland søndre provsti:**

Grevinde Ilse Danneskiold-Samsøe, Græshavevej 33, 4920 Søllested	54 94 41 02
Gdr. Niels Jacob Jensen, Nørredalsvej 6, 4900 Nakskov	54 94 13 30
Revisor Verner Christiansen, Rosningevej 18, 4953 Vesterborg	54 93 92 48
Husholdsningskons. Gerda Olsen, Trygghusvej 1, 4983 Dannemare	54 94 44 10

Lolland nørre provsti:

Ingeniør Kaj Kiehn, Nymarksvej 29, 4900 Nakskov	54 92 31 63
Fru Kirsten Jørgensen, Axeltorvet 1A,I,th, 4900 Nakskov	54 92 06 41
Jens Bjarup, Oddevej 111, 4900 Nakskov	54 93 20 44
Niels Bang Hansen, Ørsløkkevej 46, 4913 Horslunde	54 93 50 51

Maribo domprovsti:

Fuldm. H. Hasle, Bukkehavevej 15, 4970 Rødby	54 60 81 21
Susanne Møller, Nakskov Landevej 70, 4970 Rødby	54 60 84 24
Aage Rye Rasmussen, Hasagervej 19, Hunseby, 4930 Maribo	54 78 10 96
Knud Pedersen, Ellemosevej 32, 4960 Holeby	54 60 75 05

Lolland østre provsti:

Inge Bruhn Hansen, Tåstrupvej 5, Musse, 4880 Nysted	54 86 40 97
Ole Borchersen Madsen, Maribovej 3, 4990 Sakskøbing	54 70 56 05
Jørgen Greve Pedersen, Grønningen 17, Radsted, 4990 Sakskøbing	54 70 56 77
Børge Stenstrup, Adelgade 49, 4880 Nysted	54 87 12 42 eller 54 85 09 18

Falster vestre provsti:

Erik Rasmussen, Lundbyvej 47, 4840 Nørre Alslev	54 43 21 52
Grethe Rasmussen, Fyrrevænget 13, 4800 Nykøbing F.	54 86 06 85
Jens Lollike, Hullebækvej 23, 4800 Nykøbing F.	54 86 85 10
Hans E. Hansen, Strandboulevarden 42, st.tv. 4800 Nyk.F.	54 82 45 84

Falster østre provsti:

Ivan Rasmussen, Skelby Møllevej 5, 4874 Gedser	54 17 80 38
Aut. vejer Sv. Aa. Olsen, Byvej 4, Maglebrænde, 4850 Stubbekøbing	54 44 20 32

Gdr. Knud Larsen, Engdalen 4, Tunnerup, 4800 Nykøbing F. 54 44 70 03
Ekspedient Søren Holm, Rådhusvænget 5, 4873 Væggerløse 54 17 76 12

Provstirevisorer:

Revisionsfirmaet T. Helmo Madsen A/S, Flintholm Allé 24, 2000 Frederiksberg.
Telefon 38 88 08 24, ansat for Lolland østre provsti, Falster vestre provsti og Falster østre provsti.

Statsaut. revisorer Mortensen & Beierholm, Bregentvedvej 22, 4690 Haslev
Telefon 56 31 27 90 ansat for Lolland søndre provsti, Lolland nørre provsti og Maribo domprovsti.

Stiftsudvalget for økonomi:

Lolland søndre provsti:

Christian Jensen, Søgårdsvej 12, 4900 Nakskov 54 94 80 33

Lolland nørre provsti:

Else Marie Bruun, Klostervænget 1, Halsted, 4900 Nakskov 54 93 22 88

Maribo domprovsti:

Ib Walther, Strandagervej 86, 4970 Rødby 54 60 55 15

Lolland østre provsti:

Ole Borchersen Madsen, Maribovej 3, 4990 Saksøbing 54 70 56 05

Falster vestre provsti:

Susanne Brockenhuus-Schack, Vennerslundvej 19, 4840 Nr. Alslev 54 43 22 22

Falster østre provsti:

Søren Holm, Rådshusvænget 5, 4873 Væggerløse 54 17 76 12

Lolland-Falsters stiftsfond og legatfonds bestyrelse:

Bestyrelsen består af stiftamtmand Lauritz Hvidt og biskop Holger Jepsen domprovst Ole Opstrup, Maribo, sognepræst Jette Walther Birk, Væggerløse, Herbert Jahn, Vindeby, gdr. Aage Rye Rasmussen, Hunseby og Hans E. Hansen, Nykøbing F.

Medlemmerne af Det mellemkirkelige Stiftsudvalg:

Biskop Holger Jepsen, Grethe Lollike, Øverup, formand, sognepræst Jette Walther Birk, Væggerløse, Erik Møller, Rødby, Bjarne Enemark, Nakskov, Merete Fabricius Madsen, Kettinge, sognepræst Anne Birgitte Villadsen, Nakskov.
Sekretariatet: Bispegården, Østre Allé 2, 4800 Nykøbing F. Telefon 54 85 02 11.
Telefax 54 82 02 11.

Lolland-Falsters stiftsudvalg for mission

Formand: Provst Nils C. Roland, Alléen 11, Radsted, 4990 Sakskøbing 54 70 54 08

Kasserer og sekretær: Pastor Johannes Melchior Jensen

Snebærvej 22, 4800 Nykøbing F.

54 85 40 53

Kirkefondet*:

Formand for stiftsudvalget: Johannes Andersen, Solsortevej 1,

4880 Nysted

54 87 15 54

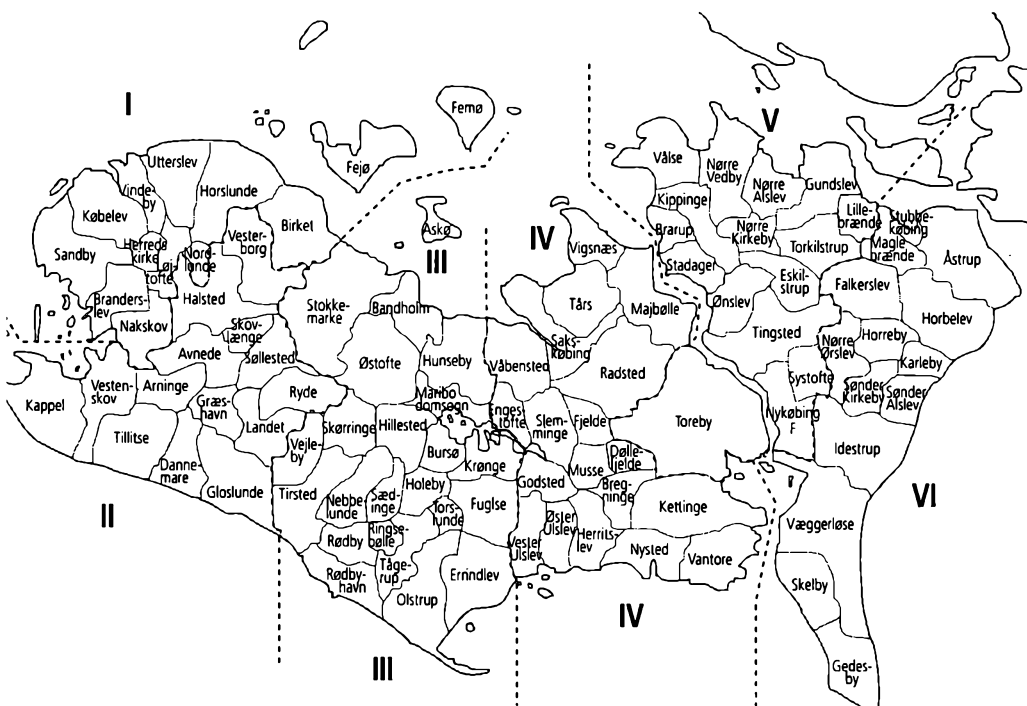
Kirkeministeriet:

Frederiksholms Kanal 21, 1220 København K 33 92 33 90 telefax 33 92 39 13

*** Kirkefondet**

Kirkefondet er en uafhængig organisation inden for folkekirken. Den blev oprettet i 1890 for at bygge nye kirker og styrke menighedslivet i København.

I dag arbejder Kirkefondet i hele landet, rådgiver sogne, der ønsker at udvikle kirkens arbejdsformer i lokalsamfundet og fremme mulighederne for at gå nye veje i den kristne forkyndelse, løbende udgivelser om udviklingsarbejde i folkekirken, kursusvirksomhed, rådgivning i kirkekunst og -inventar, edb i sognet. Alt i alt for at give menighederne inspiration og 'værktøj' til at udvikle deres egne former for menighedsliv.

Provstier i Lolland-Falsters Stift

I Lolland søndre provsti

ArningeAvnede	Gloslunde
Dannemare	Gurreby
Græshave	Kappel
Halsted	Langø
Landet	Søllested-Skovlænge-Gurreby
Ryde	Vestenskov
Tillitze	
Vesterborg	

II Lolland nørre provsti

Birket	Branderslev
Fejø	Femø
Herredskirke-Løjtofte	Horslunde
Købelev	Nakskov
Nordlunde	Nøbbet
Sandby	Utterslev
Vindeby	

III Maribo domprovsti

Askø	Bandholm
Bursø	Errindlev
Fuglse	Hillested
Holeby	Hunseby
Krønge	Maribo
Nebbelunde	Olstrup
Ringsebølle	Rødby
Rødbyhavn	Skørringe
Stokkemarke	Sædinge
Tirsted	Torslunde
Tågerup	Vejleby
Østtofte	

IV Lolland østre provsti

Bregninge	Døllefjelde
Engestofte	Fjelde
Godsted	Herritslev
Kettinge	Majbølle
Musse	Nysted
Radsted	Sakskøbing
Slemminge	Tårs
Vantore	Vester Ulslev
Vignæs	Våbensted
Øster Ulslev	

V Falster vestre provsti

Brarup	Eskilstrup
Gundslev	Gyldenbjerg
Kippinge	Lillebrænde
Nykøbing F.	Nørre Alslev
Nørre Kirkeby	Nørre Vedby
Stadager	Systofte
Tingsted	Toreby
Torkilstrup	Vålse
Ønslev	

VI Falster østre provsti

Falkerslev	Gedesby
Gedser	Horbelev
Horreby	Idestrup
Karleby	Maglebrænde
Nørre Ørslev	Skelby
Stubbekøbing	Sønder Alslev
Sønder Kirkeby	Væggerløse
Åstrup	

